

HAZAI UTAZÓK ERDÉLYBEN

CSOKONAI • KISFALUDY S. • KAZINCZY •
SZÉCHENYI • DÉRYNÉ • KÖVÁRY • PETŐFI •
GYULAI • JÓKAI • EÖTVÖS ÉS MÁSOK
ERDÉLYI UTIRAJZAI
MOLTER KÁROLY ELŐSZAVÁVAL

LEPAGE LAJOS • KÖNYVKERESKEDEŚ • KOLOZSVÁR.

Hazai utazók Erdélyben

Csokonai, Kazinczy, Széchenyi, Déryné,
Bolyai, Kemény Zs., Táncsics, Petöfi,
Jósika, Jókai, Orbán B., Eötvös stb. stb.
utirajzai Erdélyből.

Molter Károly előszavával

Az olvasót különös mákonyú utazásra ingerli ez a könyv: messzi képzeletbeli útra, visszafelé az időben, a száz-százötven év előtti Erdély bejárására, a magyar irodalom legkiválóbbjai karján, akik ódon postakocsijaikból még közvetlen közelből s ezért valóság-híven fedezik föl a „bérces kis haza“ tájait és városait, embereit és ezek scrskérdéseit.

A magyar irodalom rég feledésbe merült legremekebb erdélyi utirajzai, társadalomrajzai varázsolják elénk ebben a gyűjteményben a régi-régi Erdélyt irodalmunk halhatatlanainak rajongó szeretetén és csodálatosan elevenítő látásán keresztül. A mai „modern“ szociográfia ősei ezek az utirajzok s az azóta is elhalt magyar társadalomtudomány hatalmas kezdetei.

A kötet utirajzai bejárják Erdélyt, megfordulnak Erdély minden nevezetes pontján, bemutatják Erdélyt és népeit, szembenéznek Erdély legfontosabb sorskérdéseivel, kirajzolnak minden erdélyi gondot, hódolnak minden erdélyi nagyság előtt.

A közel harminc utirajz között először jelenik meg magyarul a fiatal Széchenyi István erdélyi útjának megkapó utinaplója.

Először gyűjti egybe ez a könyv Erdély felfedezőit, először gördülnek együtt, egymásután, sorra Erdély nagy vándorainak uti-hintói az egymásra taposó évtizedeken át a mai olvasó mai világa elé emelve Erdély mulhatatlan világát.

LEPAGE KOLOZSVÁR

Jack Zolan

Admissions

Wolcott

HAZAI UTAZÓK ERDÉLYBEN

CSOKONAI, KISFALUDY S., TELEKI DOMOKOS, KAZINCZY, BATTYHANI VINCE, BETHLEN ELEK, SZÉCHENYI, DÉRYNÉ, BOLYAI FARKAS, SZENTIVANI MIHÁLY, KEMÉNY ZS., TANCSICS, KÖVÁRY LÁSZLÓ, ERDÉLYI JÁNOS, SZILAGYI SANDOR, PETŐFI, JÓSIKA, GYULAI, MOCSÁRY LAJOS, JÓKAI, ORBAN BALÁZS,
EÖTVÖS JÓZSEF ÉS MÁSOK

ERDÉLYI UTIRAJZAI

MOLTER KÁROLY
ELŐSZAVÁVAL

LEPAGE LAJOS KÖNYVKERESKEDE'S + KOLOZSVAR

Felelős kiadó : Dr. Dobó Ferenc
Fraternitas Rt. nyomása, Kolozsvár. — Felelős nyomdavezető : András László

E L Ő S Z Ó

Ebben a könyvben írók és tudósok beszélnek Erdélyről, amelyet szeretnek, már pedig akit szeretünk, annak minden porcikája költészet. A tudós itt is azt adja elő kedvelt tárgyáról, amit sokan mások nem tudnak, az íróművész meg egyéni módon érezteti, amit mindenki tud. Erdélyünkről szólnak, ahol *Köváry László* szerint „szegény a gazdag és koldus a szegény, a székely 20—30 pénzért óriás utakat tesz meg szekerével, mivel itt a nyomor vette nejeül a jószívűséget“. Temérdek bánat a keleti magyarság, még jókedvét is havasi szellő csípdesi, s aki ez országrészről ír, ünnepélyesebb más útleírónál. Amit a Trianon utáni Erdély magyar irodalmáról félgúnyosan állítottak, hogy folyton előtérben a nemes pátosza, azt e mű szemelvényei után a klasszikussá vált költőkről, írókról és a félig elfelejtett szaktudósokról vagy tudománykedvelő utasokról éppen úgy el lehet mondani. Mindenki kissé pathetikus lesz, amikor Erdélyről kell vallania. „Mi volna ha tenger övezné Erdélyt!“ kél a látomása Széchenyinek, pedig epébe mártott pennával szokott keserű tényeket kíméletlenül megírni, nem a képzelet színes változatait. És egyre-másra nyugateurópai tájképekhez hasonlítja szebb helyeinket, régi jó főnemesi divat szerint *előbb* ismerte meg azokat, mint kettéosztott hazája keleti felét.

Erdély dicséreti, csak ennyi ez a könyv? — Hális-tennek, sok a bírálat is benne, de nem volna csuda, ha dicsérő énekként maradna fülünkben. Hiszen hazai és nem hazai utasok azonnal megszeretik ezt a földet, amint szorongó szívvel reálépnek. Harminc esztendeje, hogy idehívtak s most is emlékszem vén székely kollégámra, amint atyai mókával fölényeskedett: „Keed is alföldi? Még egyetlen döblöcös se ment innét vissza, ha nem

volt muszáj! Keed is itt ragad!“ — És mostanában, *Kelemen Lajosnak* egy Marosvásárhely történelmi múltjáról szóló, ízes előadásán lepődtem meg, hogy legalább annyira érdekelt, mint egy bennszülöttet. Hogy hazám ez a föld, amelynek pedig lángját és titkát kifejezni gyöngé vagyok. Honommá szépült ez országrész s odaát, a szülőföldemen lettem erdélyi utassá. E könyv nagy hírű hazai utasai — némelyik Erdélyben szeretne maradni — meg se tudják kellően indokolni, miért találják kedélyesebbnek az itteni társadalmat, finom delnőit tiszteletreméltóbbaknak, parasztjait lelkesebbeknek és a vendégbarátságot, mely nem is kínálkozó, tartalmasabbnak. Ha meg a levert szabadságharc után a közhangulatot szomorúnak, a fölperzselt városok és falvak vázait lesújtóknak érzik, akkor is meghittnek, bizalmasnak hirdetik egy-egy erdélyi barátjuk magányát, zugolyát, ahol atyafiságos fogadtatást és érdekes szellemet találtak.

A falukutatás erdélyi őse, *Orbán Balázs*, a torockói és hétfalusi népszokásokról csak dicséretet zeng, úgy lát-szik, több itt a lélek szerinti magasztalnivaló, mint a síkföldön s a költészet mélyebbre hatolt a hegyek és völgyek hétköznapjaiba is, mint lapos tájakon. A könyvcím maga — *Hazai utazók Erdélyben* — kissé ironikus hangzik, fölfedezésre emlékeztet, mintha vádolná az elmúlt legjelesebb nemzedéket is, hogy nem tudott mit kezdeni kincses Erdély szegénységével. Németh László nem hiába sírta dühösen a minap, hogy hogyan tudtuk elveszíteni, sőt: hogy nem tudtuk egy ezredév alatt egészen megszerezni?!

Nos, e könyv Erdély újramegszerzésének egyik lelki eszköze. Ha *Teleki Domokos* grófot, ha *Táncsics Mihályt*, az első magyar proletárt olvassuk benne, megcsapja szívünket egy meleg lehellet, — a német „Geheuchnis“-nek mondja — mely az egész magyarság Erdély-szerelmének fönje lehet. A ridegnek mondott szász is e honszerelem fuvallatában él és gazdagodik és a román furulya e barátságos és bensőséges légkörben költi népdalait. De emlékezzünk: nagy-Petőfi hogy révedezett, ha nem lehet az Alföldön, hát „Nagybányán akar meg-

halni!“ — és most Segesvárt várja az egész nemzet föl-
támadását. Az Unió tavaszelőjén csak sejthette, amit
most a megszállás alatt olyan kínosan tanultunk meg,
de amit Eötvös József Erdélytől vett búcsújában szaba-
tosan kifejezett már: „Stratégiai szempontból Erdély
Magyarországnak vára, melynek birtokától az egésznek
szabadsága függ.“ És komolyan elméllkedett azon, hogy
Isten akarata volt, a mi előnyünkre, hogy Keletmagyar-
ország annyi ideig volt idegen kézen, aztán hogy két
évszázadig külön külön magyar fejedelmeket uralt és
hogy bármi kézen is, örökké a magyar szellem fölsége
alatt bírt maradni. Fájdalmas paradoxon ez, hirtelen
meg se mondhatjuk mi, trianoni megpróbált magyarok,
hogy miért bólintunk rá hamarabb, mint a tegnapi bol-
dog szabadelvűek? Talán mert mint unokák inkább az
Eötvös-féle nagyapákra esküszünk, mint a békés apákra?
De hallga csak, — kire és mire esküsznek már fiaink?

Aki egyszer szolga volt, jobban szereti a szabadsá-
got és úri gögben fél elkapadni magát. Mire volt jó a
szenvedés meg a történelmi próbatétel? Ha számot ve-
tünk magunkkal, csak edzésünk maradt meg haszonnak.
Gyermekkoromban, mikor az „Ezeregyéjszakába“ vol-
tam elmerülve, bosszantottak a halászok, hajcsárok és
szegény emberek, akiket nem tartottam odavalónak a
tündéri Kelet keretébe. Pedig ezek bizonyultak tűzállób-
baknak emlékezetemben, élesebben emlékszem rájuk,
mint a lágy meseszépségre. Megférriasodott az egész ma-
gyarság és hálásan bár, de mosolyog *Jókai* túlzásán:
„Erdélyben minden szembejövő arc hősök sarjadéka!“
Jókai hasznos túlzásokból élt, ma is húzzuk mesekincsé-
nek hasznát, nekem is hízeleg, amit e könyv idéz belőle,
hogy az elpusztult Enyedről Székelyföldre menekül, mert
„még a levegő is könnyebb itt!“ Vagy hogy „míg Pesten
a drámai közönséget a karzaton, addig Kolozsvárt a pá-
holyokban találta meg“. De még *Szilágyi Sándor* is a
mócokról például azt képzei, hogy „a mindentől elzárt
hegyi nép mégis boldog, két birtoka azzá teszi: háborí-
tatlan élvezi szabadságát, s a világot rózsafényben, bí-
nei nélkül ismeri. Valóban irigylendő két vagyon!“

E késő romantika nem volt igaz Erdélyben sem, mint sehol a világon nem az. A boldogság helyébe minden népnél az igények léptek, pedig az emberi nyelv a jó és rossz vágyképzetek kifejezésében szegényebb az alkotó természet kezénél. Erdély minden népe az igényeknél tart már s bár az e világi nyelvek csak a hazugságra elégségesek, itt már a kritikánál tartunk, Erdélyben a valóság, a viszonylagos igazság fontosabb az igazság csaljátékánál. Itt élt Gyulai Pál és ma is él szelleme, mely egykor Erdély elhanyagoltságát fájlalta: „olyan kevés csatornája van itt a műveltségnek, hogy ha még ezek is bedugulnak, a polgáriasodás a Királyhágónál végződik“. Ezt ugyan az elnyomatás korában mondta, de csak egy pillantás tegnapi magyar vasúthálózatunkra a Székelyföldön és — Gyulainak helyeselnék a könynyelmű tegnappal szemben. Vagy tudtuk-e eléggé, hogy a zord és mély Kemény Zsigmond már a zsidókérdésben is lefolytatott egy nem is szordinós vitát, az erdélyiség észjárása szerint? És eléggé ismeretes-é, hogy Gyulai Pál azért ellenezte a tisztviselők egyenruháját, mert félt a bürokrácia fokozódásától?

Sok mindenre figyelmeztet ez a szellemi útleírás! Hogy szeretjük benne a vehemens, a vidám Petőfit, amint fölkiált: „Istenemre, sokért nem adnám, ha én irtam volna Gvadányi „Peleskei nótárius“-át!“ Ilyen szemelvények mutatják az utazás testközelségéből, hogy vágyaink és vitáink nem mai keletűek, mert a nemzet nagyjainak próféciaja rég előkészítette azokat számunkra. Lám, a nemesi *Kisfaludy Sándor* Erdélyben „jajdult el“, hogy itt is több nemzetiséget talált, mint tiszta magyart s ezért „veszni indult magyar nemzetiségünket magyar nyelv, érzés és írás által“ óhajta megerősíteni. Hát *Csokonai Vitéz Mihály* miket ír Zágoni Aranka Györgynek Marosvásárhelyre? E szűk erdélyi Tartományba, melynek nemes törekedései és nagylelkű polgárai közé csak egyszer szeretne beutazhatni! Magyar Helvétziáról ábrándozik a népi poeta doctus, de nem olvasta Aranka György táblai assessor kezében levő leveleit, amelyekben egy „Magyar Nyelvmívelő Társaság“

megalapítására öt forintokat kér vidéki földbirtokos barátaitól.

Ez a könyv azért ízelítő a valóságból, figyelmeztetés, hogy félnünk kell a nemzeti elfekvéstől! Egyetlen útleíró sincs benne, aki ne a haladás, Erdély megszépítése és megjavítása mellett kardoskodnék. *Batthyányi* Vince még a téglát is említésreméltó vívmánynak tartja. *Mocsáry* pedig a műveltség és tökéletes magyarság teljes összeolvadását tapasztalta hazája kedves édes testvérében — Erdélyben és innét várja szociális újjáéledésünket egész Magyarhonban. És szinte valamennyi írója e könyvnek küzd a sár ellen, az úttalanság ellen, melynek megszüntetése után hiszi csak el Európa, hogy kihevertük végkép a török hódoltságot és messze elkanyarodtunk a Balkántól. Szellemben, jellemében sose téveszthettek össze vele, de „kulcsin“—ben e könyv legjelesebbjei sokban járultak hozzá a múlt század folyamán, hogy nyugati köntöst kapott a magyar.

Most is izgató *Kazinczy* aprólékossága, ítélkezése és szeme, amellyel mindent meglát és tévedéseiben is honszerelmének példáját adja a késő unokáknak. Ezért is ajánlom ezt a próza-szemelvényt a magyar ifjúságnak, mely most olyan lelkesen fedezi föl az ősök hanyagságait és joggal húzódik el bármely idegen-utánzástól. Hadd lássa, hogy az akkori „híg-magyar“ költőnek legalább annyi dolga volt a nemzet csinosodó fölszínén, mint amennyi valóság-kutató mai szellemeinknek a mélymagyarságban. S bár ugyanannyi eredménnyel szolgálhatnók korunk isteneit, mint amilyennel *Kazinczyék* palérozták az akkori nemzetet.

De indokolja a *Hazai utazók Erdélyben* mostani megjelenését más is. Idevonatkozólag Gyulai Pál egyetlen mondatát idézzük:

— Itt több van kockán, mint a testvérházában!

Amelyik könyv csak egy jöttányit ad hozzá Erdélyismeretünkhöz, az könnyít valamicskét mai legfőbb magyar gondunkon: Erdély megmentésén!

Molter Károly

Patriam illustrare, cum possis, nolle scelus est.

VAGYÓDAS ERDÉLYBE

Boldog vagy oh, kised Erdély! bár a csinos Európának legvégsőbb szélein fekszel is, boldog vagy; és te fogod bé a legutolsó magyarnak szeméit, mikor mi már vagy oesterreicherek vagy rusznyákok leszünk... De nem panaszkodom. — Biztat engemet a szűk Erdély... biztat engemet ez a kis Tartomány, amelynek nemes törekedései a Duna s a Tisza négy tágas cirkulusait megszegyenítik. Vajha tihozzátok, Bethlen fejedelem Tartományának nagylelkű polgárai, vajha tihozzátok csak egyszer béutazhatnék: akkor — óh akkor Volga és Kaspium kiköltözött lakosainak, édes elhúnyt őseimnek ereklyéit bámulhatnám máz nélkül való egyenességekben!

Ennekem ez a szerencse — egy Bihar vármegyében születettnek — nem adatott. Hányt engemet a szerencse tulajdon hazámba és tulajdon hazámért... és egyedül az nyugtatott engemet s az serkentgetett eddig, az ébresztett a munkára, hogy, ha nem telt is, akartam, ha máért nem is, legalább a jövőért. Ti pedig más hazából való testvér hazánkfiai! ti boldogultok; s legalább minket elkedvetlenedetteket vigasztaltok. Néktek örülni fog a jövő — ama késő — emberi nyom, mi rajtunk pedig szánakozik.

Eljetez szerencsésen a magyar Helvécianak szerencsésebb polgárai; mi csak igyekezni akarnánk, ti nektek pedig munkálkodni is lehet: munkálkodjatok!

Csokonai Vitéz Mihály

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY levele Aranka Györgyhöz 1798 aug. 4.-én. — CS. V. M. ÖSSZES MŰVEI. Harsányi I. és Gulyás P. kiadása. II. k. 2. rész.

TALALKOZÁS ERDÉLLEL

1792

A jószívű s igaz magyar lelkű nagyváradiaktól, kiknek barátságos és rokon magyar érzelmű társaságokban néhány nyugalom napot tölték, tegnapelőtt délben váltam meg; és este napnyugot felé értem fel a magas hegytetőre, hol Magyarország és Erdély határzik egymással. Ott megállottam: mert előttem és utánam egy meglepő, pompás, de szívemet elzúzó scéna nyílik vala: nyugot felé hazámnak, melytől válnom kelle, sok mért-földnyire, majdnem Világos várig terjedő szép síma földje a szép napestnek tiszta fényében; kelet felé Erdély, az ő setét erdőkkel bodrozott hegyeivel, völgyeivel, mintegy kavargó nagy setét kék hullámokat hányó tenger, fekvé alattam, itt-ott a hegyoldalokban rakott falukból fehér s csak a búcsúzó napfényben ragyogó csúcsos tornyok, gyéren tarkítván a setét s a hazáját hagyó szívnek borzadalmas, erdőhullámokat. Szívem is hullámozni kezdett erőszakos érzelmeiben és szorongásomban a határon lefeküdtem, szívem s fejem még túl a határon. Sűrűn omlottak megindult könnyeim hazám szélső földdarabjára. Míg végre fuvarosom elúnván a várakozást, felkiáltott: — „Úrfi, menjünk, mert elkésünk. Setét lesz. Az oláhok hamisak.“ — *Nyires* nevezetű faluban kelle meghálnom; s gondold el, mint kellett elszomorodnom: Erdélynek, hol magyarokat véltem lelni, mindjárt első helységében egy lelket sem találtam, ki magyarul értett volna. Mind oláhok lakják. Általában végigutazván most Magyarországot, és összehasonlításom után több tótot, svábot, oláhot, németet találván, mint tiszta magyart, — s ugyanezt találván Erdélybe is, eljajdultam: vége, gondolám, a magyar nemzetnek, mely

már csak úgy áll fenn, mint egy hajdan erős, felséges várnak most az idővész által naponként fogyton-fogyva düledező, hulló s végre egészen eltűnő romladéka! S ezen szívemet szaggató órámban itt Kolozsvárott, hol még rokon magyar szíveket leltem, eltökéltem magamban, hogy én, szegény magyar nemes ifjú, de azon régi igaz magyarok ivadéka, kik a magyarnak itt hazát szereztek és egy nagy dicső nemzetet állapítottak, homályomba rejtezve, akár mint katona, akár mint egyszerű polgár, szívem véréből, hazafiúi érzelmeimből, mint a selyembogár gyomrából, egy fonalat fonok, melynél fogva veszni indult magyar nemzetiségünket magyar nyelv, érzés és írása által, hacsak kevés idővel is tovább életben tartsam. Magyarul fogok írni és csak a szívekhez szólani; — mit? miként? — magam sem tudom még. Hogy talán célomat elértem, azért gondolom, mivel az én szívemre is nagy hatással munkáltak eddig írt jobb magyar elmehíveink.

Kisfaludy Sándor

**KISFALUDY SANDOR MINDEN MUNKÁI. Kiadja
Angyal Dávid. VII. kötet.**

EGYNEHÁNY ERDÉLYI UT

1796

Udvarhely eleitől fogva az a hely volt, ahol a székelyek a magok Nemzeti Gyűléseit szokták vala tartani. *Udvarhely-Szék* az első is, a több Székek között, és mindenkor is Anya-Széknek mondattatott a többiektől. A Szék *Leveles Házában* lehet olvasni a székelyek constitúciót, avagyis jus consuetudinariumjokat, amelyekben minden törvényeik, igazságai és szabadságai fundáltak és amelyeket magok szerzetek magoknak a legrégebb időktől fogva. — Lehet itt olvasni a székelyeknek két rendbéli lustráit is, t. i. azon lajstromot, mely szerint elsőben Bethlen Gábor, másod ízben pedig Rákóczi György fejedelem által a székelyek rendenként és fejenként, amint kiki közülök akkor a primoresek, a primipilusok és pixidariusok közé tartozott és odatartozását megbizonyította, klasszifikáltattak.

Udvarhelyről Oláhfalura szándékoztunk, mely is oda két mtföld. Utunk egy darabig térhelyen ment, de majd azután a *Szarkakő* nevű hegyhez érvén ezen kellett felmennünk, csaknem mindenütt szoros útban. A hegytetőre kijutván, innen *Udvarhelynek* közelebb fekvő vidékét jól lehetett bélátni. Leérvén, egy darabig térföldön jöttünk, ahonnan immár a magosan fekvő *Oláhfalut*, a háta megett lévő havasokkal (kik közül a *Hargita* nevű hegy legmagosabbnak és legnevezetesebbnek is tartatik) látni lehetett. A *homoródi Bor-Vízhez*, mely útunkban esett közeledvén, egy mély és szoros völgybe ereszkedtünk. Ebben a völgyben, annak szinte közép táján fekszik a *Bor-kút*, a *Homoród patakja* mellett. Egy kicsiny, körül kirakott fedetlen kút, mely a savanyú vizel egészen megtelik. A kút körül a völgyben sok épü-

letek vagynak; faházak és színek, de nem rossz alkalmatosságok. Istállók azomban nincsenek. A Bor-Vízhez jövőeknek eleségről és egyéb szükségekről itt gondoskodni kell, mert a faluk mind messze vagynak: Oláhfalú is, amely ide legközelebb esik, egy óra. Ez a Homoródi savanyúvíz az egészségre nézve nagy hasznúnak mondatik lenni, azért is erősen járják, az íze igen jó; vas részecskével és sok aér fixussal teljes csípős és éles, azomban nem nehezen iható. Jól hajt.

A homoródi vizet elhagyván a hegyen fel tartottunk és felette köves alkalmatlan útban, hol hegyre, hol lejtőre menvén, végtére a hegynek tetejére éppen Oláhfalunál kiértünk, setéf estve fáklya világánál. Alsó Oláhfaluba; és egy székely gazda ember házánál szállottunk bé. A gazda nem volt otthon, az erdőre lévén: azomban a gazdaasszony, egy már nem ifjú, de serény asszony, székely módra forgolódott, hogy mindeneket szükségünkre elrendeljen; egy fiacskája volt mindenben segítője. A szoba tágas lévén, abba jól beférkeztünk, jóllehet egy nagy osztováta, és sokféle házi Eszközök voltak benne. Hamar vacsoránk is készült. A konyha a székelyeknél majd mindenütt csak a szoba: annak egyik szegletiben, t. i. egy nagy kemence vagyon, melynek tűzhelye a föld színével egyenlő és amelynek a nyílása vagy szája a földtől a kályháig mintegy singnyi magasságú; a kürtője pedig egyenesen megyen felfelé. Mint-hogy a szoba tágasabb, mint más erdélyi falusi házakban (és ezt a Székelyföldön mindenütt úgy találtam) a konyha nem sok helyet foglal el, és a kemence csinosan lévén készítve, a szobát nem rútitja. Gazdasszonyunk jó málé puliszkrét főzvé, egyikünk azt szalonna zsirral, mási-künk téjjel, valamint a tejes riskását jó ízűen megette s nem sok idő múlva lenyugovánk. Másnap alsó Oláhfaluból felső Oláhfalun keresztül Csík felé elindultunk. De megérdemli Oláhfalú, hogy többet szóljak róla.

Ez a helység két faluból áll: az alsóból és a felsőből; mindakettő egymáshoz ragadván, igen hosszan nyúlik. Fekszik egy magos térségen, egyfelől hegyek alatt. Jól épült házakkal bír, amelyek mind faházak, boronák-

ból épültek és résszerint megtapasztva s bémeszelve vagynak, résszerint tapasztatlanok és deszkákkal vagy zszindelyekkel fedettek. Egy-egy gazdának jó nagy udvara van; azon lakóháza (mely is egy kis pitvarból, egy tágas lakszobából és egy kamarából áll rendszerint) külön sütő-ház és egy deszka favágó szin, melyet *Árnyék*-nak neveznek külön; istálló ismét külön. Az udvaraknak deszka kerítések vagyon. Ha a lakószobába bémegy, egy csinos tágas szobát látsz, jó gerendázattal nem törpe ajtóval és elég nagy üveg ablakkal. A szoba közepében egy osztováta van, melyen vagy kender, vagy gyapjú fonalat szőnek, vagy a kettőt együtt, sőt néha gyapottat is. A gerendázaton sok kender és gyapjú fonalat szemlélhetsz, a falon pedig a sok mindenféle házi eszközöket, egy-két szent képet, keresztet és olvasót; mert az Oláh-falusiak mind egy valláson vagynak. Az Oláh-falusiakról megjegyezni méltó, hogy ők az országban egy külön megjét tesznek és tulajdon jurisdikcióval bírnak, valami Vármegyétől, Széktől vagy Várostól függésben nem lévén. Privilégiumok régi és első *Leopold* császár által is megerősítettett. Ezen privilégiumnak ereje szerint ő nékik egy királybírájok és egy tanácsok és két helységi-béli bírájok vagyon, amely magisztrátusok mindennemű dolgaikat folytatja. A pereket az első útban a k. *Fiscalis* Director elejébe viszik, akinek minden esztendőben oda kell jönni törvényt látni. De a Királyi Táblához, a Guberniumhoz és a Fejedelemhez is vihetik feljebb. A királybírójokról kérdezősködvén a gazdaasszonyomtól, azt felelé, hogy az bizony csak olyan bocskoros, mint a többi bocskoros lakos. In politicis egyenesen a Királyi Guberniumtól függnnek. Az említett privilégium szerint továbbá minden katonaságtól is menttek; külön követeket is küldenek az ország gyűlésére. Gazdasági állapotjáról Oláhfalunak azt lehet megjegyezni, hogy a lakosai csak a deszka kereskedésből és a szövésből keresik élelmeket. Ugyanis terméketlen földjük lévén, a gabonának semmi neme sem terem, kivéven a zabot. Azért mind a gabonát, mind a törökbúzát, mellyel erősen élnek, pénzen veszik; pénzt pedig csak a fával való kereskedésből sze-

reznek. Mert nagy havasaik vagynak, ahonnan a legszebb fenyő fákat bőséggben kapják. Azokból azután fűrészmalmaik segítségével deszkákat készítenek, amelyeket nagy számmal viszik eladni, különösen Segesvárra, M. Vásárhelyre és Károly Fejérvárra; azonban nem kevés fáradságokba jut a szegény Oláhfalusiaknak azon élelmek keresésének módja. A sok fával való bánás, annak hordása, emelése, a sok út annak vitelében, nékiek igen terhes. Az öregebb emberek náluk igen elerőtlenedtek és megromlottak, sőt kevés jut közülök vénségre. Innen van, hogy a férfijak száma közöttök az asszonyokéhoz képest sokkal kisebb. Ami a szövésbeli szorgalmatosságokat illeti az Oláhfalusiaknak annyi kendert és gyapjút, sőt gyapottat is mindenkor megdolgoznak, amennyivel a magok ruházatbeli szükségüket ki kell elégítenek — de többet nem.

Oláhfalut elhagyván, egy darabig téren menvén, a havas felé hegynek tartottunk és csakhamar reá is értünk; ahonnan a két Oláhfalut kaszáló rétjeivel, zab és kender földjeivel együtt szépen lehetett látni; körülbé, hol messzebb, hol közelebb hegyek vetettek határt a szemnek. A hegyen, melyen jöttünk az Oláhfalusiak erdején mentünk keresztül. Innen veszik a lakosok minden építő fájakat. Az erdő nagyobbára bükkös. A hegyen és résszerint az erdőben vagyon a széna fű is, és a lakosok a kaszálásra s favágásra többnyire lóháton szoktak ide feljárni. Ezen erdőn keresztül menet, sok gyökereztől kiszaggatott nagy fákat szemléltem, ezt egy erős szél csinálta a mult esztendőben, amely ugyanakkor a lakosok bizonyítása szerint a havasokban is annyi kárt tett a fenyőfákban, hogy amint mondták a marha is alig járhat a sok ledült és össze romlott fa miatt; éppen ez a szél okozta azt is, hogy a lakosok kéntelenítették egy fenyő erdőt a havasokon, más helységtől bérbé venni, hogy tőkefájokban (így nevezik azt a fenyőfát, melyből a deszkát fűrészelik), melyből való kereskedés által élnek és amelyet eddig a magok havasaikról vettek, szükségét ne lássanak. Éppen ezen nagy kárért pedig, melyet Oláhfalu mind a havason, mind a hegyen lévő

erdejében szenvedett, a Felséges Királytól ezen 1794 esztendőre adója elengedtetett.

Utunkat az előbb említett erdőn egy darabig folytatván, nem sokára magosabb hegynek kezdettünk menni. Ugyanis a Csíkot Udvarhelytől elválasztó havason által viszen az út. Ezt a havast, amint emlékezem *Tetőfő*-nek nevezik. Képzeld a legkövesebb utat, ahol a szekér egy nagy kőről a másikra dőccen és két felé hányattatik; azonban gondold, hogy egyszer hegyre kapatsz, máskor lejtőre ereszkedel, ahol a köveken a ló szüntelen sikamodik; gondolj továbbá egy szoros utat, ahol ritka helyt áll ki egy szekér a másik előtt, így megtudhatod, milyen az út ezen a havason; mentől magosabban jöttünk, annál rosszabb volt. A hegynek magosabb része fenyőfákkal fedett, itt is, amott is egy kis patakocská ered, hives van és vészi az ember észre, hogy havason jár. Kezdvén a hegyről lejtteni, felette alkalmatlan volt ugyan az útunk, de azért nekünk egy más gyönyörűség eleget tett. Mert mentől inkább kijöttünk a fenyvesből, annál szebb tekintésre való tárgyakat kapott szemünk, az előttünk megjelenő gyönyörű vidékben. Az egész Csík-Széke egész hosszában és egész szélében előttünk állott. A hegyről a hosszan elnyúló zöldelő kies térséget, a falukkal együtt, mindenütt a Csíkot körülvevő hegyeket és havasokat, balról különösen Gyergyónak kopasz kősziklás bérceit, szembe velünk a határhavasokat láttuk; jobbról a Kászont Csíktól elválasztó hegyeket szemléltük. Oly gyönyörűséges tekintet, mely a legszomorúbb embert is megvidámíthatná. Mert lehetetlen volna emberi látószemnek a természetnek oly nyilván kilátzó szépségét meg nem esmérni és emberi szívnek azt egy bizonyos örömmérséssel nem érezni...

...el mentünk Altörjára főhadnagy G. K. úrnak látogatására, akivel szándékunk volt a *Büdös* nevű nevezetes hegyhez menni, a büdöskő lyukaknak és a hegy alatt lévő borvizeknek és feredőknek, nem különben az ehhez közel fekvő magos hegyen épült *Bálványos várának* megtekintésére. Altörja Kézdivásárhelyhez egy fél órányira esik. Innen két óra tájban elindultunk és Fel-

torján, egy nagy falun menvén által, ezen helységen tul csakhamar hegyek közé értünk bé s szoros völgyeken keresztül négyórai menés után jutottunk a Büdös-hegy alatt lévő borvízhez, mely is egy kis völgyben fekszik. Ez igen jó savanyúvíz. A Bálványosvára is itt fekszik, éppen a Büdös-hegy által ellenében a völgy felett, ahonnan oda fel is lehet menni. Ez a vár egy igen magas hegynek tetejére építettett, felette régi és már elromladozott. Hajdan egy erős kastélyból állott, melyet kétszeres kőfalak vettek körül, munkás erőssége és építése pedig még most is ki tetszik; — a felmenetel igen fáradtságos. Vélekedésem szerint azok, akik ennek a várnak építésének legalább neveztetésének idejét akkorra teszik, amikor Szt. István király Erdélyt Magyarországhoz kapcsolta, talán közelítenek az igazsághoz. Ugyanis a neve ezen régi várnak azt láttatik mutatni, hogy a bálványokról, vagy bálványozókról neveztetik. Tudjuk pedig azt a históriákból, hogy Szent István király a kereszténységet terjesztvén, minekutánna annak kemény ellenzőjét, az erdélyi Gyulát meggyőzte és Erdélyt hatalma alá hódította volna, itt is a keresztény vallást buzgóan, sőt igen buzgóan, t. i. fegyverrel terjesztette. A vad magyarok vagy székelyek közül pedig sokan mind Szt. Istvánnak, mind a keresztény vallásnak vakmerően ellent állottak, és magokat mind a függetlenségbe, mind pogány vallásoknak gyakorlásában megakarták minden erővel tartani. Ha tehát úgy vélekedünk, hogy ezt a Bálványosvárat a pogány magyarok vagy székelyek a magok oltalmokra vagy megtartásokra építették, vagy ha már akkor fennállott, magokat ebbe vették és itt oltalmazták, és hogy ő rólok, mint bálványozókról neveztetett Bálványosvárnak, talán valamit kitaláltunk. Ezt az okoskodást erősíteni látszik az, hogy még más Bálványos nevű várat is találunk Erdélybe, u. m. a Szamosújvár mellett volt régi Bálványosvárat, amelynek kőveiből a mostani Szamosújvári vár építettett. Azonban ezek mind vélekedések és históriai dátumok nélkül csak találgatunk. Minekelőtte a Büdös-hegyre felmentünk volna, előbb az alatt mentünk a *Sóósmező* nevezetű völgyhöz,

amely a Büdös-hegynek más oldala alatt fekszik. A nevet ez a völgy onnan veszi, hogy ebbe egy sós forrásocskák fakad, amelynek vize a völgyen elfoly, de lassanként a földtől beitatik.

Ebben a völgyben vagyon egy savanyúvíz is, amely felette erős; ugyanebben a völgyben pedig a Büdös-hegy által ellenben lévő hegynek aljában vagyon egy meleg kénköves feredő is. A Sóósmezőről a Büdös-hegyre mentünk fel; jó darab ideig kell menni és sokat kell hágni ezen az erdős hegyen, amíg az ember a büdös lyukakhoz ér. Az első lyuktól messzeceksze a második, ehhez valamivel közelebb a harmadik büdös lyuk fekszik; mindegyik nagy kőszikláknak tövében. Már közeledvén az ember a nehéz szagot érezni kezdi, a lyukhoz érvén pedig ez a szag majd elszenvedhetetlen. A büdöskő a lyukban a kősziklákat egészen hártya módjára bévonja, úgy hogy azok kívülről sárgáknak látszanak. Az első lyuknak ajtójához könnyen el mehetsz és bemenvén egyebet egy lyuknál, mely széltében is, hosszában is négy-öt lépésnél, magosságban pedig két ölnél nem több és büdöskővel bévont kőszikláknál, nem látsz, de sokáig itt ki nem állhatod, mert lélekzet venni ártalmas, sőt halálos is. Ha ezen lyukban, valamint a többiekben is a nap bésüt, úgy olyan mintha belől csupa tűz volna. A második lyuk ehhez hasonló, a harmadik mindeniknél nagyobb és a belőle kigőzölgő szag erősebb és olyan nehezen szenvedhető, hogy a lyuk nyílásánál is alig lehet állani. A Büdös-hegynek második oldalán hasonló büdösköves lyukak vagynak. Ezek közt a legnagyobbat *Gyilkos*-nak nevezik, mivel egy ember, aki belémet ott vesztette hirtelen életét. Ennek a gőzölgéseit a többi felett oly erősnek lenni mondják, hogy az ott elrepülő madarak is annak szagától megölettetnek; aminthogy is ilyen döglött madarokat annak nyílásánál előtt sokakat találtak. Most azonban ennek a nyílásánál a felette lévő kősziklák leszakadoznak, amelyet egy menykőcsapásnak ereje okozott. A szemfájdalmak ellen hasznosnak tartatik ezekbe a büdösköves lyukakba való bemenetel, azért is gyakran mennek beléjük a vidékbeli emberek: szükség

azomban nagy vigyázást tartani és amint előbb is említettem lélekzetet nem venni. *Fichtel*, ama tudós erdélyi mineralógus és volt tésaurialis tanácsos, a maga *Erdély-országi Minerális Historiájában*, (*Beytrag zur Mineral-Geschichte von Siebenbürgen 2 Theile in 4to*) egy megbecsülhetetlen könyvben bőven és egy természetvizsgálónak módja szerint írja le az egész Büdös-hegyet. Az ő nyomósan előadott vélekedése szerint az egész Büdös-hegy valaha egy vulkanus volt és a sok büdösköves lyukak, mindmegannyi tűzokádó nyílások voltak, amelyek vagy az okádás által felvettették, vagy az azután idővel bé- vagy leszakadt kősziklák által bédugattak. Ezt az is láttatik bizonyítani, hogy *Fichtel* úrnak tapasztalása szerint, az egyik nagy büdösköves lyuknak (melyet amint említettem, a menykő nem régen összerontott) a földje, melyen az ember állott ingadozónak lenni találta-tott és ugyan azért az alatta lévő üregséget gyanítottatta...

Kézdivásárhelyről elindulván, előbb *Lécfalva* nevű helységbe mentünk, onnan pedig *Zabolára*, amely helyen a Háromszék közönséges gyűlései szoktak tartatni, a *G. Mikos* kastélyába; minthogy ez a grófi ház bírja Zabolának nagyobb részét. Azomban az Archivum és a tömlőcök nem itten, hanem *Sepsiszentgyörgyön* vagynak. Zabolára közel fekszik a moldovai szélekhez, egy felől távolocska havasokkal megkönyékezve.

Itt éppen ekkor közönséges és Ország Gyűlésére készülő gyűlés tartatott. A Székely Nemzetnek a gyűlésre bényújtandó s orvoslást kérő sérelmeinek felolvasását hazafiúi szívvel hallottam. A több közönséges dolgokban pedig szép és rendes folyamatát és az okos kormányzást (vitte pedig ezt a főkirálybíró úr) örömmel tapasztaltam. Nem tehettem azonban, hogy ezen gyűlésről egy sajnós megjegyzésem ne tegyem, ezt t. i. hogy egynehány, sőt úgyszólván sok oly panaszok felvetődésének kellett tanujává lennem, amelyeket gyermekeiktől megverettetett, megszidalmaztatott vagy megvettetett szülék adtak bé. Bámulva kellett sebes szüléket látnom fiaik kezeitől megsebesítve. A Nemes Szék Gyűlése

azomban nem hagyta büntetés nélkül ezen természet ellen való fiaikat....

Az egész Háromszék egy kies vidék. A legegyszerűsebb térségen megyen az utazó mindenütt; köröskörül apróbb hegyek és ezek háta megett magasabban felemelkedett havasok veszik szinte egészen körül; a Barcaság vagyis Brassó vidéke felé térség vagon. Földje felette termékeny és nyárban legszebb gabona és haricska vetéseket láthatsz. A haricska itt mintegy második búza neme, sehol nem igen termesztik Erdélyben bőséggel, csak itt. Az úgynevezett haricska puliszka itt a málé puliszka helyett vagon és igen közönséges, téjjel vagy turóval igen jóízű étel, ajánlom akárkinek.

Erdőket Háromszéken csak a hegyeken láthatni és a havasokon, ahol vadakkal bővelkednek. Szőlőt itt nem művelnek, azért bort kevesebbet, de pálinkát és sert annál többet isznak, a bort pedig résszerint Oláhországból, résszerint a szomszéd Kükküllő vármegyéből és Segesvár s Kőhalom szász Székekből vészik. Háromszék igen népes tartomány és népe műveltebb, mint a más magyar nép az országban, az oláh is, aki itt lakik megmagyarosodván nem oly vad és bárdolatlan. A helységek melyek nagy számmal vagnak, szebbek és rendesebben épültek, mint más erdélyi magyar vagy oláh helységek; a szász faluknak mindjárt utánnok lehet tenni, vallásokra nézve a lakosok nagyobbára reformátusok. Kevesebb része katolikus és unitárius; nagy része pedig a parasztoknak oláh lévén, ó hitű. A háromszéki székelyek szorgalmatos földművelők; nagy jűhgazdák, jó talkácsok, nagy méhészek. Deszkával és zszindellyel Erdélybe sokfelé kereskednek. Szövött áruinak pedig Oláhországban nagy keletje vagon: különösen a Mezővárosiak sokféle kézi mesteriségekből nem kevés hasznot látnak.

Teleki Domokos

EGYNEHANY HAZAI UTAZÁSOK LEIRASA...
Kiadatott G. T. D. (gróf Teleki Domokos) által. Nyomattatott Bécsben 1796.

UTAZÁS... ERDÉLYNEK EGY RÉSZÉN ALTAL

1805

Aki a legnemesebb állatot legszebb formájában akarja látni, látogassa meg Zsibót. Felséges termet, kevély járás, erő és tűz: ezek a Wesselényi lovainak cimerei. A helyes ítélő tehetség, mellyel azoknak fajtaik megválasztattak, és az állandóság, mellyel gondjukat viselték, állíták fel azokat. Az utolsónak fogyatkozása miatt már sok híres ménesek semmivé lettek. Addig mesterkéltek, mígnem egyszer a valóságos fajta elenyészett. A fenntartásra legjobb — és bizonyosan legfontosabb — a közönséges lótenyésztés. A megnevesítés jó mén lovak által ment végbe Mezőhegyesen is a nagy méneseikben. A lovasságtól kimustrált lovaknak is több hasznukat lehetne a gazdaságnak ezen ágában venni. Némelyek úgy vélekednek, hogy a mi sok juhaink akadályozzák a lótenyésztést. Hanem Magyarországon mindenféle nemű marhának elégséges helye vagyon. Amelyik legtöbb hasznot hajt, az mindig legszámosabb lesz.

A zsibói istállóknak magas boltzataik vannak, amelyek oszlopokon nyugszanak. A lovak két rendben állanak, és minden tiszta s világos. Az istalókból közvetlen a lovagló helyre lépni ki, amely bé van fedve és tükrökkel felkészítve. A ház ura olyan szivességgel viseltetett irántunk, hogy sok lovait az iskola leckéken mutatta meg nekünk. A lónak legkészségesebb engedelmsége a leggyengébb segedelemkor is, minden erejeinek teljes hasznokvétele, azoknak leghetőbb megkimélésekkel, szép és barátságos rajtok-ülés, mindezeket csak az említett leckék által lehet elérni. Amióta kevésbé gyakoroltatnak, azóta a mezei lovaglás is rosszabb rajtok. Ha valamely mesterségben a főbb részt elmulasztjuk, annak

megromlása s enyészete bizonyos és elkerülhetetlen.

A Báró Wesselényi kastélyának igen szép fekvése, két terrasszéi és számos csinos szobái vannak. Közel hozzá sok sétáló helyek és egy jól elrendelt vadás hely.

Zsibó Középszolnok vármegyében vagon, mely I. Ferdinándtól fogva Erdélyhez tartozik. Nagy Károlyból Mindszenten, Lomperten és Görtön által jöttünk oda. Az útnak egy része sík volt és kevésbé szoros, mint ezen országnak a többi bemenetelei, amelyek, amint tudva van, hegyközi, keskeny csavargású, szoros, mély utak. Hegyek Erdélynek kellő közepén is nagy számmal találhatunk. Azok a déli részen térségekkel, halmokkal, szántóföldekkel, kaszálókkal és szőlőhegyekkel váltogatják fel egymást. Általában azon termékeknek semmi fogyasztások nincs itt, amelyek az igaz gazdaságot térszik. Azon szántóföldek, amelyek mellett mi elmentünk, kukoricával, az oláhok egyetlen eledelükkel voltak béültetve. Minthogy sokáig sem tartani, sem a fagy ellen megmenteni nem lehet, kivánni lehetne, hogy azok mellé más gabonafélét vagy kompért is ültetnének. Az utóbbiak hathatósabbak a szükség és drágaság ellen, mint más, élésházakra tölteni szokott élelmények, mert azok aratásakor meg nem csálnak, és csak a legközelebb valóig állanak el. Külömben ezek is tárgyai lennének a kereskedésnek és a mezei veteményekkel végbe vinni szokott uzsoráskodás ellen controllériául nem szolgálnak. Az oláhoknak sok házaikat láttuk, és azok nem voltak egészen rosszak, sőt némely szobáik ékességre, fehér ruhákkal voltak béaggatva. Hogy ravaszok, restek és csak keménység által hajtható volnának, azt mindenütt nem is mondták. Mindazáltal általában szólván, Erdélyben mint nálunk, igen alacsony lépcsőn állanak az oláhok: melynek sok környülállásokon kívül, az ő nyelvök is lehet oka. Az a rómaiak győzedelmüknek emlékoszlopjok, de a pallérozódásnak nem segítő eszköze. Ezen nemzet öltözetjének semmi különösége nincs. Ellenben sovány, halavány ábrázatjokról, közepszerű magasságú karcsú termetekről és virgoncságokról vagy elevevénységekről könnyű őket megismerni. A mi táborozásainkban meg-

mutatták ők azt, hogy sem a veszedelemtől, sem a sanyarúságtól nem irtóznak.

Gorbón, Zsibótól három órányira van egy igen erős és szép fajtájú ménes. A csődörök a kancákkal együtt szüntelen a legelőn vannak. Ez a vad lótenyésztés csaknem mindenütt helyt állott.

Gorbótól Dés mezővárosa csak egynéhány mérföldnyi távolságra van, és az esméretes, de bizonytalan hír azt tartja, hogy a régi őseinknek hadi fővezéreik ott nyugalom napokat tartottak. A tekervényes és elég széles Szamos Dés mellett foly el. Ez a folyóvíz, mely az északi határszélen, és az Olt s Maros vizek, melyek Erdélynek csaknem közepében erednek, e tartomány külső kereskedésének irányzatát mintegy kijelölték. Még eddig csak a Maroson járnak hajók és visznek a mi déli vidékeinkre fát, kőszenet és ércet.

Még azt véltük, hogy távol vagyunk Besztercétől, amidőn hirtelen megnyílt az a völgy, mely azt a várost barátságosan körülöleli. Ennek utcái szélesek, házai nagyok, de nincsen élet, nincs elevenség, kedveltető, vidámitó és megújító benne. A régiségnek bélyegét homlokán viseli, kereskedő boltjai és sáncai régen elenyészett emberi nyomokra emlékeztetnek. Hol vannak azok, akik Besztercét építették, aki alatt az virágzott és magát azon új lakosokkal összekötötte, kik 600 esztendővel ezelőtt Flandriából az Olt vizéhez költöztek?

Ezek az új lakosok fegyvereikkel és váraikkal, melyekből nyelvükön most is neveződik, védelmezték az ő új hazájokat. Azt igen szépen megmivelték, városokkal felékesítették, a kereskedés által meggazdagították, melyre a napkeleti országút is mutat. Ennyi sok erőlködéseknek gyümölcseiket a végtelen sok hadakozások és nyomorgatások hátráltatták; de még most is sok milliókat hoz bé Brassónak kereskedése, és a Száz Grófnak tartománya a népesség és szorgalom lépcsőjén kimutatja magát...

Meglátogattuk a *sugatagi*-sóbányát is, amely a Rónaszegi és Szlatinai után leggazdagabbnak tartatik. Az utóbbinak hossza több 84 öleknél; hanem a víz egy részét

hasznavehetetlenné tette. A máramarosi sóbányákat általában a szokott módon szokták dolgozni. A sópadók tudniillik a kamara falaitól törés által elválasztódnak, feldaraboltnak és málhákban (bivalybőr veder) a napfényre felhúzzattatnak. Minket is egybe azok közül béültettek. A bánya ajtai bezáródtak és mi nem láttunk egyebet, hanem egyes égő mécseseket, messze távol magunk alatt. Most már gyenge s lassanként erősödött kiáltást hallottunk, azután a kalapácsoknak kopogásaikat, a törő vasaknak csikorgásaikat, és a bányának mélységében mindenek mozgásban és munkában voltak. Semmi bámulásra méltóbb nincs az ilyen látománynál, és mély gondolatokba bémerülve sétálgat az ember azon tágas üregekben, melyeket a régen elenyészett emberi nyomoknak szükségük kiürítettek. A máramarosi bányáknak időkoruk bizonytalan. Még azt sem tudhatni igazán, ha ugyan a magyarok, midőn Európába költöztek, éltek-e sóval. Tíz esztendőkkel ezelőtt Nagy Máramaros nevű helyen egy nagy tölgyfa leomolván, alatta sólukákat találtak. Mivelték-e a rómaiak ezen sóbányákat is, úgy mint a Tordaiakat, még nincs megmutatva. Midőn a bányából kijöttünk, a munkásokat megszámlálták és a sófuvarokat elrendelték; amely pontosan és hamar megessett. Az utóbbiakat Pusztaházára, mint legnevezetesebb lerakódó helyre igazították. Fő és nehéz dolog a sót annak idejében és illendő mennyiségben oda küldeni. Mert ennek egyrésztől messze távol kiterjedő elemésztésnek (Consumo) kell megfelelni, másrésztől pedig a sónak fuvaroztatására, igen kicsiny környéket lehet fordítani. Több új lakosoknak oda telepítések, eráriális fuvarozás felállítása, a téli fuvarozás könnyebbitésére széna pajták építése, a fuvarozókkal állandó alkunak kötése, Técsőnél egy hídnak építése s más hasonló zsinór mértékek által reménylik, hogy szembetünöképpen megkönnyülne a fuvarozás. Máramarosból magából a sónak kivitele részint Técsőn, Ujváron, Nagy-Károly felé, részint a Huszti és Veresmarti utakon Munkács és Tisza-Ujlak felé. Az utóbbi helyre a Tiszán is hordják a sót, valamint Tárkányba, Tokajba és Szolnokra is. Ezek a fuvaroztatások

leginkább a szálfáknak mennyiségektől függenek, melyeket Máramaros szokott esztendőnként adni. Ha ezek elfogynának, úgy a Bereg vármegyei sóaknákra, Sollye mellé szorulnának.

A Sugatagi sóaknákból ez idén 300.000 mázsát, a Szlatinaiból 900.000 mázsát kell kihányani. A Rónaszegiekből mennyit parancsoltak? azt ki nem tapogathattam. Az 1802. esztendőbeli országgyűlésének eleibe 1 millió 299.839 mázsa sót adtak bé, melyet Magyarország esztendőnként szokott megemészteni. Az erdő- és sóhasznóvétel által a kincstár esztendőnként 1,002.100 frtokat bocsát folyamatba. A tisztek és szolgák fizetések maga 99 ezer ftokat tészén. Ezenkívül a Tiszának tisztítására és a sós országutak jobbitására nagy summákat fordítanak. A huszti út legjobb és legtöbbben járják. Midőn Máramaros 1788-ban éhséget szenvedne, parancsoltatott, hogy a gabona illendő áron adasson és a keresetre is alkalmaztosság nyújtasson. Ezen rendelete II. Józsefnek egy olyan utat készítettett, mely igazságosan az ő nevét érdemléné meg, mégis csak arról a várról nevezik, amely Vatacest fenyegette és amelyet II. Lajosnak és V. Károlynak feleségek magok birtokaikhoz számláltak volt.

Az említett éhség, a sok esőszakadások által támadt; az pedig, mely ezen vármegyét 1790-ben fenyegette, a nagy szárazság által. Nem jutottak volna ők olyan nagy inségre, ha szomszédaikkal tágasabb közösüléseik lehetek volna. Az utóbbnak tökéletlensége okozza nálunk, azon parciális drágaságokat, amelyek a gabonával való szabad kereskedésnek sok védelmezőit elvonták ettől a szisztémától. Ehhez járulhatnak még jelesebben azon sok panaszok is, amelyek az olyan esetekben szokásban vannak. Arra, hogy az ember a maga alaptörvényei mellett megmaradjon nemcsak mély béléltés, hanem erő is kívántatik. Midőn Sugatagból ide visszaérkeztünk, itt akkor országos vásárhoz készülték. Zsidó szabók és magyar csizmadiák, örmények, kik fűszerekkel és mecenzéfék, kik szegekkel kereskednek, mindegyre készítették sáto-raikat. A piacnak egyik végén kuttini kordoványokat, a másik végén pedig nagybányai asztalos munkákat rakos-

gattak rendbe. Végre edényeket, vásznakot és búza-kenyerekkel teljes kosarakat hoztak. Az utóbbiakkal az idevaló környékbeli köznép, mely rendszerint kukorica-kenyérrel él, igen ritkán, de Husvétkor és Pünkösdben kimaradhatatlanul azokkal él. Az ő ilyes régi szokásaik őket tiszteletreméltókká teszik és a mennyei jótéteményeknek megünneplései után az emberek vidámabban élnek a földnek javaival...

A nagybányai vidék felette igen megtetszett minékünk. Talán az is tett erre valamit, hogy annak a környéknek igen mord levegője volt, amelyen által Szigetről és Brébből oda jöttünk. Hanem azon magasságoknak és halmoknak meglátások, azon térségeknek és élőfáknak megtekintések minden környülállások között gyönyörködtetők. A gesztenyefák számosak és a gyümölcsseik mely igen jók, a Sopron vidékiekkel összehasonlítván azokat. Itt a gyümölcsstermesztéshez semmit nem lehet többet kívánni, hanem hogy közönségesebb volna.

Nagybánya sem nem nagy, sem nem rendez. Ellenben vagynak sok szép épületei, egy tágas piaca, melyről sok szép formájú hegyek meglátzanak. Egy ó csináltút visz Felsőbányára, melynek apró házai egy völgyben és halmon szétszórva állanak. Ez a két városka, már hajdanában igen szép szabadságokat kapott. Az elsőbb régenten a mi királyné asszonyainknak menyasszonyi ajándéka volt.

Nagybányának lakosait 4000 teszik, Felsőbányáét pedig 2000-re. Ezek németek, magyarok és tótok, és többnyire a szomszéd bányákból élnek, amelyek igen gazdagok. Ezekből mindenféle ércek kerülnek ki, és Szabolcs s Szatmár vármegyéknek, Erdélynek és Galiciának igen sokat eladogálnak belőlük. A nagybányai bányák közt a *Szent Kereszt* nevű leggazdagabb. Mikor azt Rákóczy bírta, halálos büntetés alatt nem volt szabad hozzá közeli-teni, olyan gazdag volt. A Windschacht-i és Ujbánya-i bányákban sem volt csekélyebb az áldás, amint mondják. Az elterjedt közhír szerint több volt benne az ezüst, mint a kő és a bányászok meglegedtek bérekbe csak azzal az arany porral is, amely ruhájukra ragadt.

Szatmárnémetiben tiszta magyarok laknak. Ez volt a legrégebb német gyarmat (colonia), amiről valamit tudunk. Hihető, hogy Gizella királyné építtette Erdélynek meghódítása után. Már a Toxus következői is úgy cselekedtek, és ennek példáját az ő fia is követte. Néki német hadvezére volt. Az I. István halála után, a német egyes familiáknak bévándorlásaik folyvást tartott. II. Géza alatt pedig valóságos kolóniákként jöttek a németek Magyarországra és 1200 esztendőben azt már elborították. Számos régi írásaink nagy dicsérettel emlékeznek ő róluk. Azzal vádoltak minket, hogy ő reájok mosolygó mezeikért és csinos házaikért irigykednénk. De csak a vad barbarus kívánhatná ingyen és pénz nélkül azt az elvetett faragatlan darab tuskót vissza, amelyet a mesterembernek keze csinos oszlopképpé kipallérozott. A legszorcsabb kötelek kapcsolnak minket azon kolonistáknak hazájukhoz. Mint a perzsa a görögtől, úgy tanultuk mi meg a némettől az ő erejét ismerni. Mint a görögök a rómaiaknak, úgy lettek ők minékünk a pallérozódásban segítő eszközeinkké. Német vitézek védelmezték minket, kezet fogván velünk, a napkeleti ellenségtől, mi pedig a napnyugatiak ellen oltalmaztuk őket. Árpádnak és Hermannak nemzetségei századoktól fogva egyesültek a tudományok és kereskedés, a vallás és szokás, közös politika és ugyanazon uralkodók által. Ha karakterisztika vonásaikat ezen népeknek egymás mellé állítjuk, igen díszen kontrasztizálnak; ha pedig egybe lehetne őket olvasztani, úgy egy felséges egészet formálnának.

Szinérváraljától fogva egész eddig, a faluk mindent rosszul vannak építve. A vidék egyformájú, az országutaknak nagy része, a Szamos vize áradásának ki vannak tételve. Az innen Bagoson által Nagy-Károlyba vívó hasonlóképpen ki van tételve. Tehát egy rendes út akarnak Tőkén és Terebes Zsadányon keresztül ide, azután Batiz-Ujvároson és Forgó-hegyen által Técsőbe vívót készíteni. Az utolsó annál szükségesebb, mivel Szatmár vármegyének az eladni valóját Máramarosba kell szállítani. Az említett folyóvíznek rendbe hozatala is felette sok hasznot szerezne. Mert az sokszor kiönt és a

legtermékenyebb mezőket is elpusztítja. Ezt nagy részint a malomgátak okozzák. Színérváraljának megtekintésére visszás érzés támadt bennünk. A házak elhagyatott rossz állapotban vannak és tisztátalanok. Egy mézárós az utca közepén vágott le és boncolt fel egy ökröt. A csapszékben reggel 6 órakor már hangicsáltak vagy muzsikáltak, a gyermekek és felserdültek félmezítelenen ültek a földön. Az itteni zsidóságnak, oláhságnak és cigányságnak nagy sokaságaik, a bornak olcsósága és a szélesen kiterjedt kereskedésnek nemléte s fogyatkozása igen megfoghatóvá tészik azt az állapotot, mely magát az ilyen tüneményekben kimutatja. Az említett helységet számos földesurak bírják, akik közül ott igen sokan helyben laknak. Az ilyes esetek mi nálunk nem ritkaságok, mert a magyarok között igazság szerint a majorátusoknak helye nincsen. Ha mi magunknak ezekhez egy tekintetben szerencsét kívánhatunk is, de még sem lehet azért nekünk azon haszonról elfelejtkezünk, amelyet azok, mint az Anglia is megbizonyítja, szerezhetnek s okozhatnak. Ott amint közönségesen tudva vagyon, még a nemesi titulus is csak az első szülöttség jussa. Az innen származó, külömb-külobmféle emberi szakaszoknak s rendeknek egymáshoz való arányuságaik, továbbá az a szükséges szorultságaik a nemes embernek első fia után szülöttekre nézve, mely szerint azok az első után később születettvén és így születési rangjukat s gazdagságaikat elveszítvén, könnytelenek tálentomaik és erős iparkodásaik által a felemelkedésre törekedni, úgy látszik, hogy nem keveset tésznek a közönséges pallérozódásnak elterjedésére és mind a magok, mind az idegenek törvényeik eránt való tiszteletnek érzésére, amelyek egyedül csak magok helyeztethetik bátorságba a szabadsággal való éleést. Mely édesek lehetnek a szabadságnak gyümölcsei, melyek olyan jó földet kívánnak!...

Szatmárnak környékeiben sokkal szelídebbnek találtuk a levegőt, mint Nagybánya körül, és ámbár az Ecse-di-tó közel van, de azért sem nem nedves, sem nem sűrű. Megtisztítják azt t. i. az ott lengedező szellők, melyek mint minden mi tér mezeinken, reggeli 7 órától fogva,

délutáni 5 óráig szoktak fujdogálni. Ezt a nevezetes tü-
neményt igen éles elmével magyarázta ki Magyarországnak
egy híres írója. A földnek talaja ott kövér és Nagy-
Majtény falu mellett jól meg van művelve. Az utolsóban
még ezelőtt nem sok idővel sok sártapaszos faházak vol-
tak. A vármegye okos rendelkezései által azt cselekedte,
hogy már most mind égetett téglából vannak. Ha-
sonló módon jött itt szokásban a magyar öltözet is a né-
metes helyett. Ez a változás igen kedves és örvendetes
volt a leányzók előtt, mert ők már most az asszonyoktól
megkülönböztethetik magukat. Boldog ember az, aki
aminek tetszik és látszik, valósággal is az.

Batthyáni Vincze

**BATTHYANI VINCZE UTAZÁSA ... 1805 esztendő-
ben. Magyarra fordítottatott egy hazafi által. Pesten,
1818.**

ERDÉLYI LEVELEK

1816

Hah! mily rezzenő pillantat! Elöttem fekvék az egész Erdély. És bár eléggé érezhetőleg önthetném szóba, amit láttam. De ha a tájfestés szóval és nem rajzolatban mindig sikertelen is, minthogy az eféle leírások az iskolák szólása szerint, nem az idő, hanem az úr tárgyai: annak amit mondok, ha leveleim megjelennek, lesz az a haszna, hogy segíhetik azoknak érzéseiket, kik e cikkelyt itt fogják olvasni. Megfordulék sarkamon s valamerre tekinték, éjszaktól keletig s onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet s úgy dombot és völgyet minden lapály nélkül, mint midőn a kertész spalérja tetejét zsinór után nyirdeli. A Kárpát ága, mely Késmárk mellől Máramaroson s tovább aztán a Székelyföldön megyen le Szeben és tovább Fogaras mellé, a távolság miatt elvesze szemeim elől, elveszének az abrudbányai s hátszegi rengetegek is. Egyedül a Blagyasza üité ki magát, amerre Belgrádot képzelhetném, a dombok és völgyek örök síkja közül s oldalain föltonkint fehérle még mostan is a hó. Szótalanul állék itt. Ugy tetszék, mintha valamely isten egy magasán kiálló pontról nézte volna sok ideig a habokban hanykódó tengert s tüндér botjával egyet ütvén, éppen most parancsolta volna, hogy a tenger azon alakban változzék földdé, de már benöve erdőkkel, melyben egy perc előtt hanykódó hab vala, s még előttem nem volt megteremtve az új föld embere, még nem voltak megteremtve állatjai, mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát; a táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt.

Láttam hazámnak sok tetőjét s nem könnyen mu-

laszték el valamely alkalmat, hogy a legmeredekebb bérceket is megmászván, rólok körültekinthessek, s ismervén a különbségeket azok és ezek közt elmondhatom, e látvány egyetlen a maga nemében s planetánknak talán semmi más pontján fel nem találhatik. A királyi Tátra, a budai, pozsonyi, tokaji s csak az újhelyi tetők is, szebb tájat terjesztenek el a szem előtt, ott nagyobb és kisebb, hegyesebb és domborúbb hegyeket, messzire elnyúlt síkot, sok városokat és falukat, nyájakat és embereket látni s a hajókat vívó Dunát és Tiszát, az árkaiból messzire kiömlő Bodrogot s így a darab stafirozva van. Itt mindezekből éppen semmi. Magam valék itt lovaimmal, szekeremmel, cselédeimmal s ami rémítő az érzésben vagyon, az még nagyobbodék azáltal, hogy a nap is el vala rejtve s az ég egész golyóbisát felettem mindenféle bús felhők borították el. (III.)

Bácsnál vidulni kezdte a vidék s egy szőlővel beültetett dombon túl szélesb völgyet láték nyilni, mint amilyen eddig jövének. Azt várom, hogy Kolozsvárt a völgy közepén fogom meglátni s a nagyon elnehezedett útban is két-három óra alatt ott lehetek. Azonban előfordulván a szőlőhegyecske mellől, nemsokára azután, hogy a Bácsot elhagyám, előttem fekvék a Traján hatodik gyarmatának Clusa nevet viselő városa, melyet az oláh még ma is Kluzsnak hív; az a város, melyben a nemzet dísz, Mátyás született. Nagyult előttem a hely ez emlék által. Trajánhoz a Róma caesárjai közt kevés hasonlita, s hány Mátyáshoz, a mi és a minden mások királyai közt? A szőlőhegy a Fellegvár dombja volt, s ennek lábai alatt fekszik a semmi nevezetes, semmi rendes épületekkel nem díszeskedő külváros, a kis Szamos bal szélén. Kolozsvár pedig körülkerítve magas falakkal a jobbon. Túl rajta oly közelségben, hogy a városnak egyik része ennek lábát lepte el, ismét egy alkalmas nagyságú hegy kel.

Cserei megtaníta, hol keressem a Wesselényi házát, hol barátaim várnak, s ezen utasítás után arra nem vala nehéz rátalálnom. A gubernátor nem nagy és nem ma-

gas falú s mindkét felől dísztelen házakhoz ragasztott palotáját, hornyolt oszlopú balkonával balra hagyám, a nagy templomot jobbra s befordulék az úgynevezett Közép-utcára. Az ácsorgók álmélkodva nézének bennünket, midőn egy sötét zöld lakkú kocsi s a gubás kocsis debreceni szabású sötétkék ujjas laibliban, csillámló gombokkal, hasonló színű nadrágban, széles karimájú kalapban, négy minden színből összeállított lovával s oly hámokkal, amilyeket itt nem látni, előttök elhajtott...

Mióta Erdélybe beléptem, magyartól még nem hallottam egyéb szót mint magyart, de egy magyarországi valaki itt is németül szóla velem, s barátaim biztatnak, ezt fogom majd mondani, mikor Erdélyt idehagyom is. Bejártam Erdélyt, s kénytelen vagyok vallást tenni, hogy barátaim igazat jövendöltek: kivéven a szász földet, velem a külföld nyelvéen senki sem szólott, de igen magyarul a külföld szülöttjei.

S itt a társasági együttlétekben is valami szívesebb, melegebb van, mint hazánknak korcs tájékin. A tizenhárom magyar s öt székely vármegyéből álló országban, mindenek ismerik egymást, nagy részben rokonok, s úgy bánnak egymással, mint rokonok, holott némely helyeken a rokont is idegennek szeretik nézni. Atyám, apám, anyám a nevezet, mellyel a gyermek szüléihez szól, s együttlétökben szüntelenül cseng a mélcás bátyám vagy öcsém uram, s mélcás néném vagy hugom asszony. Az igen bátor bátyám s öcsém uram, s a hideg uram öcsém s rettegő uram bátyám, így meg vannak nemesítve vagy elkerültetnek.

A református kollégiumban most tartatnának az examenek, az alsóbb osztályok egyik tanítója felhozá seregét, megállá zöld ágakkal felcifrázott polcozatján, köszönté a felgyült sokaságot, s előadá miből fognak kikérdeztetni tanítványai. Az említett tárgyaknak egyike volt a görög nyelv. Minthogy némely házaknál be valék jelentve s e miatt sokáig nem mulathaték, óhajtám bár minélelőbb ez vétetnék elő. A tanító egyéb tárgyaknál

talán tovább is mulata, mint kelle, s mint hogy a magyarozott íróban előfordul a *kynoscephalae*, titkon megkérém *Szilágyi Ferenc* urat fejtené fel a szót. Hogy hátulja fejet teszi, azt a felszólított társainak messzire elhallatszott sugdosásaik után megtudá mondani, de hogy az eleje ebet jelent, hogy a *kynos* első esete *kyon*, és hogy a deák *canis*, a második esetből ered, azt az ednémult sugdosók helyett prof. úr vala kénytelen elmondani. Jele, hogy az ifjak tanulják e nyelvet, mert parancsoltatik, de hogy nem értik, miért kelljen nekik tanulni, ami nélkül atyáik ellehettek...

Azalatt míg itt mulaték, *Döbrenteinél* összegyülekezének, akik az ő Múzeumában részt vettek, s így örömem vala látni literaturánknak két férfiát, kiknek egyike a pályát régen elhagyá, a másik pedig oda most lép fel. *Báró Naláczai József* és kormányzszéki titoknok, *Inczédi László* urakat...

Ezen szép gyülekezetben látám kanonok és kolozsvári plébános és most kormányzszéki tanácsos *Szabó János* urat, a mindenek által nagyon szeretett piarista vicerektor *Korost*, itt a luth. eklézsia prédikátorát, *Liedemann Márton*t, kevés hónapok előtt még lőcsei rektort; itt a megnevezett prof. *Szilágyi Ferenc*et, kinek kedves külsője aszerint nyer szívet, ahogyan mély tudományai s lelke miatt közönségesen szerettetik; a lyceum s református és unitárius kollégiumok professzorait s az utolsóbbnál historia professor, *Molnos Dávid*ot Thucydidesnek fordítóját, és a még gyermek *Kelemen Lajost*, kit a *Döbrentei* példája nyert meg literaturánknak, mint a jelen nem volt *Rákosi Sándort*, *Szigethi Mózes*t, *Füzesit* és még ötöt.

Erdélynek szabad dicsekedni, hogy literaturánk gyümölcsei annak felvirradásában itt termének és nem nálunk: nekünk, hogy a jobb ízlést s nyelvünk igazi csinosodását nem ők adták, hanem mi, ha tudniillik a számból *Báróczyt* és *Baróti-Szabót*, ezt a rómaiak, azt a franciák követésében, kiveszem. Némely házak férfi és leány gyermekei fordítgatának, nevelőiknek s szüleiknek felvigyázások alatt s olykor ezeknek segédjökkel és atyái-

kat nem tartóztatá fonák szégyenlés a gyermeki próbát sajtó alá eresztteni...

Typographiája a helynek kettő van, de azokról 1816-ban nem volt jó szólni. Mely betűk! mely papiros! mely ízetlenség minden tekintetben, és mely inkorrekción, de ime el van törölve e szenny is s egy magyarországi írónk nem mondhatja többé, amit egy Erdélyben nyomtatott munka megpillantására monda, hogy ez a föld nagyon szereti az „antiquitást“. Az 1823-i tiszti-kalendáriom már szép metszésű betűkkel van kiadva, s a „chirurgus“ és „protocollum“ többé nem chyrurgus és nem prothocollum itt; az *Anacharxis utazásai* a legkényesebb ízlést is kielégíthetik, ha tudniillik az ortografiára néhol behunyjuk szemeinket. Annak fordítója s kiadója polgári koronát érdemel. Bár a könyv minden háznál találtatnék.

Könyveket *Filtsch* galanterie-árusnál találni. Rendes látni, mint állanak itt együtt a fichükkel, bijoukkal, piros és fehér kenőcsökkel, porcellánnal a kötetlen és kötött bibliopolai portékák. De *Filtsch* lehetne annyi tekintettel a magyar nyelvű város iránt, hogy árulna magyar könyveket is, melyet a vevő a németül nem értő *Gutmannál* talál. (IV.)

Gyönyörúségeim Kolozsvárt tolták, üzték egymást, mint a mágiai lámpás festései; idő kell rá, míg azokat magamban elrendelhetem, tisztára hozhatom. Ez a hét nap valóban életem legszebb napjai közé tartozik s vádлом sorsomat, hogy a jó földet hamarabb nem láttam...

Döbrentei négy ökröt fogata szekereembe, s felvonata a Feleki-tetőn, mely Kolozsvárnak külvárosa mellett emelkedik. Mi négyen: ő és Gyulay, s én és lányom, hat szép szürkén hagyánk oda a várost. A kapaszkodó nagy, s útja száraz útban is alkalmatlan. A hegy oldala fel nagyon vagdalva a szekerek nyomai által, mint a mi alföldi nedves lapályainkon, hol az út nem ritkán harminc s még több ölet foglal el.

Felek oly közel a fővároshoz, a szippadó hegy tetején fekszik, s annyira szegény, amilyennek a Blagyásza alatt fekvő falukat képzelhetem, melyeknek lakosai csi-

kónyi nagyságú lovacskákon hordják széllyel Biharban, Szabolcsban, Szatmárban faedényeiket, olyformán megterhelve ezekkel, mint a tót, mikor hátára szedi szitáit, mert a zordon helyeken ez minden keresetök. A falut oláhság lakja, s az, egyedül az okozza szegénységöket. Amely nép nem ismer boldogságot a maga pálinkáján kívül, s képzelete sincs a lélek szükségei felől az századok multával sem fog előbb menni. Tegyük sorsát szerencsésebbé, adjunk nekik iskolákat, adjunk nekik oly papokat, mint újabb orosz papjaink, kik most lépnek ki a nagyszombati nevelőházból s a dolog itt is menni fog. Míg az nem lesz, a feleki oláh, ha természetésit a heti vásárokon nagy áron adja is el, az első pálinkaárusnál hagyja, amit beveve, kivált midőn elkiseríti a bőjt.

Míg túl Feleken egy Kolozsvárról elhozott írást olvasgaték, lányom figyelmessé teve, hogy útunk mellett szokatlan formájú kövek teremnek, henger és gömbölyű alakra simítva a természetből. A gyermek emlékeztetése nekem valóban igen kedves vala. Ezekből szelik itt, amint a *Döbrenteitől* hallám, az oszlopokat és egyéb faragványokat, s a nagyalmási emlék is innen rakatott. Jobb és balkézfelé gazdag erdőségek vonulnak el, s szép szakokat csinálnak. Tovább sok kaszálókat s máléföldeket találtam s nagy fogadókat állásokkal; de Tordáig, mely Kolozsvárhoz két posta, nem semmi faluk.

Torda a maga sok templomaival s messzire sokat ígérő házaival, kieszen fekszik egy szőlődomb lábánál. Ezt a rómaiak Salinaenak nevezték sóbányái miatt, melyek a lapos tető ormán vannak. A helynek nagy piaca van, mind az itt kétfelé szakadó országút, mind a sóbánya s az abrudbányái rengetegek miatt, melyek oly kietlenek, hogy oda szekérutat sem találhatni...

Torda alatt a nem nagy, de sebes Aranyoson zsindelyes fedelű szép híd vagydon által vetve. Utunk balra tért, s annyira elázott lapályon keresztül, hogy itt fűzekkel kelle beültetni a rétséget. Két kised szegény oláh falu a kövér földön s a Torda szomszédságában, festi a nép lomhaságát. Nem jó dolog az a sok bőjt, papjaik is szeretnék megkevesíteni! (V.)

Medgyes kieszen fekszik, körülfogva emelkedő dom-
bokkal és hegyekkel. Nem nagy, nem pompás, de magas
kerítése s régi alakú kapui s az itt történetek emlékezte
s két-három kilovagló tiszt, két-három asszony, ki-
ket kikocsizni láték, a szabadon sétálgató katonák, az
ifjak karján függő szerelmeskék s itt meg ott egy cso-
port felöltözött gyermekek, sokat váratának velem, mi-
dön a forró napnak esti meleg gőzében, crocus színnel
előntött ég alatt, a városhoz közelítünk. De a szép csa-
lódásom hamar eltűnt, midőn a kapun bemenve, ezt a
minden szabad királyi városok miniatürjét végig pillan-
tám. Egy itt lakó, kivel a történet összehozza a piacon,
mutatá a templom tornyát, hová *Nadányi Gergely* és
Szilasy János, kik *Báthori Gábort* megölték, *Bethlen Gá-
bor* és az ország által kimentve, de a koronáság által
halálra keresve, futottak s ezek által lelöketének. Itt
vesze *Gritti Lajos* is. Reggel két keze, délben két lába,
estve feje csapatott el. Méltán lakola, de így csak kan-
nibálok büntetnek.

A szászok kőházakban laknak, még falukon is s cse-
réppel fedettekben, befördítva hosszában udvaraikra. Gé-
bely falaikat az utcára versecskéikkel cifrázgatják fel
s bibliai intésekkel, mint azt a német nyelvűek máshol
is szokták vala régebben; mert a szokás ott is hanyat-
lik. Ily szép falukat Pozsony és Bécs közt nem látni.

A szász nép nem ismer földesúri hatalmat; hasonló
e részben a mi jáász, kun és hajdu helyeinkhez. Abból áll
terhe, hogy adót fizet, katonának viszik, dézsmáz prédi-
kátorának, kik közt sokan temérdek gazdaságot gyűjte-
nek. Ugy mondják, van egy ezek közt, ki évenként negy-
venezret veszen be, mely, ha talán valamely tőkepenz
kamatját is vonná, nem volna lehetetlen, kivált 1811
előtt...

Mily szép volna ily kőből épült, cseréppel fedett házú
falukat láthatni mindenfelé a magyar földön! mert di-
csőség az igazságnak, ezek a faluk csak még is szebbek,
mint a mi bogárfedelű viskóink! Árokszállás körül. De ha
őhajtanám-e mindenütt ilyennek látni Erdélyt, hogy min-
denütt ily kőházakat láthassak? Azt az örömet ugyan nem

szeretném ily drága áron megvásárolni. Nem rossz az, hogy nem vagyunk mind egyformák, elég ha hasonlók vagyunk. (És az az úgynevezett filozófus, ki mindent egyformává szeretne tenni, úgy nem tudja amint tudnia kellene, ahogy erejével nem vete jól számot. Mindenkor elég, ha ott hasonlítunk ahol az szükséges, és ha egyikünk a másika kára nélkül áll.) Debrecen táján sok csinos, földből vert, nád vagy gyékény fedelű házakat látunk a könnyen felszökelt ákácok vagy eprek árnyékában s azok nekem kedvesebbek, mint a kőházak itt; mert az el nem foglalt utas azokban lelket lát: azt itt lelni, nekem legalább, szerencse nem jutott; ott egy magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik s egy jószívű, nyájas; itt egy magába zsugorodott, könnyen élést szerető s csak azt óhajtó. Mi volna a magyar nyelvű nép, ha a régi idők neki a kiművelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz erőt adának vala! Ez a könnyen élő nép itt e ponthoz közelebb juthatott volna s mindaz, amit nekik — tapasztalásom és hallásom után — irigyelni tudok, a cserépfedelű kőház...

S e hazafiúi gondolkozásom s érzésem mellett mit fogok mondani a szászok felől? azt, hogy amint magyarjaimhoz vonzódok, mikor viskójok felé közelítek, úgy érzem magamat visszatolva a szászoktól, mikor az jut eszembe, hogy őket (azaz a falunlakó szászokat, mert a városi szász egyéb) milyeneknek találám mindenütt. Szelindeken a nápész fogadós (franciául *niais*) a maga Hans Michel képével könnyen bánt velünk, kimondá, hogy neki semmije sincs s ment. Szekereink táskái nem voltak üresen s a fogadós ebédje nélkül elleheténk, de a nap olvasztó hevében kiküldénk cselédeinket aludttejért. Elindulék magam is, mert ez elég ürügy vala beszédbe eredni velök, megtekinteni udvaraikat, arhitekturájokat, butorjaikat. Koldulgatásomhoz egy tehetős gazdánál fogtam; annak gyanitató legalább a csinos ház s a cifra ablakrostély. A jászberényi, a hajduböszörményi tehetősb lakos a maga kék pruszlijában, kék posztó nadrágjában, fekete báránybőr ötujjnyi magasságú süvegével örült volna, hogy idegen embert lát, ha a kérésemet nem

teljesítette volna is, de bizonyosan megtette volna e kérdést: Hol van lakása nagy jó uramnak; sőt ezzel sem elégedett volna meg; kérdezte volna ezt is: Mi jóban jár kelmed e földön? s nincs-e otthon dolga, hogy ide csak azért fáradt, hogy lássa, mint vagyunk mi itt? s egyik kérdés, egyik felelet biztos beszédet szőtt volna közte és közöttem. A durcás szász lakónikus feleletére méltóztatott; s ámbár szólásom, öltözetem s beretvált ajakam nem mutatá neki, hogy társa nem vagyok, rám se néze. Ugy hittem szomorúságban van háza s tovább mentem. Így bána velem a második, a harmadik, a negyedik, az ötödik. Egy más helyt, kívül a mezőn, megszólíték egyet s nem bántóhangon tudni akarám a helység nevét; nem felelt. Ismét előtaláltam egyet, ezt is megszólítottam; az sem felelt. Egy helyt szekereink a prédikátor háza előtt menének el; elvonta magát az ablakból. Akiknek ezt haza tértem óta beszélém, nem álmélkodának rajta. Így bántak velük is. Ha tíz szász ül együtt s német lép közéjük, a tíz szász egytűvé bú, s magát hagyja a német rokont. (X.)

Nagy-Csúr mellett meglátánk a szép fekvésű Szebent. Éjszokról délre hosszú lapály terült el s annak alig érezhető emelkedésén állá előttünk a város; tul azon a Kárpát magas bércei meredezének kisdud távolságban. Még messziről látni, hogy Szeben századok óta hizik. Igazítva vala az út s jobbra-balra gazdag gabonaholdak vonódtak el.

A külvárosban balra az út mellett egy temérdek hosszúságú alházban árvák és katonagyermek neveltetnek. Fundamentumköve 1770 márc. 25-én tétetett le. Tul ezen fut a szűkvízű Szeben, mely a városnak nevet ada...

Az estvét járkálásokkal tölténk s megjelenék a sétálóban, mely a keleti kerítés mellett vonul el, keskenyen de hosszan. Honi fák és némely külföldiek is vesznek árnyaikba s két szökőkút ékesíti, de minden víz nélkül. Az utolsó fák közt elmés rajzolat után épült vacsoráló várja az itt mulatókat s közel ehhez, tul az idevezető

uton, magasfalu kazárma emelkedik s neveli a hely szépségét. A vacsora mellett a Koronánál tisztelket s itt szolgáló, itt lakó uraságokat találánk s nagy számban. Bar-na muzsikusok gyönyörködteték füleinket a mi Lavotánk darabjaival, melyek szívet ragadnak s a hajdani kor keserves darabjával, mely szívet nem kevésbé ragad, ahol talál, bár nem oly tanult. Nem lelének egymás mellett helyt, s így kénytelenek valánk némán ülni. Még most is a július 18-ára jövendölt világ vége felől folyt a beszéd...

Midőn másnap a *Bruckenthal* galériájában akaránk menni, báró *Naláczy István* úr megelőzé látogatásunkat s útban lévén haza felé, velünk jöve, hogy azután nyom-ban indulhasson... *Naláczy* lelkes és nagy olvasású ember s egészen francia; nem lehet csudálni, hogy őtet generális *Le-Brune* megszereté, s elválásukkor, *Temes-várt* azt mondá fölöle, hogy hasonlóra a *Rajna* tulpart-jáig nem remél találhatni. Ita vir bonus est, convivaque comis. Sok oktatásokat köszönhetek neki a bibliotéká-ban; mert míg az én barátom a custossal a belsőbb szo-bákban nézegete holmit, nekem *Naláczy* mutogata né-mely nevezetességet; mintha ő is ide tartoznék.

Báró *Bruckenthal* *Sámuel*, ki *Theresia* alatt (anél-kül, hogy megtette volna azt a lépést, amely nélkül elő-menni akkor kevés tudott) egy *Bethlenekkel*, *Bánffiak-ka*, *Telekikkel*, *Keményekkel*, *Hallerekel* gazdag hazá-ban szinte a gubernátorságig emelkedék fel, *Józseftől* pedig *Szent István* nagy keresztjével tiszteltetett meg! *Erdélytől*, sőt az egész *Magyar* nemzettől, örök hálát érdemel a kincsekért s annál szivesebbet, mert ezt csak honszeretetből gyűjtötte, nem a mesterség értéséből...

Vezetőnk *Seivert János* úr vala, *Bruckenthalnak* test-vére gyermekétől született unokája s a könyvtaras *Róth* úr. Ha a történet *Szebenben* mutatta volna ki lakásomat, én e palotát gyakran látogatnám meg; még gyakrabban lakói, mint kincsei miatt. — — —

A galéria földszéneke itt a magyar szent *Hieronym* tartatik; *Pannóniában* születvén, *Csáktornya* körül, prolepsissel, úgy nevezhetjük magyarnak, ahogyan őt

a festők kardinállá csinálják. Az anachoréta a maga barlangjában aszkétai elmélkedésekbe van merülve. Válla, teste, lábai ruha nélkül hagyattak; ágyékát skarlát lepel fedi. Megette kürtöt látni a felhőben, az érti a szózatot, megfordul s fülel a hívó szózatra. A történet a legérdekőbb percben van elkapva s arc, muskulatura, leplezés el vannak telve erővel. A mű *Guidóé*nak tartatik s nem méltatlan e névre. De ime, ezen egy ölnyi magasságú kép mellett, mely mint értém, ezrekbe került, egy kisebb függ, kezek nélkül s ez engem annyira megragada, hogy ha a kettő közül volna szabad választanom, nem azt nézvén, hogy egyikeért s másikaért mit adna nekem vevője, hanem hogy ebben vagy amabban lelendem örömmet, Sebestyént venném, nem Hieronymot. Én itt Sebestyénnek nyujtom az almát.

A képgyűjtemény tizenöt szobát tölt el s ez kilencvenkét darabból áll; nagyrészen az alföldi iskola művei és másolatok: de aki gyűjteni kezd, azt veszi, amit kaphat s Bruckenthalnak idejében az olasz iskola munkáit Bécsben találni még nehezebb volt, mint most; s van becse a másolatoknak is, ha jó kézből jönek, mint a jó fordításoknak. Rend kellene más s gazdagabb rá-mák. Idővel az is még lesz. Vezetőim egy Albano és egy Madonna elébe állítanak; ez nekem portraítnak tetszik inkább. Hol ezen a Mária-fenség? hol ezen az a bájoló, amelyet a Mária főlkön szabad és kell keresnünk? A szem tüzes s csaknem csintalan; az orr éppen nem szép; s elég ok, hogy a főt ideálisnak ne tekintsem. Portraít, amint mondják, a *Mengs* Máriája is, az isteni gyermekkel a bécsi Belvédérben; de azt lehet nem portrének tekinteni s felejtjük, hogy ennek a Máriának a festő hitvese ült s a gyermek az ő gyermeke: ezt itt nem lehet. Egyébiránt a galéria *Corregio*, *Titian*, *Rubens*, *Van Dick*, *Rembrand*, *Van Huysum* s más mesterek neveikkel dicsekedhetik s oly másolatokkal, melyeket *Meytens* ajánla a megvételre. A látogatások leginkább a *Hondekoeter* tyúkjai s a *Van Huysum* virágai előtt szoktak állongani s inkább csudálják

a természetes prózát, mint a Rubens hatalommal eltölt teremtéseit és a Corregio bájos poezisét. De az máshol is így volt és nem kevés ideig.

Legnagyobb örömeimet Sebestyén és Hieronym után régi ismeretségem tárgyainál lektem fel s boldog pillanatokat éltem Jupiter és Jó mellett, mint serdülő éveimben már a bécsi galériában, hol a Corregio originálja még akkor a *Heinz* másolatja mellett állott. A darab, mint tudva van, a mesterség legszebb művei közé tartozik s oly bájos, hogy azt a nem szerencsés kezek sem foszthatják meg minden érdemétől. Gondolat, rajzolás, festéklés, mely csudát tevének itt! s mint ragadtatik meg szem és szív! A gyönyörű testű callipygos leány háttal ül a néző felé s egyedül hívé magát. Azonban Jupiter vastag ködbe rejtezve közelít hozzá s a leány akkor, s csak akkor sejti meg az istent, midőn a csók már ajkára nyomul. A leány feje skurzóban; s még skurzóban is mily szép.

E bájos művet a szigorú morál egy igen keskeny szoba sötét szögébe dugatá fel, mint a Titian fekvőjét ugyanennek ajtaja felibe, hogy a néző helyet sem foghat látásokra. A gond szolgál-e a morálnak, nem tudom, a mesterségnek árt s a mesterség templomában ez az első, nem amaz. A kasztrált klasszikusok jutának eszembe és aki magát nadrág-festőnek csúfoltatá, mint-hogy a képek meztelenségeire leplet vonatott.

Egy másnemű tartalék az idősb *Rákóczy Ferenc* képét is, *Kupeczkinknek* munkáját, rossz helyre teteté, nem átellenben az ablakkal, hanem a sötétebb falra. A kép már azzal is, hogy magyar művész munkája, érdemlé vala a jobb helyt; de azt bel érdemére nézve is kívánhatná. A hősnek nem született fejedelem, páncélba öltözött, vállán nyuszt kacagány van elvetve, nem a sok által keveset mondó hercegi bitor; jobbja megmarkolá a török nyelvű kardot s azt hüvelyéből félig már kirántotta. Haja a két homlokszög közt beretválva van, lehúzott szemöldöke elfedi vad tekintését, ajkai keble dühét elharapják. A bölcs festő így mondá a török nyellel, amit a történetek beszélnek. (XI.)

Enyednek fekvése sokat hasonlít a mi Ujhelyünkéhez; de hegyei nem oly tetősök. Piacán egy kerítés fogja körül a reformátusok nagy és a lutheránusok kisdud templomát. A kollégium izetlen, szegény épülete s a professzorok lakásai egy egész utcát foglalnak el, a nem kis város északi szélében s szinte a szőlőkig nyúlnak. A kollégium egy hosszában két udvarra osztott négyszögöt tesz; az auditoriumok, a bibliotéka, a múzeumok a belsőbb soron állanak...

Rendes professzora Enyednek tíz vagyon s a tanulók száma ezerre megyen... Jóval kevesebb tehát, mint akár Debrecenben, akár Patakon.

A bibliotéka, midőn az iskola akkori történeteit, akkori állapotát s ritkaságait az 1817 decemberben meghalálozott prof. *Benkő Ferenc* úr *parnassusi Időtöltése VII. darabjában* kiadál, négyezerkilencszázötvenöt kötetből állott. Most minekutána a tiszteletes öreg a maga mintegy ezer kötetnyi könyveit ezer forint tőkepénzzel a kollégiumnak hagyá, hogy annak kamatja filozófiai újabb könyvek vételére fordíttassék, a bibliotéka nyolcezer kötetből állhat...

A főispán főkurátor engem professzor *Hegedüs* úrnak vezéreltére bizott, és ha a tudós s szeretet nagy-mértékben érdemes férfiú kezén maradhaték vala, időm bármely kevés volt, nagy hasznomra folyhatott volna el; de ez másfelé szólíttatván foglalatosságai által, engemet professzor *Benkő* urnak engedett, azt pedig nagy kora annyira elgyengítette volt, hogy inkább akará lányommal a természeti dolgok szépségeit láttatni, mint velem, amiket látni óhajték. A *Báróczy* hagyományát tekintettem meg tehát és amiket a kollégium *Bod Péter* és *Benkő József* után birt — — —

A *Bod Péter* és *Benkő József* gyűjteménye valóságos kincs...

Engem leginkább az vona magához, amit a bibliotéka *Benkő József*től bir, az *Erdély Kovachichától*. Valahol régi írásokat találá, nem lele nyugtot, míg azoknak megtekintésökhez nem eresztetett s mint juta azon szerencséhez, hogy az ilyet nemcsak láthassa, hanem

magáévá is tegye, ajándékozá-e neki, vagy csak kölcsön kérte s magánál felejtette, azt a jó istenek tudják. Ilyen az a folió, melyben a legelső *Teleki Mihály* levelei s az ehhez írottak együtt állanak; valóságos kincs és olyan, melynek csak együvé köttetéséért is Benkő polgári koronát érdemel. A régi házak tagjainak azt kellene örökké prédikálnunk, szóval és írva, hogy valami leveleik birtokok védelmére nem tartoznak, kötéssék együvé, nehogy lánykáik rajtok pogácsákat sütessenek s a ház egyéb szükségére fordítsák. Én ily helyről bírom a Rabutin aláírását, de csak aláírását. De midőn az intést a régi levelek iránt adjuk, a jobbak értik, hogy a most írottak is régiek lesznek egykor.

Elkészítette-e Benkő, amit *Transsylvaniaja* előbeszédében ígért: *Historiam Transsylvaniae Theresianam* és ha szavát állotta, az hol van letéve, nem tudhatom. Erdélynek speciális geográfiája most forog *Kenderessi* úrnak kezeiben, hogy megigazítván botlásai, sajtó alá ereszthessék. Bár megbecsülhetetlen *Transsylvaniaja* is újra jelenhetne meg, melynek minden nyomtatványai elfogytak! Én minden munkái közt, melyeket ismerek, ennek adom az elsőséget; de a könyv nem kevés igazítást, bővítést, kihagyást kívánna; Benkő sok haszontalant, bugyogót, ingót, hamisat, csonkát ad a hasznos és való mellett. (XXII.)

11 esztendeje annak, hogy én Zsibót láttam s olyankor láttam azt, midőn éppen befagyott, úgy, hogy a lépéseink alatt leszakadozó sár miatt az öreg *Wesselényivel* nyeregben kelle megjárnom a kerteket. De az én lelkem oly sokat lebege e nekem kedves helyeken, hogy ámbár itt azóta sok új épület költ, ámbár azóta a bokrok ligetekké vonakodtak fel s az obeliszk, mely akkor magosan nyula ki a tömött apró surjából, most csaknem láthatatlanná változott el; előttem oly ismeretes vala minden, mintha itt kevés hónapok előtt voltam volna. De a szobák! Elfogódott a szívem. Siető lépésekkel menék keresztül azon kabinetten, mely azt a nagy lelkű s nemes lelkű férfit reggeli 2 óráig velem

beszélgetve látá a kandalló előtt, míg az a deli ifjú, ki most úgy fogada itt, mint anyja kegyességéből, gazdája a háznak, akkor még csak 9 esztendő s gyermek nyájaskodva fetrenge atyjának lábai közt s a gyertya lecsorgó viaszából paripákat tapasztgata s gyermeki mulatsága közben is beszédemre felfülett s olykor belé szóla. A fal festése itt ma is az, amely akkor vala; dohányszínű; s a bordür arabeszkjei közt dohánylevelek: de nincs, aki itt füstölge, megdőlve zöld maroquin divánján. Megszorítám a hely új ura kezét s kimenék azon kis kertecskébe, mely a bibliotéka pavillonjára vezet, hogy szabadabban lélegzelhessek.

Wesselényi a reggelit a ház és a pavillon közt álló kert gyertyánerdőjébe parancsolá s egy ideig ott olvasánk *Kleist*nek ódáját *Farkas*nak jelenlétében. A darabokat Wesselényi maga váltogatá, melyen örvendék, hogy ismerhessem ízlését. Én egyedül a csatadalt kérem olvastatni s Wesselényi deklamálá: *Mit unserer Arm* ect. s úgy deklamálá, ahogy azt kell: érezve, egészen érezve, a legkisebb vonásig érezve. Azután *Berzsenyit* kívánta elő s abból is olvasa néhány darabot; végre *Horácot*, a *Nitsch* magyarázatjaival. Oly jól töltvén a reggel óráit, ahogy jobban nem lehet, most az istállóba menénk.

A nagy istálló ménei a fedett iskolában teszik leckéiket. Ily szépségű lovakat látni s rajtuk egy húsz esztendő s ifjú férfit, e muszkuózus tagokkal, e lángoló orcákkal, e szikrázó szemekkel s ily tanult lovaglót! Még nem elég barátom; még tovább kell hallanod: Ily szépségű lovakon, ily szépségű ifjú férfit s azt az ifjú férfit, ki fél óra előtt *Kleist*ot és *Berzsenyit* s *Horácot* annyi érzéssel deklamálta; azt az ifjú férfit, aki ötet szerető anyja jelenlétében nem szolgálai rettegéssel, hanem azzal a rettegéssel, melyet belé ennek a nagy asszonynak imádásig menő tisztelete sugall, lépni is alig mer... ezt az ifjú férfit látni ezeken a királyi méneken — barátom, mely öröm ez! Ballábán még nem vala behegedve a seb, nadrága még mindig pántlikával vala összekötve: de az nem tartóztatá, hogy a legtüze-

sebb paripákra is reá ne üljön. Kifárasztva négyet-ötöt s barriert szökeltetve velök, olykor kettőt is. S most *Pajzánját* hozták elő. Egyik lova sem hánytá meg így, mint ez a szürke kancája; és ha Wesselényi nem volna ily tanult lovaglóló, le kellett volna repülnie a kimondhatatlan tüzi lóról. Midőn leszálla, bal térdén, foltos vala a nadrág; oly erővel vette térdei közé a lovat, hogy vére keresztül serkedett a ruhán. Némely lovait a lovászmester, némelyiket a mi Farkasunk vevé jár-tatásba, egyet-kettőt az istálló cselédjei, nevezetesen egy megöregedett ember, kit Wesselényi Debrecen táján mint forspontos fickót megszerete, ide hozta s nagy lovaglóvá tevé. Egy kengyel nélkül víva meg az alatta ágaskodó paripákon. (XXV.)

Holnap elhagyom Zsibót s Wesselényi és Farkas, *Kornis* és *Buczy* elkísérnek Hadadig. Wesselényi a nagy istálóból kihozatá néhány lovait az udvarra, hogy örömem lehessen őket még egyszer látni. A 28 esztendő horpadt hátú *Bucephalus* még ifjúnak mutatá magát. Kihozák *Jupitert* is, s a szép, már csaknem fehér *Armídort*, az öreg Wesselényi egykori kevélységét, mert ez s a mellette állott ifjú *Caesar* a Zsibó lovai közt az idősb *Caesar*hoz leginkább hasonlítottak. Kihozá *Almanzort* is, melynek én adom az aranyalmát. A lovak közt ez az igazi *Antonius*.

S most az alsóbb istálló lovai közül hozának ki 18-at egyszerre, fékeken. Mely mozgás, mely szökdelletek, mely nyerítés! Wesselényi nekem fordult s hatalmat ada, hogy válasszak. Ezt én másszor első szavára tettem volna: az ily gazdag embertől egy lovat venni el annyi, mint tőlem egy könyvet; s én ne érezzem-e, hogy nekem nagy ok a kevélykedetésre, hogy egy Wesselényi lován lovagolok, hogy azt mondhatom, hogy az neki ajándéka; de most minekutána ő ez idén a sok eső miatt közel 100 ezerig szenvedéskárt lovaiban, azt semmikép' nem tevé. Úgy én választok neked, mondá, s inte a lovásznak, hogy azt a piros *Courteaut* hozná elő. „Ez a te növéseidhez leginkább illik; nem nagy, de

az általad szeretett Almazornál nem kisebb. De mi-
nekelőtte kiadnám kezemből, hadd legyen az az örö-
mem, hogy még egyszer reá ilhessenek“ — mondá s rá-
ült s néhány kerengést, néhány szökést teve vele. A
ló gyönyörű s méltó fia Zsibónak. Edipsznek fia egy
török anyától. Orra lámpásos, jobbik hátulsó lába fe-
hér; legfőbb dísze a hattyúnyak, a vékony láb, a széles
szűgy, a hosszú test — bonum ex integra causa, malum
ex quolibet defectu. De angol nevet neki, mert eddig a
török anyától török *Csapuk* nevet visele. Én a Bruce,
Hutchinson és Wilson neveiket mondanám ki, kik új-
ságleveleinkben a la Vatele történetei miatt oly sokat
forogtak s Brucenak neveznék el. Farán a zsibói bé-
lyeg, a Wesselényi szirén.

Zsibón az istálók eláztatják a vendéget, hogy vá-
rosban van: napjában 3 ízben verik a dobot, az abra-
kolás és cipók kivételkor, melyet az istálló emberei min-
dennap kapnak.

Ebéd után a báróné két hermelinjén kikocsizánk a
fácános kertbe a Szamos mellett. Leülénk a víz szélén
s Buczy mondá Virgilnak és Horácnak némely szebb he-
lyeit s megtaníta, hogy amit keresek Dio Cassiusnál a
43. részben áll. — Onnan gyalog jövénk vissza a csi-
kós kancák kertjén keresztül s csudáltuk a szép fajza-
tokat s a bárónének bika szépségű teheneit s igen szép
borjait...

Wesselényi és Farkas paripákon, Buczy és Kornis
szekeren kísérenek Hadadig, hol ismét egy gyönyörű
napot s egy álmatlan szép éjt élék.

Végét érem erdélyi utamnak s úgy rekesztem be,
amint óhajtottam. Itt a Miklós csókja volt utolsó, mely-
lyel eleresztetem: bár nálunk a tiedet vehetném üdvöz-
lőben legelőbb!

Mely irigylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy
Erdélyt láthatám, és hogy így láthatám. Hálával telik
el szívem irántatok, kiknek oly szép örömeket köszön-
hetek s leginkább ti irántatok, andrásfalvi és zsibói ba-
rátáim és barátim s te irántad nemeslelkű Cserei!

Majd ha átlépek Gencs és Nagy-Károly közt a határon, visszatekintek az elhagyott dombok felé s áldást könyörgök az annyi jó és nagy fiak, az annyi jó és nagy leányok szülőföldjére.

Jó föld! tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak, nálunk, mint nálatok s nálatok, mint nálunk. De te valóban nem vagy úgy elromolva, mint mi. E vallással térek el innen s ezt mondom majd azoknak, kik ide jönnek, hogy meglássanak s reménylem, hiszem, amit én érzek, érzeni ők is fogják. (XXVI.)

Kazinczy Ferenc

KAZINCZY FERENC: ERDÉLYI LEVELEK. Kiadja: Abafi Lajos. Budapest. 1880.

A SZÉKELYEK

1817

A székelység úgy földje fekvése, mint a maga jelme és törvényei által élesen különbözik Erdély többi lakosaitól. A Székelyföld egy része Moldvával és Wallahiával határos s Erdély közepéig terjed. Kiterjedése szerint az egész ország nyolcad, lakosai számával a hatodrészt teszi. Tizenkét kisebb Székre oszlik, melyek az öt nagyobb Szék körébe tartoznak. A XIII. században a magyar királyokban tapasztalás révén újabb gyarmatosítás vágya éledt s kevéssel a Királyföldnek a németek számára történt odaadományozása után Tordamegye egy része (a jelenlegi Aranyosszék huszonnégy falva) a Kézdi-Székbeli harcos székelyek rendelkezésére bocsájtatott s ez az akkortájt teljesen vad és lakatlan, csupán erdőből álló vidék benépesedett. Ez teszi ma a Miklósvári és Bardóczi kis Székeket, megtartva még az *Erdővidék* nevet.

A székelyek törvényesen három rendbe: a primorok, primipilusok és pixidáriusok rendjébe oszlanak el. Az ökör ajándékon kívül, amivel az uralkodónak a trónörökös születésekor, választás alkalmával pedig az ujonnan választott királyoknak tartoznak, csak a két utóbbi rend volt katonai és szolgálatköteles; az első rend igazgatta a polgári hivatalokat, gondoskodott a belső nyugalomról, különben a nemesi fölkelésben úgy vett részt, mint a magyarországi nemesség. Egyik rendből a magasabbba az uralkodó külön szentesítése nélkül nem lehetett átlépni. A három külön rend első mustrája Mátyás király alatt történt, 1474-ben. Mind-

annyian nem fizettek semmiféle adót, kivéve a külön hadiadót; mert a katonai szolgálatot, amire az adót fordíthatták, saját eszközeikkel teljesítették. Az utolsó nemzeti fejedelmek alatt a portának szóló képtelenül nagy pénzterhek miatt a székelyek könnyíteni akartak honfitársaikon s ezért jószántukból magukra vállalták ennek a szolgálmánynak egy részét, mire később nem tudtak szabadulni ettől. Azok, akik a királyi gárda szolgálatában voltak, ugyanúgy mint azok, akik résztvettek a határokon túli harcokban, királyi zsoldban állottak. A primorok hivatalaikat ellenszolgáltatás nélkül látták el. Szolgálataik elhanyagolásával elveszítették azokat a jogokat, amikkel e hivatalok révén birtak s ezek azokat illették meg, kik szolgálatukat ellátták. A törvényhozó hatalom bölcsen gondoskodott arról, hogy a primorok helyzete révén az ország katonai ereje ne csökkenjen. Ebből a megfontolásból fakad magánjoguk. És pedig: 1. nemzeti nemességük; 2. hogy ősi birtokukon a *jus regium* sem felségsértés, sem a család kihalása esetén nem állhat be. Harmadszor: mivel a férfi katonai szolgálatot tartozott teljesíteni, ezért a földbirtok is egyedül az övé volt. Ahol nem volt férfi-örökös a birtokot nem lehetett egyesíteni, nehogy ezáltal az egyéni szolgálat szenvedjen. A birtok megmaradt a lánynak s tőle a birtokot ismét a fiu örökölte, hogy ez katonai szolgálatát ismét teljesíthesse. Azalatt a rövid idő alatt, amíg a leány volt a birtokos, a leányt férfinak tekintették s a neve *fiú-leány* volt. Ha nem volt még nő örökös sem, úgy a birtokot a legközelebbi rokon örökölte s ennek hiányában a szomszéd. A haszonélvezet mindig azé volt, aki a birtokra épülő kötelességet teljesíthette. Igen szép törvényes rendelkezés ez, ahol a tulajdon mértéke mindig igazodott az alkotmányos kötelezettség teljesítéséhez.

Az ország felejthetetlen anyja, Mária Terézia ezt a nemzeti kötelességet a század szelleméhez és szükségleteihez mérten akarta átalakítani s felállította a Székely Határőrséget. Ez alkalommal a két legnagyobb Szék, Udvarhely és Maros elvált a többitől s a csupán adózó

osztályok sorába került, ahová a török iga alatt tartozott. Fiai Austerlitznél, Hanau és Brienne mellett a kontinens csodálatát vívták ki.

Bethlen Elek

ALEXIUS BETHLEN: ANSICHTEN VON SIEBENBURGEN. Klausenburg 1817. A közölt részletet fordította Szeremlei László.

ERDÉLYI UTAZÁS

1821

Helyzetemnek köszönöm, hogy nem egészen három nappal indulásom előtt még nem tudtam utazásomról s hogy térkép, könyvek, egyetlen ismerős tudta, szóval minden segédeszköz és terv nélkül vágtam neki 1821 július 13-án...

Feketetón és Kémeren át mehettek. Először a Kémeren át vezető utat választottam, hogy meglátogassam Wesselényi Miklóst Zsibón s ha lehetséges vezetőnek magammal vigyem. Később a feketetői út mellett döntöttem, mert szakadatlanul esett s ez az út mégis jobb és járhatóbb. Így saját lovaimmal s egy nyitott szekérral 12.-én átmentem Nagyváradra. A Kőrös kilépett medréből s Telegdnél felszakította a töltést úgy, hogy a postakocsiút teljesen járhatatlan volt. A felvilágosítások, amiket a városban utam felől beszerezhettem, mind negative hangzottak s az utazás lehetetlenségét, a várakozás vaskényszerű szükségességét olyan alapos színekkel ecsetelték előttem, hogy szinte feladtam az egész utat. Végül Domokos szolgabíró azt tanácsolta, hogy a hegyeken át menjek s lovakat ajánlott fel...

Július 13.-án reggel kilenc órakor tehát utnak eredtem Nagyvárad város lovaival. Saját lovakkal, ha lett volna öt jó lovam s egy igen könnyű szekér, ami a legcélszerűbb, bizonyára a legjobb lett volna, különösen, ha az utra két-három hónapot szánok. Rossz úton s hogy három hét alatt egész Erdélyt keresztül-kasul bejárjam, csak váltott lovakat használhattam.

Élesdre egy óra után érkeztem. Messziről valami nagy épületet láttam. A kocsis mesélt valami gazdag Batthyáni grófról, akié s aki a zsugoriságáról híres. A huszár, akit magammal hoztam s aki nemrégiben tette meg először ezt az utat, igazolta ezeket: ő is hallotta, hogy a gróf és a grófné rendkívül fősvények, jobbagyaikkal kemények és kegyetlenek, gyűlölnek is őket, mint a bűnt. Később megtudtam, hogy ez a zsugori Niklas sógorom bátyja. Hozzá mentem, hogy tovább kalauzoltasson, ép' megterítettek... Megöleltük egymást, bemutatott a grófnőnek (Lázár leány). Az asszony később kis oltára elé vezetett. A fősvénység és a walkbuzgóság rendszerint együtt járnak, hisz' a korlátolt és kicsinyes szellem gyümölcsei. A valódi vallásosság és áhitat kevésre becsüli a pénzt, mint minden földi dolgot. Az asszony különben beteg, betegségében naponta 14 liter vizet iszik...

A gróf a báródi első posta állomásig adott lovakat, de már előre tudta, hogy ott egy lovat se talál; alapjában véve tehát nem udvariasságból volt udvarias velem, hanem fitogtatásból vagy hogy lerázzon.

Bárodon nincsenek lovak soha. Az itt lakó zsidóknak ugyan van pár, de rosszak s ezek sincsenek itt mindig. A jegyző (Zsomborynak hívják) ökröket proponált. Nem fogadtam el, megállapodtam barátságosan egy paraszttal, hogy elvisz Feketetőig. Hat forintban egyeztünk meg. Ezen az úton van a Királyhágó, ahonnan látható Nagyvárad. A vidék rendkívül festői, hihetetlenül emlékeztet Pontafelre. Félkilenckor érkeztem Feketetőbe. Az út mindenütt pompás. A feketetői fogadó tűrhető, gróf Batthyáni Vincée; a birtok is az övé, ami nem lehet valami gazdaságos. A lakosok mindenfele románok. Feketetőn van egy ispán és postamester, egy köteles, aki lovakat tart, ez alku szerint utasokat visz Kolozsvárig. Ha a lovak nincsenek hon, vagy nem tudja az ember megfizetni, úgy nem marad más hátra, mint az ökör fogat. Feketetőből Kolozsvárra két út vezet, az egyik Bánffyhunyadon keresztül; s ez a rövidebb; a másik Nyíresen át, ez az év minden szakában járható; az

előbbi csak akkor, ha a vizek engedik, mert át kell kelni a Kőrösön és a Sebesen. Az út mindenütt jó, ahol nem tette tönkre a víz. Feketetóból még éjszaka előtt akartam elindulni, de lebeszéltek s éjszakára maradtam.

14-én félnégykor indulás, szép idő és holdfény, az út Kissebesig kitűnő, azután tönkre tette a víz. Jobb oldalt egy régi vár: a Sebes vár. Hajdan a Bánffyaké. Az utakat még József császár csináltatta. Igen sokat dolgoztak rajtuk. Öt óra alatt értünk Bánffyhunyadra. Bánffy Farkas házába szálltam...

A legnagyobb ámulatba estem a házigazda, a ház és a szolgaszemélyzet mocskosságán. Ilyesmivel még nem találkoztam. Egy vizsályára fordult török renegát, aki nek hitéből és viseletéből semmitem maradt! Gazdaszszonya egy körülbelül tizenkilencéves, csinos leány lázasan, félmeztelen feküdt egész meghitten a szomszéd szobában, a legundorítóbb lepedőn. Bánffy Farkas fejből diktálta le Erdély ménes birtokosainak a nevét. Ezt a kifejezést használta: *megkorcsosítani*. Állítólag tönkrement. Felesége M. grófnő volt, szolgálja, akitől megkérdeztem, hogy miért váltak el, azt mondta: „mert a grófnő nagyon szerette a világot“, amit én megbocsátok neki, mert III. Richárd ennek az asszonynak a grófjával szemben egyenesen Adonis volt. Jó vendégfogadó, Kolozsvár Kapuson át kb. hat óra. Kapusig rossz út, azután pompás országút.

Erdély ama része, ahová érkeztem, mindenki szerint az ország legrútább vidéke, ahogy a hátszegi völgy a legszebb.

A guártaházi fogadónál leszálltam. Egyenruhában a gubernátornál, aki nem fogadott, mert aludt és Vardonin őrnagnál látogatóban; azután gróf Bánffy Györgynél (tábornok), aki meghívott soupéra. Igy ismerkedtem meg a bonchidai Bánffy Józseffel.

15-én tovább akartam menni, de ebben soha nem tapasztalt kedvességgel megakadályozott báró Jósika János. Kolozsvárt vannak bérelhető kocsi. Az egyik harminc forintért tíz óra alatt akart Enyedig vinni.

Megismerkedtem az öreg Eszterházynéval (Bánffy leány). Megint találkoztam Ruspoli Jacintével. Ismét egyike ő gráciáimnak. Egyike azon természeteknek, melyek inkább égiek, mint földiek.

Kolozsvárt öt felekezet van s csak egy közös temető. Ha a vallás a legnagyobb szellem gyümölcse s a vallássósságnak a türelem a legmagasztosabb hazája, akkor bizonyára sohasem láttam figyelemre méltóbb helyet Kolozsvárnál...

Nagyváradtól Kolozsvárig hetvenöt forintot adtam ki, bécsi értékben.

A gubernátornál étkeztem karcolatlan ezüstrrel. Nem erdélyi fitogtatás ez? Különböztető és vendégszerető emberek. A lovak, amiket eddig láttam, sokkal jobbak, mint gondoltam.

Délután fent voltam a Fellegváron, ahonnan áttekinthető egész Kolozsvár. Este színház. Az épület a város arányaihoz mért: kicsi, de csinos s ha jól világítanak, még kényelmes is. Láttam a két Béli grófot, akik apjái Magyarország egyik legjobb ménese... Kolozsvár Trapanira emlékeztet.

A Bethlen-név Erdélyben könyvszerzőség révén ismert. Bethlen Elek legújában egy iratot szerkesztett a császárnénak, ami igen jól, röviden és velősen Erdély állapotját ábrázolja.

Erdélyről Benkő írt. Azután Lebrecht.

Erdélyben hetvenféle bor van.

A borszéki savanyu víz a legjobb Európában.

16-án előfogattal, reggel öt óra körül elhagytam Kolozsvárt. A feleki hegyen át mentünk, ahonnan a Szamos által körülölelt kolozsvári völgy szívemelő látvány. Erdélyt az országok közül, ahol jártam, nem hasonlíthatom össze mással, mint Szicíliával, különösen Lentini és Castelgerone környékével. Az előfogat Tordáig vitt. Postakocsival Kolozsvártól Szászsebesig nem illik utazni, mivel nem szokták meg az emberek, vannak ugyanis lovaik. Ha az ember postakocsival akar utazni, ami ugyanannyi ideig tart, mint amennyit az előfogatra vár-

ni kell, úgyszólván pontosan ugyanazokat a lovakat és kocsist kapja s a négyszeresét fizeti.

Tordán megismerkedtem a Splényi-gyalogezeredbeli Thomán kapitánnyal. Tordáról rendelt előfogattal mentem Marosujvárra, (balra a rendes enyedi országúttól) az erdélyi sóbányák (mert hat van) központjába. Marosujvárt vannak a legkitünőbb tárnák. Újabb bányarendszerre harmincöt éve áll fenn. Akadtak nyomokra, melyek azt gyaníttatják, hogy itt már a rómaiak fejtettek sót, a bányamivelésben járatlanul azonban vagy elhagyni kényszerültek saját vájataikat, félve a beomlástól, vagy pedig a sót annyira kitették a nedvességnek és esőnek, hogy az megromlott. Különben, ha bizonyos gazdaságosságot nem alkalmaznának a só fejtésében, ami végtelen tömege miatt itt fölöslegben levőnek látszik, úgy misem lenne ennél egyszerűbb; a só ugyanis 3—4 öl mélyen beláthatatlan mennyiségben található s csak ki kell vájni. Nem így van ez más bányákban! A legnagyobb mélység 55 öl. Két ugynevezett teljes és egy ujonnan kezdett tárna van. A bánya egész földalatti hossza kb. 150, szélessége 30 öl. Az egészet egy kamaraispán (ahogy itt nevezik méltóságos úr) igazgatja. A munkások száma 300. Ha sok sóra van szükség, felmehet ez a létszám egész 600-ig. Ezeket 85 fontos követ-kint egy ezüst garasával fizetik. Egy jó munkás naponta 15 követ vájhat, de 12 kő a legtöbb, amit valaki egy húzamban termelhet. A munkások kora reggel mennek a tárnába s délután sohasem szoktak dolgozni. Mint mindennek a világon, úgy a sófejtésnek is meg van a maga módja, amit hiába akarna az ember leírni vagy megmagyarázni. Bámulatra méltó azonban, hogy 300 munkás mellett, jól lehet egy egyszerű éles szerszámmal dolgoznak s a kövek, amiket vágnak mind különbözőnek egymástól, mégsem történik itt sohasem csalás. A telep munkásai láthatólag egészségesek és elégedettek; magas kort érnek el s a gyermekeik egészségesek. Ezekben mind különbözőnek a többi bányamunkásoktól. Ötven évi szolgálat után ezüst érmet kapnak, negyven év után nagyobb nyugdíjat. A császárnak egy mázsa só, mindent

beleszámítva, 23 krajcárba kerül s 3.30 krajcárért osztja el. Az ispán nem volt odahaza. Az ellenőr feltűnő szívellyességgel mindent megmutatott. Amit azonban minde-niütt tapasztaltam, hogy t. i. az emberek sohasem magát a lényegét, hanem mindig a mellékes dolgokat igyekez-nek mutogatni, arról itt újból meggyőződtem; mert az ellenőrnek nem annyira a bánya, mint inkább a templom, az iroda, az orgona, stb. megmutatása feküdt a szívé-n. A Maroson át komp visz. A só valaha a nemesség tulaj-dona volt.

Késő este értem Nagyenyedre. Mily különös érzés fogott el Serbelon ezredes, egy *huszárezredes* láttára, az alacsony, mocskos kaszárnnyában egyedül, rosszkedvűen és lamentálva. Elpocsékolom az életemet — gondoltam — hogy esetleg tíz év múlva Enyedre kerüljek, mint ez-redes. A megérkezés pillanatában nem cseréltem volna Serbelonival, s most sem, ha két évig kellene Enyeden élnem. Miért katonáskodom akkor?

Eszterházy Dénes velem jött Enyedig, hogy elkísér-jen anyja birtokára. Amolyan eredeti magyar, úgyhogy kezdetben megszerettem s három napig a telivér ma-gyar komédiáját játszottam vele. Később megundorod-tam tőle, a végén szerettem volna megverni, sőt talán agyonütni; mert egy ilyen önszerető, igazságtalan em-bert még sohasem termett a föld. Megállapította, hogy a románokkal úgy kell bánni, mint az állatokkal, hogy a császár komisz ember, mivel olyan drágán adja a sót s hogy az erdélyi magyarok kívül mindenki ostoba és így tovább egy öszvér butaságával és konokságával.

17.-én Enyedről Obrázsára mentem. Átkeltem a Ma-roson és a Kükülön. A koci fölborult. Erdélyben csak szekérral lehet jól utazni, bár néhol kitűnő az országút. Általában megfigyeltem, hogy Erdélyben a hidakon és utakon úgy dolgoznak, mintha az országotaknak és utaknak ujdonszült főparancsnoka lenne, akinek a szol-gálat még gyönyörűség. Megnéztem a ménest. A jó ló-ról fogalmuk sincs. A ménesmestertől, aki azelőtt ezred-nél, azután pedig a bécsi állatorvosságon szolgált, kivé-telesen sokat tanultam...

Délután a kocsi eltört, nagy nehézséggel értünk Gyulafehérvárra. Viszontláttam Bárányt.* Az örömtől és meglepetéstől sírt. Lelkemben 17 évvel ezelőtti életem merült fel elevenen. A törekvés és vágyódás valami ismeretlen boldogság után... az élet tavaszának érzéseivel érezve, mikor az ember Istenhez hasonlóan az emberiség fölé emelkedik s az ér minden verésében a halhatatlanságot érzi! E régi barát átölelése pillanatában gyermekkoromat láttam. Mindazok az érzelmek, az öröm és a fájdalom mindazon kifejezhetetlen nüanszai dazasztották dobogó keblemet, melyek a férfi és az aggasztván lelkét hangosan intik: „Megélt boldogságod az erény jövődő életének előíze.“ Csak nehezen tudtam megállni lábaimon, ittasan a mámortól majd térdre hullottam, hogy dicsérjem és dicsóitsem Istent. Oh mint irigyeltem Bárányt könnyeiért, amiket elsírhatott!

18-án megnéztem Gyulafehérvárt és délután elindultam. Megint azt mondta mindenki, hogy a megáradt Sebesen lehetetlen az átkelés. Nem tudtak visszariasztani, nem láttam semmi veszélyt! Valóban kevés a vállalkozó szellemű ember s akinek helyén a szíve! Szászsebesen postakocsit találtam, kitűnő úton, pompásan utaztam Nagyszebenig. Nagyszebentől Temesvár 76 óra. Reggel három órakerkeztem Nagyszebenbe s a *Római Császárba* szálltam. Rossz és piszkos.

19-én meglátogattam Schusteket stb., báró Mikes kamaraelnököt. Állítólag ő lesz a kormányzó. Finom ember. Felesége Bethlen lány. Hír szerint a császár kedveli. Hiszem. Megismertem Harting őrnagyot. Azután Hackenau bukaresti konzult; Báró Bruckhental József tartományi főkörmánybiztost. Mindenütt szívélyesen fogadtak. A parancsnokló tábornoknál ettem. Igen jó medgyesit ittunk...

20-án kora reggel elindultunk a Vöröstoronyi-szorosba. Étkezés Schwind ezredesnél. A vidék festői. A vesztegzár-intézetek sokkal jobbak, mint képzeltem. Bukarestbe a legjobb és leghasználtabb út a Vöröstoronyi-

* Bárány Péter Széchenyi édesatyjának volt a titkára.

szoroson át vezet. Az ezredes lakása olyan pompás, amilyent magamnak szeretnék...

21-én Sárkány. Porumbákon, két postakocsi állomásra Nagyszebentől, találtam Bruckenthal Károlyt. Ez az ember az első pillanatban annyira megtetszett, hogy szívélyes, jó modora miatt felajánlottam a tegeződést. Később észrevettem, hogy kicsinyes, korlátolt ember; a végén meg kiderült, hogy hitvány csaló. Hogy engem te-nek vagy önnek szólít, ez közömbös. De mégis tanulság számomra, hogy ismeretlen embereket nem szabad túl gyorsan megajándékozni barátságunkkal.

Szombatfalván Bruckenthal báró pompásan lakik; ebből a birtokból valami csodálatosat lehetne csinálni. Mindazokon, akiket Erdélyben megismertem, megfigyeltem, hogy az első pillanatra szívesen barátkozik velük az ember, mivel vendégszeretők, később azonban kicsinyes eszméik, tudatlanságuk és előítéleteik miatt elviselhetetlenek. Látszik, hogy a törökök szomszédjaik. A felvilágosultságban kevés a különbség s a mohamedánokat bizonyos tekintetben okosabbnak tartom honfitársaimnál, ha tudnák, bizonyára rossz hazafinak minősítenének ezért. De mit tehetek arról, hogy ez így van s hogy világosan látok. A holló is a papagályt szebbnek látná magánál, ha nem ostoba és önző szemmel nézné.

22-én Kománára lovagoltunk ki Bruckenthalal. Én egy báró Mikes méneséből való csődörön ültem. A lónyerítésben és patkócsattogásban nem tudtam beszélni. Ilyen lovon még sohasem ültem s kezdem hinni, hogy Erdélyben többek közt a világ legrosszabb lovai találhatóak...

Délután Brassó...

Vajjon elmenjek innen Kőhalomra vagy Csikszere-dába és Ditróra, ahol egyuttal meglátogathatom a borszéki savanyukutat?

A környék kiváltképen romantikus. Feketehalom körülbelül a szászok legcsinosabb fészke. Brassó semmi más helységhez nem hasonlít, amit láttam. Láttam itt egy csomó bojárt, a világ utolsó emberei. Leibinger tábornok — számár. Pavianovich alezredes — derék fickó.

Villata — vitéz katona. Drosner őrnagy — unalmas, jó öreg ember. A színház meglehetősen kellemes; végtelemül otthonos. Mme Catalani (a világhírű Catalani sógor-nője) a legszebb hanggal...

23.-án Brassóban maradtam. Ez a város semmi más-hoz nem hasonlít, amit láttam. Ha a tenger a közelben lenne, úgy valami kis hasonlatosságot találhatna benne az ember Korfuval.

Mi lenne Erdéllyel, ha tenger venné körül?

24.-én a Törösvári-szorost látogattam meg. Kocsin mentünk odáig...

25.-én Kőhalmon át Fogaras. Villata ezredes sa-voyai ezredében sok elevenséget észleltem. Általában az olaszok, akik Bonaparte-hoz jártak iskolába s azután osztrák szolgálatba léptek, ahogy mondani szokták: „jól összeszedték magukat“. Villata mindent rózsaszínben lát s a fejébe vette bárhol elégedetten és jól élni. Ha ez a hangulat nem adja be soha a kulcsot, úgy ennek bölcsesség vagyis filozófia a neve. A dragonyosok vívásban és kanyarodásban produkálták magukat; s bár nem különösebben, mégse rosszul. Az ezredes kitüntetően kezelt. Személyemnek szólt ez az udvariasság, hogy tünődésbe ejtsen s a saját önszeretetének hízelegjen vagy az ezredénél levő állapot továbbmesélőjének akart felhasználni, ezt még mindig kértem magamtól!

26.-án nagy nehezen elértem Medgyesig. A fogadóban négy-öt méneskari tiszt ült, akiknek a pere már három éve tart. A császárt lopták meg 130 ezer pengővel. A tettestársak és beavatottak száma, akik közt tábornokok, parancsnokló altábornagyok, tábornaszernagyok, ezredesek, udvari tanácsosok s az ég tudja még, miféle előkelőségek vannak, a vizsgálatot igen megnehezíti s a végén a császár a mesebeli király kínos helyzetébe kerül, aki hogy igazságot tegyen egész népét akarta felakasztatni, végül azonban hóhérok hiányában, akik maguk is megérték az akasztófára, nem élhetett igazság-osztó hatalmával. A méneskari csőcselék, mióta Ausztria áll, sohse volt becsületes, mégis meghagyják! Ostobák vagy gyengék egészen új rendszert bevezetni?

27.-én Marosujvárra készültem Mikes grófhoz: közben annyira megtetszett Küküllő-vár, ahol ép' elhaladtam, hogy egész nap ott maradtam s Bethlen grófnővel s pár parazitájával unatkoztam szakadatlan téte-a-tében egész a végkimerülésig. Küküllő-várából különben pompás kirándulóhely lehetne.

Az öreg Bánffyról, aki fia és felesége halálát látható közömbösséggel viselte el, jut eszembe, hogy valamennyi nagy emberünket jellemzi az érzelem hiánya. Metternich, Zichy, Erdődy stb.

28.-án meglehetősen korán indultam. Kivételesen jól utaztam. Délben érkeztem Marosujvárra Mikes grófhoz, akinek háza, udvara, magatartása olyan, mint amilyenek száz-kétszáz évvel ezelőtt kellett lenni ezeknek mindenütt Magyarországon. Sokat beszélünk politikáról. Valami nyegle fiatalember reformról, kormányról, alkotmányról és hasonlókról beszélt olyan nevetséges egyoldalúsággal és szenvedelemmel, hogy a fickót kedvem lett volna elrakni, ha nem féltém volna attól, hogy a ház rokona vagy éppen fia. Az öreg Mikes gróf ennek a szentenciának a mély igazságával döböntett meg: „A mi legnagyobb hibánk és szerencsétlenségünk az, hogy már nagyon vén Magyarország.“

Kolozsvárra éjfélkor érkeztem.

29.-én és 30.-án Kolozsvárt maradtam. Megismerkedtem Csáky grófnővel (Bethlen lány) — meglepedésemre s Bánffy grófnővel (Schilling lány) — bosszúságomra. Vass grófnőnél voltam soupén, aki a bemutatkozás alkalmával olyasmiket mesélt, amik egy szülést zavarba hoztak volna.

Jó, barátságos fogadtatás, spanyol eredetű lovak, rossz borok, rossz ételek, fagyalt majd minden erdélyi gavallérnál: s amit viselkedésükben a legkedvesebbnek találok, hogy az étel kínálgatásával s a marasztalással nincsenek a vendég terhére.

Az éhségről, mely röviddel ezelőtt a népre nehezedett, különbözők a mendemondák. Annyi bizonyos, hogy többszáz ember éhenhalt a zsúfolásig telt magtárak mellett. Ugylátszik, a kormányzat követte el a legnagyobb

hibát. Kolozsvárt kizárólag fiatal emberekből egy társaság alakult, amely naponta négy-ötszáz embert lát el rumfordi (erő) levessel. Ahogy a császár az országba ért, a kormányzat ezt a társaságot feloszlatta, az éhes embereket bezárta, hogy a császár ne lássa a nyomort az országban.

Amíg Stipsich volt az országban a főhadparancsnok Besztercén egy raktárt építettek fel annyi energiával, hogy sok paraszt, akit négy ökörral rendeltek oda, három ökör bőrét vitte haza s a negyediket hajtotta. Nem veszt az ország s következésképp a császár is, ha a paraszt kárt szenved?

31.-én Bonchidán Bánffy Józsefnél. Igen sok tétlen ifjút láttam itt. Mi szolgálatot tehetne egy ilyen ifjúság az országnak, illetve mi szolgálatot kellene tenniök, ha létezne valaminő ok és hajtóerő!?

Aug. 1.-én Drágon át Zsibóra mentem. Wesselényi Miklós közelebbi megismerésével igen sokat nyertem. Érzem, hogy vele mindig szoros és felbonthatatlan barátságban fogok élni. Több lovat vettem.

Hadadon át, ahol Wesselényi Farkasnál aludtam, Tasnád, Nagykároly, Mezőpetri.

Másnap Debrecen felé indultam...

Széchenyi István

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓJ. II. kötet. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Dr. Viszota Gyula. Kiadta a Magyar Történelmi Társulat. 1926. — A szemelvényeket fordította Szeremlei László.

KOLOZSVÁRI SZÍNHÁZ

1823

A Monostor-utcába vezettek szállásomra. Szép széles utca és hosszú. Magas házakkal, de minden igen sötétnek, ószerűnek tetszett nekem. Midőn fölértünk az első emeletre, ismét fordult a lépcsőzet. Mondom: — „Hát még föllebb is megyünk?“ — amint a második emeleti lépcsőzetbe vezettek. — „És pediglen ott vannak a legcsinosabb szobák, itt alant mind el vannak foglalva.“ — Fölnyitjuk az ajtót, meg voltam lepetve! Igen csinosan bútorozott, meleg szoba fogadott magába. Csinos diván, két oldalt nagy faedényben gazdag zöld levelekkel, jól ápoltt leander díszlett s egyébként is minden kényelemmel volt ellátva. Csak a nagy hosszú, keskeny kofferem hiányzott még, melyben fehéreneműm és viselő ruháim voltak pakkolva; a többi láda és podgyász már mind a külső szobában elhelyezve...

Másnap fölmentem a színházba. Valóban meg voltam lepve e szép nagy épületet látván magam előtt s örömmel siettem föl a szinpadra, új világomba, az egész társaság kíséretében, kik már mind össze voltak gyűlve a páholynyitó szobájában. A szinpadnak megörültem igen nagyon: — „No már itt lehet bátran a hangot kirepíteni a publikum közé“ — mondom. Amint föltekintek, szemben a szinpaddal, szép földíszített széles páholyt pillantok meg, veres bársony drappirung függönyök s nagy tükörökkel butorozva, mint egy látogató terem. — „Hát e szép páholy kié?“ — kérdém rábámulva, mint a borjú az új kapura. — „Ez a gubernátor-né ő Excellenciájáé.“ — „No már ezt szeretem, hogy

ilyen publikuma van Kolozsvárnak, de azt megcsodálom, hogy még nincs operája.“ — „Jaj! — mondák — az egyéniségeket nem szerezhettük meg hozzá. Hiszen most már egészen más rend lesz behozva, mihelyt a mágnások beletekintenek.“ — Mihelyt a férfi-személyzetnek bemutatott Székely, azonnal küldte a szolgát az elsőbb színésznőkhöz: — „Kéreti Székely úr őket, tessenek feljönni, mert játékot kell választani és ki mibe van betanulva, megtudni.“ — „Hát hol van az öltöző szoba?“ — mondtam. — „És pedigen ez egy kissé bajos állapot. Mindig készülnek a bajon segíteni, de, de, még eddig mindig eléggördült valami akadály, de azon is segítve lesz valóban, és meglesz.“ — Azalatt már hátra vezetett s a pódium alatt mutatott két üregre, a színpad két oldalán, melynek mélységébe két durván faragott, gyalulatlan falépcsőzet vezetett le. — „Oh Istenem! — fölkiáltok, — hogy lehet itt kis atlaszcipőkkel le és felbotorkázni. Hisz minden játékra más cipő kell.“ — „Mindezen lesz segítve — mondák csak most eleintén egy kis türelemmel kell lenni.“

Azalatt míg ezeket itt nézegettük, elérkeztek a nők. Mint megörültem, midőn felém jöttek köszönteni s Székely karonfogva vezetett elébük, megnevezvén magamat. S midőn magamat jóindulatukba ajánlván, barátságukat kikértem számomra: régi pályatársaimra ismertem. Ugyanis egyik Udvarhelyi Miklós neje, kit még Pesten, kezdő koromban, mint Juhász Juliánát ismertem; a másik Simény Borbála, kit hasonlólag még Pestről ismertem s kívül közelebbről ismét Debrecenben találkoztam Édernél. Igen megörültem, mert mindjárt nem éreztem magam oly idegennek, idegenek között. Most hát már tanácskoztunk. Ez volt a kérdések kérdése: hogy mibe lépjek tehát föl legelőbbszer? Mert mindenből sejdítettem, hogy nem mindig rendesen folytak a játékok, mivel ha egyik ezt tanácsolta, a másik elé állt s mondta: jaj! az nincs össze tanulva, nem lehet! De én geneiroztam magamat, hogy kérdezősködjem, minthogy titkolóznai látszottak felőle. Alkalmasint öszve kocódtak, gondolám némellye elment már, mint Czelesztin is és így nem

komplet a társaság. Végre minthogy már mégis határozni kellett, én amellet kivántam megmaradni, hogy csak egy magánáriát fogok elénekelni. Ők is helyeselték s meg volt határozva, hogy ők egy játékot adnak elé, mi be van tanulva náluk és én az első felvonás után fogom áriámat elénekelni. — „Tehát holnap a színpadon próbát tartunk, hogy együvé hangozzunk a muzsikával, megismerkedjem a zenélőkkel, mert mondám: minthogy urak s nem valóságos muzsikuskok! Ámbár csak egy szóló-áriát fogok énekelni, mégis jó lesz kétszer elpróbálni, mert én igen szeretem az ad libitumokat és a piánókat csendesesen kísértetni, azok az urak pedig nem szoktak az ilyes tetszés szerinti énekléshez accompanirozni, minthogy nem volt énekesnőjük s így majd elszaladnának a taktusba s nekem is utánuk kellene nyargalnom.“ — Elhatároztuk tehát: holnap próbát tartunk s holnapután föllépek. S én magam választottam a magam kis gyűjteményeim közül azon magyar kantatéból egy nagy szóló-áriát, mit szegény Pacha, volt énekes-tanítóm komponált a pozsonyi országgyűlésre s mely oly nagy dicsőséget szerzett a kis németnek...

Eljött a másnap, midőn föllépendő valék. Megjelentünk a színpadon s láttam, hogy a páholyok némelyike élénkülni kezd, de csak úgy inkognitó: „hátra húzódva az árnyékba.“ Egyszer látom, hogy a gubernátori páholy függőnyei összehúzódnak. Hozzám jön Deáky s karon fogva vezetgél hátra felé, míg a zenekar öszve nem jó s mondja sugva: „Az egész választmány itt van a páholyokban és a gubernátorné fölküldötte az öreg hajporos, copfos parókásfejű udvarmesterét — alkalmasint, hogy vigyen neki hírt. Jött az est. Igen, igen szépen voltam öltözve, mert minden darab ének vagy jelenéshez a jellem (Character) szerint öltöztem mindég. Most mint genius: háromszoros bő, fektetett ráncokba szedett, fehér rövid túll tunika, mindeniknek alja arannyal szegélyezve. Kék atlasz Scherpen, a mellen keresztül hozva, a vállról leeresztve, egész térden alul; testszín selyemtrikó és kékatlasz szandálok féllábszárig fölfűzve. Hajam homlokomon elkezdve apró s úgy hosszabb-hosz-

szabb fűrtökben egész hosszaságában leomolva. Magyarország címere a kékatlasz pantallérra volt fűzve mellemre.

Föllebben a függöny, hangzik a zene, megjelenek. Halál-csendesség. A gubernátori páholy setét, a függönyök behúzva. Egyébiránt a többi páholyokban csillámlott a dámák fejéről az ékszer és a dufla világítás a páholyok körül egész pompájokban kitüntette őket, mert akkori időkben is még mindig úgy szoktak megjelenni a dámák ékszerrel. Hát még azelőtt régebben! Már a ritornell közeledett végéhez, nekem hangosan dobogott a szívem. Mi lehet ez? Még csak egy hang sem hallatszott, mely tetszést jelentett volna. Egyszerre kétfelé nyílik a gubernátorné páholya és szinte elvette szemem világát a nagy fényesség. Az asztalon álló nagy ezüst kandelláberokban égtek a viaszgyertyák és a páholy tele férfiakkal s amint a függöny kétfelé nyílt, a gubernátorné fölkel az asztaltól (hol már a játék elejétől fogva ott kártyáztak, piquettet játszottak a bevont függönyök mögött) kihajolt a páholyból, leeresztette két kezét a publikum fölé s úgy kezdte erősen tapsolni! Ekkor mintegy jelszóra, valamennyi páholy, zártszék, galleria... Szóval borzasztó tapsvihar következett. A muzsika természetesen, hogy megszűnt, mert a háromszoros taps sokáig tartott. Én mindig hajtogatva magamat, mindig meghajolva hátráltam. Ő excellenciája mindig újra kezdte, midőn már énekhez akartam fogni. De az én félelmem is elmúlt, már nem dobogott a szívem féltemben. Végre a gubernátorné s valamennyi vendége most mind a páholy eleire ültek. A zene újra kezdődött és én elkezdtem, énekeltem. Azt kellett volna aztán hallani, midőn felszabadult, mindenkinek tetszése szerint érzését vagy helyeslését nyilváníthatni! Minden szóra, mely által érdekelve volt haza, hősiség, hűség, mind megannyi gátat tört vihar hangzott a taps mindenfelől. Ének után többször kihívtak. Ez itt ritkaság volt...

Midőn elvégeztem áriámat s újra kezdődött a kihívás és taps, utána újra bevonták a függönyöket s ekkor theáztak. Mikor a theázást oda szokta rendelni a guber-

nátorné, az megtiszteltetésül szolgált a föllépendőnek. Azzal meglegedését nyilvánította.

Én elmentem az ürgelyukba vetközni. Egyszer csak jön Székely sebbel-lobbal: „Déryné T. asszony! Déryné T. asszony! Tessék, tessék... és pediglen ő Excellenciája kerestetil. Itt a fő, fő, fő... és pediglen udvarmester, ő akar beszélni.“ Én fölbúvok s előmbe egy tisztos ösz, de hajporos öreg úr; meghajtja magát s mondja szörnyű lepettve; „Báró Jósika Jánosné, a gubernátorné ő Excellenciája, teljes meglegedését jelenti általam, s tisztelt Tekintetes Asszonynak.“ Szörnyű udvarias!... gondolám. „Tessék mély megilletődésemet, kézcsokolásom mellett ezen nagy kegyeletért ő Excellenciájának nyilvánítani.“ Ezzel ismét eltávozott, éppen oly csendes fej-meghajtással, mint ahogy előmbe jött...

Én Kolozsvárt nagyon megszerettem. Mentől tovább voltam, az egész közönség, de még leginkább a dámák annál nagyobb kegyelettel viseltettek irányomban. Alig maradt időm hon ebédelni, mindig hiva voltam. Ah! a kolozsvári dámák véghetetlen szeretetreméltók! Ők nem kevélyek. Oly finom leereszkedők tudnak lenni, miként nem éreztetik, hogy ők ereszkednek le, hanem, hogy ők fölemelnek bennünket. Oly magas műveltségű műértők és művészpártolók, hogy valóban e mostani öszvegyűjtött társulatunk hálával ismerhette el, hogy e magas úrnők a honfiakkal karöltve eszközölték, hogy ezen több helyről öszvegyűjtött, még eddig csak gyéren, műveletlen földön tenyészett plánták, az ő kertészkedő kezeik által fogamzottak meg és vertek gyökeret, úgyhogy azután annak szétterjedező ágai váltak hasznos gyümölcsözőkké a szini világban. De nemcsak a magasb körökben fáradoztak a plánták hasznos ápolásában, hanem a középrennd, a polgárság, mind szívvel, lélekkel kívánták bebizonyítani, miszerint ők is értik s érzik, hogy a színeszet pártolása s ápolása által lehet elérni, hogy a műveltség csak akkor sugározhatik vissza a szinpadról a publikumra, ha előbb a publikum neveli (t. i. a magasb műveltségű) s emeli műveltségre az eddig kopár földben termett plántát.

Hiszen már az is bizonyítja az erdélyiek lelkesült-
ségét a szépért s jóért, hogy ő épített templomot Thaliá-
nak, legelőbbszer.

Déryné

*DÉRYNÉ NAPLÓJA. Első teljes kiadás, az eredeti
kézirat alapján sajtó alá rendezte Bayer József. Buda-
pest. 1905.*

MAROSSZÉKI LAKODALMI SZERTARTÁSOK

1834

Miután a legény a leánnyal s szülőkkel is talán a dolgot eligazította, felvévén két-három jó embereit, azokkal a leány házához megy és a szülőktől vagy gyámoktól a leányt forma szerint megkérheti. A megkérő formula a falukon ez: „Ns. Marosszékbén Kakasdon resideáló (ezen falusi tudósok sok kincsér nem mondanának ide magyar szót) Bartos Sándor ifjú legény ökegyelme Isten után kinézte magának jövendőbeli házastársul és örök feleségül kegyelmednek tövisi Lőrincz uramnak hajadon leányát, Annát. Ennélfogva kéreti kegyelmedet általunk, hogy amit Isten elvégzett, abban megegyezni ne terheltezzék.“ Felelet: „Ha Istennek is úgy tetszik, — legyen meg, stb.“ Ekkor meghatározzák az eljegyzés vagy mátkaság napját, mely eljövén, a két ház jó embereinek nagyobb vagy kisebb számában a két fél jegyet vált. A legény szokott ilyenkor a köznép és alrenden két-három tallért s néha aranyat vagy gyűrűt is adni, a leány gyűrűt néha, többnyire keszkenőt.

Ezután a pap háromszor kihirdetvén, a harmadik kihirdetés vasárnapján délután vagy hétfő reggel a vőlegény választotta két vőfőj (vagy vőfény), egyik házas, másik legény, pántlikás pálcával vagy néha lóháton s pisztollyal, bokrétás kalappal megindulnak s a két fél kinevezte vendégeket meghívják hétfőn estére *siratóba*, kedden estére pedig *nászba*. Násznak hívják a mulatságot s vendégséget vagy lakomát. Választanak a két gazdák egy násznagyot, ki a nászt vagy lakomát intézi s igazgatja. A férjhezmenendő leány választ magának egy nyoszolyó leányt (vagy nőszőlányt), ki neki fésűt vagy

alrenden pántlikát vásárfiáz. Hivogató formulája ez: „Ns. Marosszékbén Kakasdon resideáló tövisi Lőrincz uram tiszteli kegyelmetöket s jó szívvel látja holnap vagy ma este (hétfőn) kedves hajadon leányának, Annának siratójába. Hasonlólag itten Kakasdon resideáló Bartos Sándor ifjú legény ökegyelme is jó szívvel látja holnapután vagy holnap délután az Isten szent szójának meghallgatására, egy-két tál ételnek s egy-két pohár italnak elkötésére és egy-két pár táncnak eljárására.“ Hétfőn este azután összeülnek a vendégek a férjhezendő leány házánál s a leány szülői vagy mindakét feléi őket megmászolják vagy lakomázzák s néha a siratóban tánc is szokott esni. Kedden délután az egész lakodalmazóság elmegy a leány házához s ezt kikérvén, a vőlegény házához kíséri s onnan a templomba. Az istentisztelet végződte után az egész lakomasereg előállván a hit hallására, köztük megy elő a két házasulandó. Megesvén a hit, elkísérik a vőlegény házához az egypárt s ezután van a nász, t. i. előbb a tánc, azután a vacsora. Vacsora alatt a vőfejeknek köteleességük minden étel feladásakor verset mondani; mely végre használják e című munkát: *Vőfények köteleessége*. Irattatott *Mátyus Péter* által (1829). Itt az első vőfej a házasságot versekben ajánlja, a kis vőfej ellene mond stb. A nászba minden gazda kalácsot vagy más süteményt viszen, amit Háromszéken *radinának* hívnak. (Ily radinát, vagyis valami ételt szoktak a betegeknek vinni, vagy küldeni.) Ezekből legelébb a nőszöleányét adja fel a vőfej s verset mond. Ezután jönnek a többi radinák. Végre az egyik vőfej elbúcsuztatván a menyasszonyt szülőitől, az elhálás következik. Azalatt a vendégek haza oszlanak; hanem reggelre összegyűlvén, reggeliznek, megesik a menyasszonytánc és ezután templomba kísérik az új házasokat. A menyasszonytánc ebből áll: A vőfej egy tányérban az asztalra pénzt teszen le s felvevén a menyasszonyt s megtáncoltatván, átadja egyik vendégnek. Midőn ezzel elvégződött a tánc, a menyasszony sántának, betegnek teteti magát. A vőfej előáll s a táncoltatót, mint kártevőt, kárpótlásra kényszeríti. A kártételek előszámálásakor a térde

bokája kifecamitása, fara letörése stb. ki nem maradnak, a vőfej gyöngédebb vagy vastagabb ízlése vetvén korlátot. Ekkor a kártévő táncos a tányérba tenni szokás pénzzel váltakozik meg. Ez rendre jár minden vendégen.

Bolyai Farkas

BOLYAI FARKAS: MAROSSZEKI LAKODALMI SZERTARTÁSOK. TUDOMANYTAR. Szerkeszteti Schedl Ferenc. Budán, 1834.

BRASSÓ

1837

Brassónál népességre Kolozsvár, műveltségre s korszerű haladásra Szeben és Kolozsvár kétségtelenül elébb állanak, de fekvésének eredetiségére s környezetének nagyszerűségére nincs párja a két magyar hazában. Az Udvarhely- és Csík-Székből a Barca rónaságára bényuló úgynevezett „fekete erdőség“ promontoriumával, mely Miklósvárszéket Sepsitől elválasztja, éppen szemben, egy festői hegycsoport nyulik le, középsben egy szűk völgyet tektnő alakú fenékkal rejtve mélyében. Ezen völgy, amint a síkfüldre kifolyásához közeledik egy szembe fekiúdt meredek szikladomb által záródik bé, a dombról nyugot és észak felé lekonyuló hegyélek által a különben is keskeny völgyet ketté szelével, úgyhogy az eredeti völgy ezen kettős folyamában két szoros völgysíkatort képez, melyek közül egyik a Barcára, a másik Háromszékre viszi az utast. Ott a fő-völgyet elzáró hegy felett fekszik a belváros vagy *Uj-Brassó*. A keleti szoros szinte egy ángol mértfüldnyi síkátorokban az *Ó-Város*, vagy *Ó-Brassó*, az ó és új világ stíljéből emelt épületeivel, nyulik el; a Háromszékre vezető északi szoros *Bolonya* (Blumenau) külvárost mutatja, csinos ángol s francia izlésű kertjeivel; az ékidomban végzűdű völgy felsű felet a havasok lakhatatlan szikla-faláig emelkedett *Bolgárszeg* külváros foglalja el. Jobbról és balról merészen magasuló meredek sziklafalak rekesztik el a völgyi kilátást, melyek a rajtok zűdélű élűfákkal, gyűmölcsűs kertekkel s a zűdéből kikandikálű mulatű házakkal a leg-sajátságűsabb nűzűjátékot mutatják.

A város legrégűbű része az *Ó-Brassó* nevet viselű külváros. A hazai öreg krűnikák szerint még a XI. szű-

zadban épült az akkoron a Barcára települt németek által, mint azt a város kellő végén lévő keresztidomú Sz. Bertalan temploma emlékei igazolni láttatnak. Majd a durva kor viszontagságai ellen a hegyek mélyében keresvén a mindegyre sanyargatott lakosság menedéket, új várost épített, azt kettős kőfallal s mély árokkal megerősítvén, lételt adott a *belvárosnak*, a XIV. század utolsó felében. A *Bolonya* előbb a városiak által felfogott kertekből állott, mint azt a német Blumenauból elrontott Bolonya név mutatja, így nevezvén kezdetben virágos s gyümölcsös kerteiket. Később a kertek mellé lakó s majorházak ragasztván, a kertek közt egy sajátzerű város emelkedett, mely ma sok magános lakokkal, a legszebb izlésű mulatókkal s gloriettekkel ékeskedik. A *Bolgárszeg* nevét ezen szegletbe 1395 tájt telepedett bolgároktól vette, ide egyelőre fából, majd az oláhországi vajda közbenjárulására kőtemplomot építettek. Most a görög hitű oláhokkal egybe olvadvák.

Ó-Brassót inkább az eredeti német fajta lakja, most is vakon ragaszkodó százados szokásaihoz, előítéleteihez, egészen a ráncos szoknyáig s a lapos fejkötőig. A Bolonyát minden nemzetek egyvelegje, de többnyire halálszattból s kézimunkából élő magyarok, a Bolgárszeget oláhok, görögök plántálták bé, számos szász családokkal, kik a városhoz közelebb eső részeket foglalták el. A belvárost a nagyobb tekintetű szász családok, jobb mesteremberek, kereskedők, idegenek minden nemzetből, számos görögök s néhány örmények bírják.

Brassó népességének meghatározásában az újabb statisztikusok is elütnek egymástól. *Benigni* úr 22.000 lelket veszen fel, a *Házi Segéd* 22,476 mond. Én *Benigni* urnak, megengedjen nekem, kötve hiszek... ragaszkodom tehát *Marienburg*hoz, ki a város összes népességét 24,000-re teszi; igen értelmes férfiakról is hallám Brassóban ezen számot, mint az igazsághoz leginkább közelítőt, ajánlatni. Mennyi essék ezen számból a különböző vallásos felekezetekre, melyek itt is szép számmal találtnak, az ágostai hitű szászokat s ó-hitű görögöket illetőleg nem annyira bajos, de a római s reformált hi-

tűekre nézve, kik közt számos évibérben szolgálók s változó lakású idegenek vannak, szinte lehetetlen megállapítani. Annyi mindenesetre igaz, hogy az ágostai hitűek legszámosabbak, ezek viselik szinte kirekesztőleg a hivatalokat, ezeknél van a földbirtok, gazdagság; ezután következnek az ó-hitű görögök, római, reformált hitűek s végre a magyar lutheránusok, kik noha a szászokkal ugyanazon vallást hisznek, de velők szemben bizonyos alárendelt szerepre kárhoztatvák. Szinte nemzeti tekintetben is igaz, mit imént a népességről vallásos arányban mondánk. Legkisebb számmal vannak Brassóban a magyarok s akik vannak is vagy kézi munkából vagy nyugpénzökből vagy csekély fontosságú hivataluk után élnek s így a hatalmas szász oligarchiával szemben politikai fontosságra, nem egykönnyen verelkedhetnek. A cigányok Brassóban is mint mindenütt Erdélyben az uraság vallását követik...

A brassói közönségesen divatozó nyelv a németnek azon korcsa, melyet Erdélyben szász nyelvnek kereszteltek, azonban a csinosabb körökben hallani tiszta németiséget is. A görögök az oláh nyelvet, de a kereskedők, kik közlekedésben vannak Bukaresttel s a macedóniai városokkal, értik s beszélnek az új görögöt is. Nevezetes tünemény azonban Brassóban az, hogy itt legszélesebb kiterjedéssel a magyar nyelv bír; ritka, ki bár törve s elferdítve nem beszélné azt. Egyetlen példa, hogy a német városban a magyar nyelvet elvileg tanulják. Ha eddig nem, most alkalmam lőn meggyőződni, hogy a szász nemzet az „okos és előre látó“ praedicatorumot méltán megérdemli. Hisz a népes Háromszéknek Brassó lévén vásárhelye, mennyit vesztené ez, ha a magyar nyelvet nem értvén a közlekedés legelső segédeszközeit nem bírná. Háromszéknek pénze jobbadán Brassóba foly bé s a brassói embernek annyit e nemzet nyelvéből, mennyivel kézműveivel pénzét kicserélheti, csak tudnia kell. S ezen magyarságot is bizony nem Kolozsvárról s nem is Pestről hozatott nyelvmesterek tanítják bé. Az egész város székely cselédséget tart; év kezdetén százanként sereglenek Brassóba a Székelyföld egészségtől pirosuló, kerek

termetű hölgyei, kik itt szolgálatot vállalván egyszerűsmind a serdülő nemzedéknek mestereivé lesznek a magyar nyelvben. Ezen kanálison szivárog át nyelvünk a német ivadékba, de amely a keleti légyságot és sima gördülékenységet ritkán vagy sohasem képes darabos nyelvvel egyeztetni. Azon pórbeszégekről, melyeket ezen hölgyek uton-utfélen hallatnak, azt kell hinnem, hogy Brassó ezen hölgyek ártatlanságát nem azon tisztaságban adja vissza szülőtte földjöknek, melyben át vette volt...

Brassó számos templomai közt mind történeti, mind építészeti tekintetben az elsőség a Luthert követők székestemplomát illeti. Ez a nagy piac keleti oldalán ropant emléke a hajdankor nagyszerű vállalatának, az emberi kéz legmerészebb művei közé tartozik s Erdélyben a gót ízlésű építészetnek egyik tiszteletreméltó remeke. Tornyával együtt faragott négyszögű kövekből épült a XV. utolsó s az azt követő század első felében, 40 évek leforgása alatt. Az 1689-ben történt nagy égéskor, midőn egy pár óra alatt az egész város porrá égett s több százan estek a dühösködő lángoknak áldozatul, felette sokat veszített küldiségéből. Az oldaloszlopokon, valamint az erkélyen aranyos szobrok s egyéb gót cifraságok most fényükből s alakjukból az idő által kivetkeztetvék, ezek közt (de már alig kivehetők) a 12 apostolnak az idő korlától feketére festett, szinte ismeretlen szobrai. A templom északi felén több kőfaragványok mutatnak érdekes látványokat; itt egy oszlopról gyermek kanótkál a jövő-menők után, másutt hajdankori gót szabású díszruhában látunk egy éltes anyókat feszeskedni. Belől a templom hajóját 16 toskánai oszlop tartja két sorban. Az oldalfalak s oszlopok közé boltíves galleriák helyezvék, gyóntatószék alakú ülésekkel. Az oltár, mint mindenütt a századoknál, nagyon egyszerű s alatta ma is hálásan tisztelt tetemek, Honter János, a barcai nagy reformátor ereklyéi nyugszanak. Az oszlopok s karzatok oldalain aranyozott emlékiratokat olvasunk; a Barca s Brassó jeleseinek emléke van e sorokban letéve. Órákig e méltóságos egyházban mulathatánk, ha minden oszlopok és a

belső hajó alatt nyugvó síremlékek felírását érkezünk elolvasni. Honter János, Wagner Bálint, Fuchs és Weisz Mihálynak, a tudós és nagy harcfinak, a Jósikától méltán megénekelteknek s más derékek szellemeinek égi társaságában képzelők magunkat, kik itt más jeles férfiakkal együtt például s tanulságul az utókornak kiragadvák az ényészet hatalma alól...

A brassói építmények jobbadán kényelemre s tartóságra, mint csínra s szabályosságra számítottak, ha nem örömet legel a szem rajtok, de nem is botránkozik meg bennük; tömegeikben a nagyszerűség bélyege feltűnő s külalakjukon az aggkor sok keserves tapasztalásokra mutató búskomolyságát viselik. Ámde jeles, jó ízlésű építmények is számosan találhatunk és a jó öreg városnak nevezett Brassó (die gute alte Stadt Kronstadt) nem irtózik a korszerűségtől is. Tetszik nekem Brassót külalakjára azon becsületes magyarhoz hasonlítani, ki régi öltözete mellett az új divatból is kezdi túrni a bő nadrágot s még egy-két darabot.

Az új építészetnek remeke Brassóban az ágostaiak kétemeletes főiskolája, keleti oldalán a székes templomnak s attól a Sz. Lélek-utca által elválasztva. Nagyon meglepőleg néz ki egymás mellett ezen két épület, egyik szent emléke régen mult századoknak, képviselője egy erőteljes kornak, a másik jelen korunk ügyének védője s tanuja, hogy erős akarat csodákat képes teremteni minden időben...

A brassói középületek közt nevezetes még a *nagy bazár*, egy terjedelmes épület egy emeletre. 1545-ben építteté Hirschler Appolónia, egy városhíró özvegye. Különböző osztályokra van felosztva, hol minden brassói kézművesek árulni láthatók a vásárnapokon. A *tanácsház*, a nagy piac kellő közepén csinos tornyával. Kár érte, hogy más helyet nem választának neki; sokat vesz miatta a kilátás s szűkül általa az arányilag nem igen tágas vásártér. 1420 évben építtetett, 1770-ben megnyitattott, két fő terem mellett az első emeletben számos hivatali szobákkal van ellátva. A *fenyítőház* négyszegre épült egy eme-

letes épület 26 tömlőc szobákkal, hol az adósságért fogházba került kézművesek mesterségüket folytathatják.

Van még itt egy nagyobb és kisebb *katonalak*, egy *ispotály* a katonák s más elerőtlenedett szegény öregek számára, a magánosok számos régibb és újabb izlésű derék épületeit nem is említvén.

A város és vidék tudomány s műkedvelői számára *Német Vilmos* csinos könyvkereskedést tart, egy kölcsönöző könyvtárral a szépnem számára. *Gött János* vállalkozó sajtó birtokossal egy német ujságot ad ki, melynek csak a vidéken több van 400 előfizetőinél. A *Gött* műhelyben még egy oláh s magyar újság is adatik ki jelenleg, az utóbbi azonban máris a részvétlenségen simlik, sőt vannak, kik azt mondják, hogy már a harangozó pénzt is látták a gyermek szájában. Erdélyben egy magyar ujság is alig teng s félő a brassói *Hírlap* leendő első, mely példányát fogja mutatni annak, hogy mostani részvétünk levegőjét egyetlen magyar hírlap is úgy meg tudja emészteti, hogy mellette egy másodikat minden órán a fulladástól kell féltetni, pedig vajmi kívánatos volna, a világtól helyzeténél fogva elszigetelt Székelyföldön a hasznos ismeretek terjesztésének minél több ilyen propagandáit láthatnunk. Egy másik könyvsajtó a *Schobel* örökösöké, most a görögök által haszonbérben bíratik s görög munkák terjesztésére használtatik...

Erdélyi embernek, kivált ha nem volt szerencséje bépillanthatni a Kárpátokon tuli világba, bajosan leendő fogalma kereskedővárosról, míg Brassóban meg nem fordult; mert eldönthetetlenül igaz, hogy Brassó első, vagy jobban mondvá, egyetlen város Erdélyben, mely a „kereskedő“ nevet megérdemli. Ha a kereskedés alatt olyasvalamit értünk, mely egy ország vagy város virágzóbb jólétére, gazdagságára, szebbülésére, az erkölcsök simulására s némi erkölcsi fontosságra is felette sokat tehet, úgy Brassót s talán szegtül-végtül Szebent is kivéve nincs másutt kereskedés Erdélyben; mert azon kereskedés, mely majd minden városainkban szinte kirekesztőleg örmények és zsidók által üzetik, amennyiben pénzünket a valahai láthatás reménye nélkül kiviszi az országból, in-

kább súlyosbítja, mint apasztja temérdek szegénységünket. De azért e két nép is némileg köszönetet inkább, mint kárhozzátást érdemel, avagy csak azért is mert ők hoznak érintésbe minket a civilizált világ kényelmeivel, ők ismertetnek meg a csinosabb ízlés, divat sat. kellemeivel.

Ki a havasokról leszakadó számtalan kisebb-nagyobb folyamokat látja, amint azok Brassó körül a Barca földjét, mint megannyi ezüst kigyózatok átfutva az Oltba rohannak, azt hinné gyárok, helyesen alkalmazott erőművek teszik ezen helyet a honi s szomszédföldi kereskedés tűzhelyévé. Éppen nem: Brassóban nincsenek még gyárok, ismeretlenek az erőművek, természetményeit többnyire maga s vidéke emészti fel, folyóvízei lisztelő malmoikat, ványolókat hajtának s az Olt, mely Erdély déli részeinek Dunájává válhatnék, még nem hajózható. Mesterségek, kézművek virágzása, szóval a műipar az, mely párosítva hasonlíthatatlan szorgalommal s egy bölcs és előrelátó kiméléssel, Brassónak egy rangot vívnak ki az erdélyi városok sorában, milyennel más nem bír; azon rangot, melyet a jólét s a gazdagság ad. Adjuk hozzá, hogy egy áldásdús, de merőben civilizátlan ország kellő szomszédságában feküdvén, van esze, de van akarata s kitartása is szerencsés helyzetét hasznára fordítani.

Ami a karavánoknál a költőiesen úgynevezett „puszták hajója“, a teve s Dunánkon a büszke gőzösök, éppen az Brassóban azon 10—12 lóerejű roppant fuvarok tömege, melyeken mint középponti helyről a brassói kézművek egyfelől Oláh, másfelől Magyar honba s Ausztriába vándorolnak. Telvék ezekkel mindég a fogadók fészerei, utcák, piacok. Ezen szekerek örökös fel- és lerakódásuk, az áruk körül forgolódnak tarka csoportja, kik közt a tűzről pattant székeltyt a csendes szásztól, a keleties öltözetű görögtől a beretvált homlokkal könnyen megismerheted; az a sürgölődés, mozgás, futás-lótás, surlódás, mely itt mint egy tengerparton a legfestőibb vegyületekben hullámszik; aztán az előrelátó szásznak, a gyanakodó görögnek azon nyugtalan reménye, mellyel gazdag fuvarját szivétől kiszakasztva a nyereség szélveszes útjába indítja

sat., mindezek bizonyos élenkséget kölcsönöznek Brassónak, mely más városok dologtalan s emberszóló tátogóival éles ellentétben áll.

Sokan, talán ebbeli fogyatkozásunkat fedezni akarólag, Brassót az erdélyi kereskedés középpontjának szeretik nevezni. Ámde a középponti kereskedés áldásai, mint a víztükör felett képződött karika az utolsó partokig, elterjednek a középpont mint szivér körüli erek minden ágazataiba, holott a brassói kereskedés főiránya Moldova s Oláhország; valami szivárog csak át belőle a Sárkányon s annak is egy része Magyar honba szállítatik. Amit Erdély természetmányaiból Brassó feldolgozik, az azokért fizetett pénzt különemű gyapjú szöveteiben, nyers és festett gyapot fonalával többszörösen visszafizeteti. Aztán Erdély távolról sincs kereskedő országnak érlelve, lakosai hibája miatt az igaz, melyért keservesen is lakolnak s Brassó benne úgy áll, mint az egykor magasra hágható homi kereskedésnek egy tiszteletre méltó intő példánya.

Brassóban jelenleg mintegy 80 nagyobb kereskedői ház található; apróbb száma nélkül. 42 céhekben s több szabad társulatban készítenek fel a növényi és állati termékeket, melyekből ha egy részt elemészt is a város népessége, de a legnagyobb résznek ára készpénzben kerül vissza Brassóba s a vidékre.

1813-ban a brassói műszorgalom céhes és céhetlen társulatokban — Marienburg szerént — 1638 mesterek által üzetett, kikhez még ha a szorosb értelemben vett divatárusokat, boltosokat s mindnyájoknak, az úgynevezett mesterlegényeket s inasokat számláljuk, bátran állíthatjuk, hogy Brassó 24.000 népességének hatoda leginkább a kereskedési vagy műszorgalmi egyesületben munkás részt veszen. Az említett író, ki mint huzamosan brassói lakos s később vidombáki pap a brassói viszonyokat gyökeresen ismerte, a brassói műszorgalom értékét 1807-ben — a feldolgozott anyagot is oda foglalva — 2.653.964 fr. teszi. Ebből Erdélyben s a császári tartományokban 1.223.748 fr., a török tartományokban 975.549 fr. értékű adattatott el. A tulajdonképpeni portéka s pénzkereskedés is mintegy annyira mehetvén, felvehetjük, hogy a

brassói kereskedésben évenként mintegy öt millió fr. fordul meg...

De valamint másutt a nagy világban „egyik kéz a másikat mossa“, így történik az Brassóban is. Fűszer, csemege s más keleti termékekkel Oláhország látja el nemcsak Brassót, de nagy részét Erdélynek is. Számos hízott sertést hajtanak ki onnan csak Brassó számára is s a hazai jobb borfajtákat is ismerik ugyan a brassóiak, de nagyobb részint Oláhország látja el a brassói pincéket s vendégfogadókat fanyar zamatú s szokatlannál főfájást okozó borával. 1813-róli jegyzetek szerint Oláhországból évenként körülbelül 120.000, hazai terméskből 80.000 vedret visznek bé Brassóba. Legnevezetesebb kereskedési cikk az oláhországi termékek közül a pamut, nemcsak azért, hogy vele az egész Barcának s mondhatni Háromszéknek dolgot és keresetet ad s évenként közel százezer pengőt hoz forgásba, hanem azért főleg, hogy a módfelett elnépesedett s talán az országban legpénzletlenebb Székelyföld, a divatosabb árukra nem jutván költsége, maga készítette pamutszövetekkel állja ki minden vászonnemű házi szükségéit. Brassóban két igen jeles erőművet is láttam, melyekben a nyers pamutból néhány nevendékek egy nap alatt 10—20 font bárminő szükségalkalmazandó fonalat készítenek el. Falukon ritka család, mely kirekesztőleg pamutfonással ne foglalkoznék vagy mezei munkától üres idejét arra ne fordítaná. A kereskedők a feldolgozott pamutért fontszámra határozott bért fizetnek. Kedvem volt egykor egy barcai szász-család belső háztartását megtekinteni. Az idő kellemetlen lévén, a nyári munkáról az egész család hazatakarodott volt. Azt hiszed, nyájas olvasó! talán a megyei dolgozó nép példájára ágyakon, padokon vagy a földön elnyúlva ásítottak üres mesélés vagy éppen kártyázás mellett ölték volna az idő unalmait, mi négy szem között legyen mondva, másutt még a legszorgosabb dolog napokon sem újság? Éppen nem: lehettek mintegy nyolcan egy zúgó kerék mellett, más motollával, mindenik pamut dolgozással elfoglalva. A 70 éves családapa, éppen mint a rózsaszínű unokaszűz lesütött

kék szemekkel, különbség nélkül fontak. Előítéletem ellenmondhatatlanul meg volt cáfolva: „tisztességes munka, — újból meggyőződtem magamban, — bármely nevet viseljen, nem szégyen; csak a restség, a tunyaság, az időpazarlás — ez szégyen, ez gyalázat, ez megbocsáthatatlan bűn.“ Sohasem felejttem el e jámbor szász családot, pedig hiszem s hallottam, számos ily jelenetekre akadna a vizsgáló minden falujában a Barcának...

A brassói nép típusát főleg a nyilvános helyeken volt módom vizsgálni s többször a sétatéren, mely a vár nyugati felén a barcai s háromszéki kapuk közötti részein vonul el a várost a külvárostól elválasztó térnek (glacis). Ezen hely kettős fasoraival, mulatóival s keleties nyalánkságaival gyűlhelye a brassói nagy és kis világnak. Van valami sajtászerű a brassói emberben; egyvelege ónak és újnak, divatosnak és nem divatosnak, az európai feszültségnek s a keleti kényelmességnek, a meghunyászkodásnak s a derültségnek s általában közönségesek azon arcvonások, melyeket olyan embereknél találunk, kik a multból sok keserves tapasztalásokat hoztak át a jelenre s a jövőre mosolygó tündéreinek nem igen hisznek. S avagy csoda-e ez oly városban, mely a művelt világ véghatárán állván, egyfelől alkotmányánál, ha nem is műveltségénél fogva szabadelvű, nyílt társalkodású nemzettel, másfelől kereskedése által oly népekkel áll viszonyban, melyeknél mindedig bizodalmatlanság, béketűrés, vakengedelmesség s hallgatás a fő-fő erények? Ezen nézetekből ítélve Brassó népességre, gazdagságra s talán önállásra elsőbb Szabennél, de az általános műveltséget tévén a hasonlítás mérlegébe, Szabéné az elsőség. Szabén vidámabb, élénkebb, nyájasabb; Brassó bizonyos keleties komoly s aggodalmas bélyeget hord; Szabén lakósaival csakhamar megismerkedünk; sőt meg is szeretjük azokat s óhajunk velük maradni; Brassót is becsüljük, de úgy vagyunk vele, mint komoly kedélyű barátunkkal, örömet találkozunk vele, szeretjük is szívünkben, de egy ebéd után nem egykönnyen maradunk vele. Tagadhatatlan ez: „Szabéné a civi-

lizáció érdeme Brassó felett.“

Brassó környezetének tárgyai közt felette érdekes a Czenk-tető, hova helybeli s idegen, ha szerit ejtheti, föl-mászni nem egykönnyen mulasztja el. A Cenk a város felett szinte kőfal, egyenesen 1200 lábnyi magasra emelkedő méltóságos alakú sziklahegy keletről, sűrű növényzettel oldalán, ritka orvosfüvekkel s ásványokkal kedveskedő nyomonként a vizsga természetbúvárnak. Fáradtságos kissé a feljutás, de azon gyönyörélvezettől, mellyel a fáradónak jutalmul kínálkozik, nincs másnak fogalma, csak ki boldog vala a kopasz sziklacsúcsról bámulni isten hatalmát a természet ezer csudáiban. Vagynak az életben pillanatok, mikor az előttünk lévő nagy-nak s felségesnek képei az érzemények akkora árját torlasztják szívünkre, hogy miattok a meglepett ész gépelye is fennakad forgásában — szólanánk, de a szó szégyenynek tetszik az érzemény teljességéhez képest; csak egy szótlan merengés az, mi által a felmagasztalt érzékeknek ünnepélyét s a lelkünket megragadott tünemény nagyszerűségét kifejezhetjük. Így van az, aki a hegytetőről az alatt élettől nyüzsgő városra, melynek onnan minden utcáit s házait megszámlálhatja s a természet örök pompájával díszlő bájvidék csuda szépségeire tekint alá. Fenn a Kárpátoknak a csillagokig merészkedő ormain elsíklík a szem, festői csoportokon át azon sziklákig, hol az omladványaiban is regényes Töröcsvár, elhalt századok emlékeiben mutatja a mulandóság szomorú leckéjét, a mult árnyék képeivel is sajgó sebeket ütvén a honfi szívére; s tovább a fuvarokkal gazdag *Zernestig*, hol a finom kőszén terem s hol a sík téren hazáérti harcában hős halálát lelé a nagy Teleki Mihály. Északról és nyugatról a megáldott Barca s a szép Háromszék rónái mint drágakövek a Kárpátok gyűrűjébe foglalva, zúgó folyamoktól, mint egy annyi ezüstszalagtól szegdelve nyulnak bé a messze láthatárba. Minő látomány! az emberi kebel talán szűk is ennyi szépség elfogadására! a szívnek egy feneketlen örvénynek kell lenni, hogy a benne felkelő tenger érzemény, a kék végtelen özöne megférjen. „Láttad Nápolyt és halj meg“ —

azt szokták mondani Olaszthonba utazóknak. Én azt mondom, ki a Cenk-tetőn állva, e nagyszerű jelenés gyönyörébe szíve egészen oda olvadott, az többre ezen sárhanton ne számítson, magasb s tisztább gyönyörérlévezetet ez a föld nem nyujthat.

Szentiváni Mihály

AROKALJI (SZENTIVANI MIHALY): REMINISCENTIAK 1837-ről. Nemzeti Társalkodó. 1839. Kolozsvár.

KÁROLYFEHÉRVÁR

1838

Ki ismeri Károlyfehérvárt? A rónán egyszerű házak csoportját, a dombon egy erősséget, s benne a magas székesegyházat? Az egykor fejedelmi lak pompát és ragyogást előmutatni annyit sem képes, mint a többi testvérek, kis honunk más kulcsos városai. Természete tudniillik eleitől fogva kissé falusi volt. Még mint Alba Juliát pongyola öltözetéért pirongetták törvényeink s jelenleg is, midőn új viszonyai következtében megváltozott nevet hordoz, mocskos utcáin, tágas, sáros piacán, szabálytalan alacsony épületein, kevés kényelmű vendégfogadóján egy vándor szeme sem legelhet kitűnő gyönyörrel. Mindazonáltal sok kinccsel bír e hely, nem is említve azon csillámló ércecskéket, melyeket, — mint a kacér leány igéző pillantásokat — csábítólag forgat a nép között. S ki tudna oly villámgyorsan vágtatni át az igénytelen városon, hogy egy gondolatocska is, a hely és környéke mult és jelen állapotával kapcsolatban lévő, megkísérteni őt időt és alkalmat ne nyerhessen?

A mult ősszel Enyed felől hajtottam be, egy tehetős földbirtokos ismerősömmel. A férfi középkorú volt, halvány és szikár. A közelebbi évek rá is csodálatosan hatottak. Ő, ki eddig csak a római írókat forgatta, oly élénken kezdett — mily hanyagul én — részt venni az úgynevezett közdolgokban. A Zsidó-utcán, a kunyhószerű épületek hosszú fárasztó sorai közt valánk. Erdélyi embernek, ha a divatba jött pártnézetek valamelyik osztálya szerint gondolkodik, itt akaratlanul is eszébe kell, hogy ötöljék az *Approbatának* egy nép sorsáról határozó rende, melyben „a zsidóknak az egy Fejérvárt lakhatása zsellérül megengedettetik“. Ha e gondolatnak helyt

adott egyszer eszében, többé el nem úzheti, kisérni s üldözni fogja őt az, míg a környékből kigázolhat. Pedig ilyesmire nem kis idő kell. Mert itt is — mint több helyt honunkban — vajmi sokat dőcögünk és mi keveset haladunk!

Semmi sem vala természetesebb tehát, mint az, mi is e tárgyon újítsuk meg beszélgetésünk megszakadt fonalát.

— Mindenütt csak az a sok csaló zsidó! Ezek az ország igazi mételyei. Kettő-három tegye be a lábát egy faluba, imádkozhatunk az Istennek, bocsásson kegyelmes telet, mert oly irgalmatlan irasokat mivelnek, hogy különben erdősnek gúnyolt kis honunk ez elátkozott kis helyen, tudom néhány év multán bizvást didereghetünk. Hát a szegény pór nép, midőn szájából pálinkájával kicsalja azt a falat kenyeret, mely mértékileg is több kény és veríték közt készült, mint amennyi cseppje van füstös italának, miként válik téríthetetlenül földhöz ragadtá, tunya és erkölcstelen tobzódóvá!

— Ön, mint szavaiból sejtem, legalább is a nagy Emmanuellel tart, ki egyházamban harmincezer zsidó-családott úzött ki országából.

— Én csak azt mondom: az ötödik rész nyolcvankilencedik edictumában tisztán meg vagyon írva, mihez tartsuk magunkat; ilyesmitől eltávozás a legbotránkozhatóbb visszaélés.

— De hogyan eshetett ki annyira a kegyéből e város, hogy miután Ábrahám gyermekeit oly kártékonyaknak tartja, ide akarja gyűjteni az egész fajt. Ez könnyen számítva is több baj lenne, mint ama régi híres tíz csapás.

— Már én kezembe fogom a törvénykönyvet és mondom: költözzenek ő kegyelmek Fejérvárra, vagy ha oda — miről meg vagyok győződve — be nem férnek, na úgy tetszik, én miattam tehát akár Jeruzsálemben.

— S pedig ők is nem új népek, s ön annyira kedveli a régit! — E félgúnyon kissé megütközött; felelni akart, hanem azalatt a piacra értünk; s figyelme más irányt vőn.

— Közeledünk a várhoz; erős vagy gyenge, minden esetben egyetlen egy honunkban. Úgy hallom, védsáncait s erősségeit amúgy szemügyre venni nem szabad. — Aztán a csillagvizsgáló torony. — Nemde az ön kis Nellije több titkait leste el a holdas éjnek, mint az urak amott? — Bizony elpirult a fülig szerelmes!

Meg kell vallanom, derék barátomnak e véletlen fagatására kissé zavarba jöttem, minthogy magam is ily valami körül andalgék. Ezt hogy fedezzem, sorba vettem a püspöki lakot, könyv- és leltárt, pénzverő házat, s mit még nevezetést tudtam vagy hallottam a várról; korholtam és védelmeztem; kérdeztem és visszafeleltem... magamnak. Mert — s ezt nem mindjárt vevém észre — barátomat kezdé bizonyos komolyság elfogni, s csak szenvedőleg vett részt a beszélgetésben. A székesegyház tornya nyúlt fel szemem előtt, barnán a leélt századok miatt, barnán alkonyában az őszi napnak. Társam anda szemmel tekintett felém; — egy pillantást s eltűnt a jelenkor s közügy embere, s eléállott a régiség bűvára.

— Hajdan e városnak neve Tamis, utóbb Alba Julia volt, colonia Apulensisnek büszkesége. S az egyház! Vándali korszakot éltünk le. Még 1550-ben létezett egy emlékmű, mely szerint kétséget nem szenved, hogy a templom eredetileg a XIII. római légió vezére, Ulpius Mutianus által Antoninus Pius és anyja, Julia tiszteletére építettett. S hol van most a tanúkó? Sehol! A gyarló nép így szól: „Mi gondom a multra?“ s még a műveltebb is meg van győződve, hogy eleget tud, ha mondhatja, mikép István Gyulát megfutamtatva, a nyert zsákmányból a keresztyén isteni tisztelet számára újra építettett egy romot.

A hídhoz értünk, s a férfi a lelkesedés hevével kiáltott fel: „Imhol a *Dacicus orbe remoto Apulus*.“ Majd halkra szállítva hangját, mintha szíve szentebb titkait gyónná, csaknem sugdosá: — Őcsém uram — én mondom — e hely klasszikus.

— Igen, — felelém — klasszikus e hely, s nemcsak, sőt főleg nem is azért, mert egy időben rómaiak lakták; hanem — — — De már búcsút veszek utazónktól s

felétek fordulok... minden rendű olvasók, s nektek ismétlem: e hely klasszikus és szent.

Mindaz, mit e szegény haza, küzdelmei és nyugalma súlyos évei után, romboló csapásai közt a viszállynak és tespedésnek, még mint kincseit, s oly sokkal adós sorstól a valahai visszafizetés biztosításául hagyott zálogot, önerzettel felmutathat; egy marok hamv a multból, s egy általa formált reménydús követelés a jövődre. Mert a nép, mely híven őrzi hajdankora emlékeit, még elhanyaglásában is jogosítva van az életre és dicsőségre. Hiszen a pusztákon, hol a piramis magaslik, tenyészik a pálma is!

A hamv, annyi nagy tettek és szenvedélyek pora, Fejérvár székesegyházába van téve. Hunyadi János, kora első hőse, az országkormányzó és szabadító, ki annyi éveken át küzdve az ozmáni óriás erővel, dicsőséggel tartá fenn honunk külhatalmaktól való függetlenségét; Bethlen Gábor, a had, célirányos nevelés, belső izgatás, törvényhozás és mindenekfelett a lelkiismeret-szabadság felszentelt bajnoka; e két nagy férfi — kiknek ha neveit kimondók, semmit sem hallgattunk el, mi a honboldogítás fogalmában össze van olvadva — itt nyugszik: másodsor adva meg ezáltal az egyháznak a szentséget. Nem szólok Bethlen Istvánról és Géczyről, hallgatok a Rákócziakról, s maradjanak említetlen több hamvak is. Csak egy egyszerű emléket hozok még fel, noha merőben másnemű okból. Bibornoki süveg van vésvé egy kőbe, s szent Pál rende címerei alatt e felírás: „Moriendum est omnibus 1552.“ Sokszor állottam e helyen, mert az, ki itt nyugszik, titkos s ellenállhatatlan erővel bírta minden gondolataimat. Tőle, sötét nyugalma helyéről, mint az éjből a káprázolatok, felém szállának az álmok s ábrándok kísértetes csoportai; s akaratlanul tekintett andalgó szemem ilyenkor délnyugatra, hol Vinc, születésem s neki halála helye áll.

A kedves tájék! Domb és róna, erdős bércek, molsolygó völgy, hullámai a Marosnak, kis házak, s benők csak akkora gondok; oly magát egészen odaadó csügges e jelen pillanataim, nem sok vád a multért, ke-

vés követelés a jövendőttől: szóval minden együtt, mi kellemes, és semmi, mi nagyszerű. Csak egy van ellentéteül, mely fölveri a megszokott, de meg nem unt jeletetek közt a szendergő képzelmet, s megrázólag hat szívre és elmére, néhány vérfolt a káptalan kastélya egyik terme falain és padolatain. A vér itt, s az egyszerű sír ott, hogy kié a krónika feljegyezte egy sötét lapra, hol minden szó dulás és rablás, kockára tett magánbirtok, felforgatott közbátorság, pazarul kiontott élet, harc és megveretés volt. Tudjátok meg, Martinuzzi a bibornok, váradi s csanádi püspök, kincstárnok és főkormányzó, küzdött utolszor itt s nyugodott meg először ott...

Kemény Zsigmond

KEMÉNY ZSIGMOND: *Izabella királyné és a remete című regényéből. K. ZS. Ö. M. 5. k. 1897.*

KOLOZSVÁR

1839

... Amint az utas Budapest felől jöve Kolozsvárhoz ér, jobbról és balról kunyhókat veszen észre az út mellett, végre asszonyokat és lányokat, vagy hogy rövidebben szóljak, némbereket lát, kiknek elől-hátul cifra szörkötényük van, amiről tudhatni, hogy oláh nők. Ez nem legkedvesebb benyomást tesz oly utasra, ki a honi fonákságokat gyakran forgatá elméjében s meleg kebelével közelít a szomszéd honfitársak ölelésére. Hát az annyira magasztalt, híres Kolozsváron sincsenek magyarok? Így sóhajtott fel elsőben, de csakhamar beljebb érve, a hídnál, magyarokra talál. Ami itt visszajeszítő, nem maga a város, hanem a vele összeérő Monostor nevű falu.

Már most a hidon belül Kolozsváron vagyunk. Itt is, mint egyéb városokban, az út közepén visz, kétfelől házak vagynak, melyek apróbb, beljebb pedig nagyobbak; azaz utca alakul, mely apró kalibákon kezdődik s bent a piacon emeletes házakon végződik.

Ha az utas gyalog megy a városba s piacra, a belső Monostor-utca végénél, a piacon balra tartson s azonnal éri a híres-neves *lábos-házat*, hol az utcán leülvén, a talán gyalog utazás közben elszakadt csizmáját levetve, tüstént megfoltoztathatja. Hogy pedig a járatlan utas a házat el ne tévessze, hasznosnak tartom biztosabb utasításul megemlíteni, hogy csak arra irányozzon, hol sok mindenféle szurtos, ronda és mocskos embert ki s bejárni, részint kint ácsorogni lát. A látvány egy kissé undorító, az igaz, de ez nem tesz semmit, mert már meg van szokva...

Azt találtam első szemléletre Kolozsváron legnevezetesebbnek, hogy az utcán, vagyis piacon csizmafol-

tozó intézet is létezik, azonban minden gyár s műhely nélkül; ehhez hasonlót más városokban nem láttam.

A piac hosszúdad, nem pedig tökélyes négyszögű, mivel két oldala hosszabb, a másik kettő rövidebb. Egy ideig gondolkodtam, hogy mit írjak le legelőször s néhány lépést haladva, emlékeztetve valék, hogy természetesen a kövezetet, mert ezen járja be az ember a piacot. Erről, t. i. a kövezetről röviden csak annyit, hogy rosszabb a budainál. A fő, vagyis a püspöki templom nem egészen a piac közepén létezik, hanem a lábosház közeli szomszédságában. Botránkoztató e kettő egymás közelében! A templomot néhány épület, ronda műhelyek, bódék, pálinkasátorok s más, minden csin nélküli, kunyhók körítik. Valóban bámulni lehet!

Több ízben majd egynek, majd másnak említém, hogy a templom körüli ronda kunyhókat le kellene rontatni, ne dísztelenítenék a különben valósággal szép piacot s a pompás egyházat; de mindenkor azt kapám feleletül, hogy: „nem lehet, mert a templom körüli épületekből a boltbér a templom fenntartására szolgál“. Hogy ezen sátorokat és kunyhókat innét le nem ronthatni, annyira meg van az emberekben öröködvé, hogy engem szinte sajnáltak valahányszor szóba hozám, szánakoztak együgyűségemen, hogy annak lehetetlenségét át nem láthatám.

— Az nem lehet, az lehetetlen, mert az nem megy — mond egyszer a többek közt S. úr, — honnan is jönne be az a 9—10 ezer forint évenként a templom számára, ha ezen épületek itt lerontatnának!?

— Más kútfőt mutasson ki a város, — felelém — honnét az bejöhetne.

— Az itt nálunk nem lehet, — közbeszól ő — hogy a város más kútfőt mutasson a lerontandott épületek jövedelmei helyett, mert itt négy különböző, de egyenlő jogú vallási felekezet létezik... Ha már az egyiknek, tisztem a katolika egyháznak jövedelmül egy bizonyos kútfőt nyitna a város, a másik, harmadik és negyedik vallási felekezet is azt kívánná, ami pedig a várostól ki nem telnék.

— Kérem kegyedet, édes S. úr, — mondtam neki — hát a város lakóit oly izlésnélkülieknek tartja? Kolozsvár lakóit, azt a szép nemesi és polgári közönséget nem szabad csak egy durva és műveletlen néptömegnek néznünk. Európában, Bécsset kivéven, nincs egy város is, hol annyi gróf és báró laknék együtt: s ily szép közönséget azzal vádolni, hogy ily csekélységet sem tudna eszközölni, vétek leendene!... A piac mind a négy felekezetű vallásbelié, mind a négy felekezetűnek kell szeretnie, ha szép és csinos piaca van; tehát szívesen föláldoz mind a négy vallásbeli bizonyos negatívus hasznót a csinosításra. Mily gyönyörű lenne, mily magosra dagadhatna minden kolozsvári polgárnak és polgárnőnek kebele, vallási különbség nélkül, ha ezt mondhatná majd: csak nincs ilyen piac az országban, mint ez a mienk! (Némelyek, kik már Pesten is megfordultak, hozzá fognak persze tenni: az egy új piacot kivéven, de még annak a közepén sincs ám templom!) Itt a piacnak négy szegeletére üt össze a város négy főutcája; mily szép ez, ezt még sehohsem láttam!...

A belvárost vastag kőfal keríti, melyen több kapu van: mint a monostori, Szén-utcai, Tordai-, Közép-utcai, Magyar-utcai és Híd-utcai. Így be lévén körítve, kénytelenek vagyunk egy ideig mulatni vagy időzni, vagyis erdélyiesen *ülni*. De az fog dolgot adni, hová *ültessem* az olvasókat, addig míg elmondom a belvárosi nevezetességeket. Egy osztály helyet foglalhat a *kaszinóban*, ha részvényes vagy más valamiképp vendég. Másik osztály bemehet a *Tivoliba*, melyre könnyű rátalálni a Szentegyház-utcával szemközt, de még pontosabban éppen a herceg istállója mellett. Egy harmadik osztály ülhet a már említett híres lábosházban vagy körüli. Kávéházak nincsenek, a kis korcsmákat nem ismerem, fogadó pedig egy létezik a belvárosban, ebbe pedig kevés olvasó térhet be.

Ami a belvárosnak eleventelen részét illeti, az nem igen fog bennünket késleltetni; mert a lyceumot, a reformátusok kollégiumát, városi tánctermet, guberniumot s a Horváth, Bánffy, Jósika magányos házakat kivéven,

csak igen apró, egy emeletű házacskákból áll. Az utcák nevei szerencsétlenül vagynak választva, vagy a sors rendelé azt úgy; ugyanis, hogy azon utca, melyben az ájtatos szerzetbeli barátok, a lyceum, a gubernium, a vármegyeház, a játékszín, a reformátusok kollégiuma és főtemploma, a református professzorok lakásai, a könyvnyomtató műhely léteznek *Farkas-utcának* neveztessek azt — kérem méltóztassanak kegyetek kolozsváriak megengedni — egy kissé furcsának tartom. Ami most már a belvárosnak eleven részét, azaz lakóseit illeti... itt is, mint egyéb városokban, kétféle emberek laknak; olyanok t. i. kik sorsukkal nincsenek megelégedve és olyanok, kik azzal meg vagyunk elégedve. Én ugyan egy istenadta teremtest sem ismertem ez utolsók közül, de bizonyos ismerősöm, ki a lakókat igen ismeré, azt bizonyítá, hogy vagyon csakugyan néhány példány. Az egész belvárosi népséget különféle osztályokra lehet sorozni... Az egyik osztály az, amelynek van pénze; a másik az, amelynek nincs pénze, ezen utolsók ismét alosztályokra osztathatnak: vagynak olyanok: a) kik maguk okai, hogy nincs pénzüik; á) kik maguk nem okai, hogy pénzüik nincs; b) vagynak olyanok is, kik másokkal azt akarják elhitetni, hogy nekik van pénzüik...

Nyelvre nézve kétféle emberek lakják Kolozsvárt; magyarok és németek, mert az utcák nevei magyarul és németül vagynak felírva; ugyanis azt a bolondságot alig tehetni fel róluk, hogy a magyarok számára van a német felírás is; vagy ki tudja mi célból van? Talán a magyarnak már gyógyíthatatlan betegsége mindent két vagy még több nyelven tenni föl. Említhetnének még kivételül azok is, kik az örményeket nem csúfolják s hozzájuk hasonló embereknek nézik, egyébiránt ezek száma kicsi.

Életmódjukra nézve hasonlítanak más, európai városok lakósihoz: kiknek jobb módjuk van, vagy pedig míg győzik, cifra batárokból látogatókba vagy pompájukat mutogatván sétálni járnak; későn fekszenek, későn kelnek, későn reggeliznek, későn ebédelnek, későn vacsorálnak s későn veszik észre, hogy semmijük sincs,

vagy hogy fülig vagynak adósságba s még kevesebbjük van a semminél.

Valamely különös nemzeti beljegyet vagy karaktert hasztalanul keresni a magyar nyelven kívül: mert mindenhez alkalmazzák magukat, mi egyéb európai városokban divatoz.

Csudálatosabb, egyszersmind hevesebb érzés nem támadhat könnyen egy Pestről jövő, jobb érzésű s meleg keblű emberben, mint midőn itt a dámákat csak magyarul beszélni hallja s azt hiszi eleinte, hogy el van varázsolva. Azonban ezen ékes érzés fájdalommá változik át, t. i. az fáj a kebelnek, ha a magyar nyelvet egy helyen divatba lenni látván, örülnie kell! De kezdenek itt is már franciásodni, németesedni és még isten tudja, micsodásodni; hanem szegények elkéstek, mert most fognak hozzá, midőn a magyarországiak a nagy krízisen lassanként átmenve, józanodni kezdenek; node semmi, a magyarnak a majmozás minden nemét, úgy ezt is meg kell próbálnia, ha bármily messze lakják is s bármily későre is, mert ő maga által kifejlődni nem akar!

Műveltségükről nem szólok; nehéz ezt meghatározni, hanem inkább példával élek, miből az olvasók következtethetnek. Ha midőn a honi ügyetlen színészek játszanak vagy valamely honi hangművész hangversenyt ad, nem mennek a játékszínbe, hanem ha egy külföldi mechanikus mutatja ott ügyességét, már akkor egészen tömve van a színház. Ez eléggé mutatja izlésüket. Emlékezem, hogy egyszer a többi közt egy mechanikus láttatá mesterségét, — kit én Pesten a Theresia-városban láttam, ott ahol krajcáros komédiások ütnek sátozt, — s úgy meg vala tömve a színház, hogy már több nem tért volna belé. A gyertyák eloltattak, no hiszen volt komédia! Erre jól emlékeznek a kolozsváriak.

Az olvasó asszonyi társaságról kellene még itt írnom, de azt más cikkelyre hagyom, hol a tudományosságról lesz szó.*

Oh mennyit tudnék én még a belvárosiakról írni,

* Sohasem írta meg. (A szerk.)

egész kötetet, még pedig nagy kötetet, sőt kettőt is. Az emberek cselekedetei kétfélék: jók és nem jók s csak ez utolsóról tudnék írni, melyet a Tudós Társaság kétszáz aranyra jutalomra ítélhetne, de nem írok, mert igazat kellene mondanom, azt pedig az emberek nem szeretik s más akadályok is adnák elő magokat. Menjünk most már a várból ki, hogy az *ülést* meg ne unják az olvasók és egyet sétálva tekintsünk körül a külvárosban.

Mint hogy a Külmonostor-utcában van a *Népkert*, odamegyünk először, hol többfelét láthatni. Amint a kertbe lép az idegen utas balra vagyon egy kis ház, melyben az *Asszonyi Egyesület* által gondviselés alá vett árva gyermekek pokrócot szőnek, ez *Intézetnek* nevezetik. Beljebb egy kevéssel balra, már tulajdonkép a kertben, egy emlékoszlop tűnik a figyelmes néző szemébe, mely azon helyet szenteli, hol a királyné és császárné és fejedelemné Erdélyben jártakor mulata. Hátrább a kert végén, vagyis a Szamos partján három *intézet* hirdeti a kolozsvári haladást: az egyik uszókola, a másik fürdőszet, a harmadik szűrkálló.

A természet széppé alkotó Kolozsvár vidékét, de a szorgalom és ipar semmit sem — vagy igen keveset — tőn annak szebbítésére; a Jósika-féle, Schütz és még némely kisebb kerteknek némileg rendeztetésén kívül nekem egész Kolozsváron legregényesebbnek tetszettek a *Fellegvár* oldalán vésett lyukházikók, midőn belőlük este a homályos kis mécsek a Szamoson át pislogtak s azt gondolám gyakran, hogy azok, kik ott fön­n a mécseket pislogtatják lyukaikban, boldogabbak, mint az alattuk lakó városbeliek vagy legalább bizonyosan oly boldogok, mert természeti egyszerűségükben megelégedetten ezek sorsát, hiú fényét és pompáját nem irigylik. Oh, de csalódtam!

Vágytam a barlanglyukakat közlelről látni, mi végre teljesedett. Fájdalmamra győződtem meg arról, hogy e sziklák lakói megelégedetlenek, következőleg nem is boldogok. Gondolja-e az olvasó, miért nem boldogok ők? Majd egy sziklaüreget leírok. A kösziklába oly öblösre van vésve, hogy az alacsony embernek meg sem kell ha-

joinia, midőn az ajtón belép; több lépést azonban nem tehet, mert egyfelől a tűzhely, azaz inkább kandalló a sziklából kivágva, melybe egy fazék beletér — többre nincs szükség — másfelől az ágy, vagyis a pandal alatt oly formán kivésott és faragott kőpad, hogy feküdni lehessen rajta; tovább nem mehetni, előbbre nem léphetni, az ajtó egészen ki nem nyílik, mert mögötte egy szekrény vagy láda vagon, melyben eleségüket tartják. A kandalló mellett vagon egy másik, ez asztal gyanánt szolgál. Ime az egész ház s bútora. „Hát miért nem boldog az ily kőlyukban vagy barlangban született s lakó ember, — kérdi végre a kíváncsi olvasó — talán őt is a nagyobbbravagyás dühe szállotta meg? Talán a hiú fény vakítá meg, ragadá el békéjét és lelki nyugalmát?” Nem, nem azért nem boldog ő, hanem azért, mivel nem foghatja meg, nem éri föl eszével, miért kelljen neki is annyit fizetnie, mint egy másiknak, ki lent a völgyben tágasabb és csinosabb házban lakik? Kinek egy kis kerte is van, ki nem kénytelen síkos időben a hegyre tüzelőt cipelni föl, ki nem esik el a sziklán úgy, hogy majd csak nem veleje loccsan ki. Ez kínozza őt, emiatt nem boldog szegény!

Lejövén a hegyről egy-egy nagy könnycsepp hullá néha-néha szeméimből.

Táncsics Mihály

TESZÉRI (TÁNCICS MIHÁLY): HONI UTAZÁS.
Rajzolatok a társasélet és divatvilágból. 1837. Pesten.

SZÉKELYHON

1841

Mielőtt előbblépnénk a hazába, melyben a székely nemzet magányrendszeri rabként csüng a multak szebb emlékein: nem lesz érdektelen egy futólagos körrajzát felmutatnom. A Székelyhon területe mintegy 90 geogr. mértföld, s így nagyobb, mint több virágzó német tartományocska. Keletről oláhok, innen erdélyiek lőnek szomszédai; nem lesz hát csoda, ha a nap reá eső kettős sugártükrében egyfelől keleti kény-, másfelől nyugotias kéjszerű képeket találándunk. Fekvésit a természet költői dühében alakítja: gazdag változatos rónait égre emelkedő, néhol örökzöld hegyormok váltogatják, a vizek legregényesebb játékaival. Hó ugyan tán sehol sem nyaral, de azért nyarai nem melegek. Földjét csak a jó isten ismeri. Próbáltak ugyan hozzá jutni, de *Fridvalszki* is csak néhányval lépett előbb ismeretében, mint akik verejtéssel hasogatják sovány barázdáit. Vízben a dúsan megáldott országokkal megmérkőzik. Itt erednek s nőnek tuta-
jozhatóvá Erdély nagyobb folyami. Érces vizei pedig kiállják a csődöt Európa ilynemű forrásaival. Bora, mint egész Erdélyé, közepes; dohányai országos hírűek. Földművelés, baromtenyésztés a köz életmód, mégis gyakran külföldre szorul. Tutajaival Lippa körén a Marost néha 2 mértföldnyire elborítja. Ásványa annyi, hogy egy új Róma gyarmatitási fáradalmait, ma is gazdagon jutalmazni, jól segítené Erdélyt.

Öt székre oszlik; Maros- és Aranyosszéken kívül mindenik apróbb székekből áll; még pedig azon idomban, miként századok folyama szerkezé, mert sem sz. István, sem más nem szabályozá. Innen nem szalagszerűek, mint megyéink. Van mintegy 440 falva, egy királyi, 100 apróbb városa, melyek vagy mező- vagy taxális városok

vagy csak voltak hajdanán. Lakosai törzsökös székelyek, kevés oláh-cigány s másokkal vegyülve. Régen törzsökök, nemzedékek szerint oszoltak meg, ma *sokképen*. Egyszer provincialistákra és katonákra; másszor mágnásokra, nemesekre, szabadokra, katonákra, és jobbagyokra; a katonák ismét lovag- és gyalogokra, hogy ne említsem több szerencsétlen megoszlásait, melyeknek sorompóival sokáig kell küzdenie korunk egyesítő szellemének. A testi erő ma is ép, mint a nemzeti játékok idejében. A nép gazdaga és szegénye egyforma öltönyben jár s alkalmasint e divat látta a székelynép szabadságharcait. Nyelv egy, a magyar, kevésbé nyulánk hangejtéssel: de azért századok előtti határozatai tisztább magyarságúak, mint szépirodalmunk tizedek előtt. A kebel nem szeplősebb, mint az ótestamentum koráé; mégis az előítélet és habona nyügeit nem feledhetjük el...

Az értelem, kisvilágunk istenereje, maig sem foglalta el az embererők kormányát. Mesterség és kereskedés, művészet és tudomány néhány kiváltságosnak hajt kamatot, a nagy egész hajlamot is alig ismer reájok; de van szorgalom, anyag a gyártásra, fiatal képzőerő, művelhető ész; s mi kell még egy alkotmányos ország népi-nek?... (II.)

A főváros maga az ország kicsinyben. Központ, hol tudomány és művészet, mesterség és kereskedés, földészet és institúciók mint anyagi gót-ívek találkoznak össze, hogy alattok a nemzet, a haza szent oltárán a jólét tömjénjével áldozhasson a nemzetség és szabadság istenének. Középpont, hol a koldus rongylemeze, s a kevély gazdag bibora, az éhező kenyérotáni sóhaja s a kéjzámoros dús riadalmai minden percben találkoznak.

M.-Vásárhely a székelyhon egyetlen királyi s mondhatnám fővárosa. Mint ilyenbe igényeket viszen a kebel, keresi a hajdonidő nyomait, a jelenkor csinosító kezét s ha helyettök törpe falakat, mocsáros utcákat talált, mondhatom nem a legeszményiesebb nyereség. Két nagy időszak vonult át a városok élte felett: első a csaták vé-

res ideje, mikor városaink a futó népnek megnyiták várkapuikat s egy csöppvérig oltalmazák; másik a középkor ábrándos szaka, melyben a feudalizmus, mint óriás jött vala, felfalni a polgárzat zsenge gyümölcseit, felfalni magát a meg nem gyökeredett polgárosodást is, hogy majd kövéredtében összerogyván, szétzúzza a hűbéressé csigázott föld nyomorult népét. Az első időszakban várak, a másodikban céhek születtek; az, hogy oltalmazza a nép jelenét, ez, hogy biztosítsa jövőjét. Itt lesznek naggyá a városok, emelkednek az emlékek, melyekből M. Vásárhely csupán egy kis várat bír, s minden históriai emléke a fejedelmek korának néhány öngyilkoló csatázása.

Marosvásárhelynek tehát multja nincs, nem is lehet oly városnak, mely e két korszak után születik, mely hat faluból csak tegnapelőtti században együl s királyi várossá 1616-ban emeltetik. Annál jobb reményünk van a jövőjéhez. Nincs ugyan kőfallal körítve, mely ősi címerként tiszteletre gerjessze az ősiség bálványozóit. De gondolom hasztalan is az már, nem kőfal védi többé a polgárok tűzhelyeit, oltárait, hanem a haza tántoríthatatlan szerelme s gondolom nem is szorulandunk rá, alig születik több Napoleon feldönteni az európai álladalmak mérlegét s nem is vagyunk frank-nép, hogy ma is kőfalba helyezzük, kőfalra bizzuk a fővárosi nép és király bátorságát és szabadságát. S valamint a várakat és várfalakat, úgy a céheket is szükségtelenné tette a kor, s a haladás szelleme mindenikre kimondá a végítéletet...

Szabad művészet, szabad műipar azon két karja az emberi észnek, mely a jobb jövőben felemeli a nemzetet: nem zsoldos várfal, nem egyedáros céh!...

Van a város déli részén egy felemelkedett térség, olyszerű mint egy nagyszerű harci sírhalom: itt volt a hajdankori ökörsütés piaca. Itt központosultak a székelység csordáinak ezrei, itt süttetett el minden negyedik ökör a királyi biztosoktól. E hely valamint e jog terén ma egyebek állanak. A nomádszerű kor enyészetével az ökör-adó pénzre vált az országban, melyről Vérántz jogszerűleg írta volt: ha szinte szántóvasat s kapát forgat-

nak is kezökben, semmi adóval, semmi pénz fizetéssel nem tartoznak! Az ökörsütés piacán pedig város emelkedett s a kövérített földön sírviráguul áll a királyi Tábla, mint váltólevele egy jogszerűbb jövőnek, emelkedik egy templom, hol naponként kétszer mondja el a nép: tiéd az ország, tiéd a hatalom! csöndeleg a Teleki-könyvtár, melyben a nemzetiség és tudomány kincsei, egy boldogabb ivadék számára őriztetnek s egy iskola.

Századok suhantak el e tér felett, mi újat sem hozva a jobb sors felől, mióta 40-50. ezrenként nem süttetnek el a székelyek ökrei, mégis úgy jó, mintha minden tavasz egy-egy reménycsírát fejtene ki az alkotmány és nemzetiség azon magvaiból, melyeket az idő terhes nyomai el nem tapodának...

Az újabb időben Vásárhely geniális fők természéiert is említendő; főleg mechanikus művészeivel az erőművek szigetországá is büszke lehetne. Ismeritek a férfit, ki tákot több ezer darabból készített s guitarret apró, elszedhető részekből... Ismeritek a foglyot, ki egy kis kertben újjáteremti a labirintot, ki Vásárhelynek zenéskutat állított, ki a vizet tükörré varázsolá, ki magától-fonó guzsalyt, önmozgású szekeret készített, ki egy tapintásra papírt, mással belőle jól talált bankjegyet teremtett... Ismeritek a férfi atyját, ki bírja az emberi ügyességek kulcsát: harcol három ellen s kardja forgatásával magát ezüst lappal vonja bé; ki iskolában alig tanul, atyja nyelvszabályokra visszaigazítá s ki mint fiatal, már mérnökkapitány s mint kevéssel korosabb párviadalaiért nyugalmazott... E fiú atyja a tőlünk ismeretlen, a külföldtől bámult matematikus, ki mint ember, felmelegít, mint hegedús elbájol, mint professzor elragad, mint költő kétségbeejt, ki szellemléptekkel járdal a planeta-rendszerek napjain s mint egy mágnétizált beszél a halálról, a lélek túlvilági útjairól, az istennek naprendszerek tüzpontjani lakásáról. Hová nekünk is vissza kell egykor folynunk, hol elvesztve egyéniségünket, elvesztjük léte-lünket s kiszakad kezünkéből a halhatatlanság reménykapcsa, melyhez annyira ragaszkodunk... Felesleges mondanom, hogy kikről ezeket írák: *Rajka, Bodor* s a

két *Bolyai*. Az első bizonyos kikutatás következtében szerényebb volt, semmint Vásárhelyt maradjon, Kolozsvárra jött; a másik bankjegyeinek maig is foglya s most szabadításáért örök-világló lámpát ígér: a harmadik falun lakik s így csak az öreg Bolyai van Vásárhelyt. Lakása egy puszta telek, rozszant épület; udvarán a gyom és csoda szekere minden gazdasága. Szobája ékszerei; hegedűje, kréta-figurák, kemence-minták. Mert feledém mondani, hogy mint polgár újabb meg újabb kemence-mintákkal gazdagítja honát, melyeket többnyire magának kell össze is raknia, mesteremberek ügyetlensége miatt. Jelenleg olyanon dolgozik, mely mint szájon forog, egy ívnyi papírral fog melegíteni. Annyi azonban bizonyos, hogy Ruszbergnek mintáival dolgot és hasznot adott. Barnult falán képei legkedvesebbjei: Gaus, német hon óriása, Shakespeare, a természet gyermeke és Schiller, a természet unokája... Ily szobában ül egy keresetlen asztal mellett a másvilági növény. Durva nadrág, hosszú csizma, kopott mellén, fejét flanel újjas, széles konnyadt karimájú kalap minden öltözete: mégis e fénytelen emberen nem győzsz bámulni s nyájas képe, hosszú őszibe indult haja tisztessé tesz, magával ragad s csak az órák ütése mondogatja: ne lopd idejét s hagyd a feláradt lelket ismét magábaszállni. El lángelméket mi látók s Vásárhely általok látogatottá lett, mint a kert, melyben aloe nyílik. Isten tudja mi hosszú egy század a szellemvirágok aloejának s mégis mi csekély becsúiek az emberek! Csak itt ismerjük meg mi puja még a magyar! Ha elholtak — futkosunk szobort emelendők nagy elméinknek: míg élnek — gúny, irigység, megvetés küzdelmők koszorúja... (III.)

A terület, mit feltárék 80 geogr. mértföldnyi területű s ez a székelynép hazája, börtöne, melyben gyakran lefűzik és kínozzák a napi szükségek is. S hol keresnéd az elbukott szegénység alapokát? A föld mostohaságában? Alig hiszem, mert a föld Európa Perujának egy része s felszíne pedig, ha nem ad is egy magra háromszázat, mint Afrika téerein, eltarthatná a fiait, úgy mint sok or-

szág. Vagy tán a munkátlanóságban? Munka itt nem átka az Istennek, mint a Mózes népénél, hanem az égnek ajándéka, mely nélkül az Epikur-követők sem élvezhetnének gyönyört. Vagy tán a termék pazarlásában? Sokkal inkább érzi e nép, hogy verejtékkal szerzi kenyerét, mintsem feldorbézolhatná. Vagy tán az izgatás befolyásában? A föld nem szabad létiben? Igaz, hogy a népjólétnek sok kelléke van: mégis e népben van a kóroanyag, mint a gyengült oroszánban. Azonban itt sem lehet az elszaporodást venni alapul, mint sokan akarják: 214 négyzetmérföld áldott földön 350.000-nyi munkás ember még nem oly nagyszámú, mely egymás kezéből ragadozza ki szükséges kenyerét. Vannak német hercegségek kétszer kisebb földön és mégis önállók és virágoznak; melyek aránya szerint a Székelyföld egy milliónyt eltáplálhatna. Csak Nassaut nézzétek és Braunschweigot. A nép sokasulás ritkán terhe önmagának: minden ember egy atomja a status erőinek, minden születés egy arany szaporodást ígér a közpénztárnak. Kézvel tapintható tá mokul áll fel e státus filozoféma mellett a föld minden tája s hangosan súgja nekünk: mentől több a munkás kéz, annál több a termék, mentől jobban surlódik a népsokaság, annál több a szükség s annál több a gondolkozó fő s mentől több a termék s minél szaporább az emésztés, annál sebesebb a pénzforgás. Különben is néhány száz ember egy négyzet mérföldre, mikor 10,000-nyinek kell rajta elférnie minden összeütközés nélkül. Nem a szerfeletti népesség tehát az ok, hanem az, hogy ha a világon, itt valóban mértani arányban szaporodott a nép s még számtani arányban sem a tápszer kereset. Megjött a szükség, de nem a műveltség, mi a népesedést követni szokta. A földtani helyzetnek is tulajdoníthatni elkésését, de inkább a nem eléggé nyomasztó szűkülésnek. Számtalan székelyfi vándorol ugyan ki mint pap, tiszt, kézműves s egyéb úton s szánakodva gondolok rá, hogy vannak lépésnyi széles szántóföldek s még azok hossza is néha többször elmetszve, mégis hinni akarom, hogy mind e napig nem szorítá meg őket kényszerítőleg az inség és nyomor. Meglehet — csalatkozom, mert nem

vevén faktorul számításomban a föld és ember jelen szabadságtalanságát: mégis hinni akarom, hogy a nép puja értelmisége itt az alapok, mely nemhogy gyárakat állítana, hanem még a kézmivességet lenézi, mely miatt a szathmári 12 pont prófétáira bizonyosan követ emelne. Költőztessek értelmiség fejítése nélkül a néptelen Mezőségre, szórják el a feleslegest Erdély minden tájain vagy vigyék a tej és mézzel dús Kanahán földére: ha ős balszokásait, előítéleteit oly vakbuzgósággal bálványozandja, dúsabb lehet ugyan, de polgárilag, észszerűleg alig boldogabb. Népinevelés egyedül a jövő nagylét alapja, minden egyéb sáncozat és támasz. S ha szeretitek mondogatni: Vox populi vox Dei; emeljétek fel e népet, hogy legyen ember minden s lehessen isten a tömeg. Ha szeretitek mondogatni: Salus populi suprema lex; tegyétek, hogy a népboldogítás bár középszerű helyt foglaljon a törvényes jogok sorában. Ha szeretitek mondogatni: ubi populus ibi obulus; fordítsatok melegebb sugárokat a népre, hogy e mondások ne legyenek rajtok gúnyszavak. Míg lehet hozzájok is az ész mindenható tűzének melege, mely századunk dicsősége: addig is mit nem tehetnének e tisztas férfiak, kik oly gravitással szeretik nevezgetni magokat és egymást atyáknak, népkatatóknak, a falu elsőjinek, kiknek általok és értők kell élniök. Mert ne véljék mintha a Németföld virágzása említésénél eszembe nem jutott volna, hogy ott városok virágoznak s hogy a kereskedés jó úton üzi ajánlkozó nyereségét: míg a Székelyföld egyedül a föld csalóka termésére támaszkodik s hogy városai nem egyebek, mint nagyobbyszerű faluk, hogy legyenek korcsmák középpontjai s hogy kézműves és kereskedő kóbor vendégek. De itt is a népre hárul a vád: költeni kell a népnek, hogy legyen pénze, nem kellene drágábban szóni kelmét, mint külföldről kaphatna vagy egyetek kellenének gyárakra. Mert sajnosan nézzük midőn a külföld azon ércdarabért, miért alig adna néhány fillért nekünk, forintot vesz bé; bánattal látjuk, hogy a Székelyföld annyi rejtett kincse hátán, külföldiért számlálja bajosan kapart pénzét s végül is sajnálva látjuk, hogy a szalagért, mely

nélkül alig lehetni el, napi robotok árát adja ki a nép, mikor pénzforrást nyithatna, mint nyerstermékekkel. Nincs azért miért kétségbeesni a szebb jövő felett, ha nem is költözik el innen: csak nyiljanak népiskolák, terjedjenek a népkönyvek, csak ne legyen oly megvetett a kereskedő boltja, oly rémes a bányák ürege, ne legyen oly halálos a hajózás, zördüljenek fel gyáarak, emelkedjenek országutak s a székely nép fáradhatatlan munkássága után még egyszer jó lesz a földön... (IX.)

Ha elgondoljuk, hogy Csík-Gyergyó Erdélynek legmagasabb pontjai s hogy fenyők inganak a hegy ormonkon, kietlen vadonnak kell képzelniünk e tájékat, de nem olyan. Csík egy kies lapály körül kerítve örökzöld hegylánccal, mondhatnám egy angolos várudvar, melyen az átcsavargó Olt s jól lakott faluk gyönyörű csoportozatokat formálnak. Háromszék felől lejtve bé, különösségek lépnek előnkbe. A szántók kopárabbak s fenyőfával kerítvék, a faluk nem oly vidámak, a házfalakon a katonát jegyző fekete táblák sűrűnek; mint merőben római hitűek hazájában, mindegyre kereszttel találkozunk, az emberek szelidebbek s mintha mondhatnánk: nemcsak kenyérrrel él az ember! a zeke maroszezékies kék hajtókéjét veresre váltják; mint I. regiment hívei a sárga gombot fejéressel cserélik s az asztalra jó a csíki túró kászuájában s a gyümölcsfa csaknem kaphatatlaná lesz, a gabona jobb nemei láthatatlanok s hinnünk kell, hogy nemcsak kenyérrrel, de isten ígéjével is élnek az emberek. Ha végig pillantunk e terméketlen rónán s látjuk, hogy a jó házú nemes 20-30 garasért órákig visz szekerén, nem lehet kétkedniünk afelől, hogy itt a jószívűséget a nyomor vette nőjéül. Itt az égföldön mi nemesebb sem terem az égalj miatt, zab, árpa, rozs a kenyér gabonák s az is majdnem hónappal később érve, mint másutt, gyümölcsöt Maroszezékből szállítanak s a barmok hiányát a réteken gólyák hada pótolja. Nem csodálhatni hát, ha Csík s Gyergyó ép gyermekei mint aratók, kaszálók, cséplők borítják el a vidéket: ők verejtékkel lerójják a földnek évi tartozásokat, de nincs a sovány földnek honnan fizese-

sen. Mondja tán valaki: hol a nép száma terhivé válik a földnek, ki kell költöztetni a feleslegest, mint tesz külföld. A székely nép inkább le van fűzve hazájához, mintsem egykönnyen tőle megválhasson; különben is axióma a statuspolitikában, hogy egy négyzet mérföldre 10,000 fő kell, hogy a miveltség és jólét minden szükségeivel elláthassák magokat. Azonban e táj szomorú kivétel. Itt sem egy város, sem egy gyár, sem mesterség, általában a műiparnak egy ága sem gyümölcsöz s ki tudja mikor vesz fordulatot e lét? És e nép sorsa így sokáig mégsem maradhat. Utótt a nép ujjászületés nagy órája s hangja nem soká e tájra is elhat. Gyáraknak, dolgozóintézeteknek kell létesülniök, hogy e földhöz sujtott népnek legyen hol tengjen, míg lábra kaphat. E tájat maga a természet gyárhelyivé teremté. Az Olt vízzel, a hegyek fával, a falvak munkátlan kezekkel, a vidék kelmének gyártható nyers anyaggal és vevő tömeggel járulnak a vállalatához. Miféle gyár volna célszerűbb, nem határozhatom el. Annyi bizonyos, hogy minden ország, mely a műveltség alfokain áll, nem fog sikerrel munkálni a fényűzés cikkeiért, leghasznosabb hát, mely a nép életéből kifejlő szükségeket kívánja pótolni. Bőr, posztó, gyolcs, kartonfélék könnyen tanulhatóságukért leginkább ajánlhatók itt, minthogy a mesterség titkaival sem vágnak megbarátkozni. Azonban a papirgyár sem megvetendő, főleg ily országban, mint miénk, hol minden jobb papírért külföldre kell irkálnunk s egyszersmind leányoknak is dolgot ad. De vannak Csíkban jelenleg is termékek, melyek százaknak adnának ételmet, milyenek a fenyőtűró jobban kezelve, milyen lehetne a fenyővíz jobb ízűvé téve s milyen a rézbányászat, márvány s vas-kutatás, melyekre jól használva ezerek támaszkodhatnának. Mennyi vas-, réznemű edény eszköz kell csak egy közrendű háznál is s ha Csík ellátná magát hámorokkal, szomszédait ilyenemű szükségeseikkel, magán jót segítene. (XXXIV.)

Köváry László

KÖVÁRY LÁSZLÓ: SZÉKELYHON. Kolozsvár.
1842.

UTI KÉPEK

1842

Debrecen után Nagy-Várad volt legközelebbi célpontunk, hol és honnan kissé széttékintheténk. Pocsalyban tartánk déli-állomást s az itteni fogadót megjegyzém magamnak. A fogadós nemes ember és fogadója, mint aféle közhely, meglehetősen gyűlpont korteseknek is annak idejében. A falon fejedelmek, Apafi és Bocskai képei függöttek, tele komolysággal s a fogadós elbeszélte, hogy ő Erdélyből származott ide, gyűlésekre jár és Biharnál nincs különb vármegye az országban. Dicsérté Bihar fiait a zöld asztalnál, mondván: Tisza derék ember, de Beöthy, a kis úr, megáll, mint a Samu nadrágja; Toperczernél pedig nincs jobb jegyző hét vármegyében. Emlegeté, hogy a pocsalyi határban valaha mintegy hét földvár volt, a mostani vám is egy vár helyén fekszik. Asztalon a *Pesti Hírlap* feküdt s a fogadós elégültnek érzi magát ezzel is kedveskedni vendégeinek. Amint szétnéztem, kelet felé az erdélyi határhavasok tűntek szemembe, mint egy nagy végfal a látkör háttérében. Vágyaim ébredtek s ha nincs tervben előttünk Békést, Aradot is megtekinteni, talán egyenesen bekanyarodunk a közel Erdélybe Nagy-Váradról. Ha angol módra utaztam volna: táj genre-képfestővel, nem hagytam volna el a pocsalyi fogadót anélkül, hogy vászonra ne tegyem vagy tétessem. De a genre-képeknek az a gonosz természetük van, hogy vajmi kevés van bennök engedve a szépítő, pótló fantáziának így jelenleg azt jegyzeteim után sem tudom leírni valóódlag, csak a tyúkólön zászló gyanánt kitévő szarkát, mint az országban eddig divatozott s divatozó büntető rendszernek, mely még az állatokra is kiterjedett, egyik felakasztott példányát említem; ott

függött az a szelen, mint csirketolvaj, magának érdemlett büntetésére, másoknak rettentő példájára. En kérdeztem a fogadóst, jobbak-e a szarkák, mióta ez ki van cégérezve? A szarka, uram, mindig szarka marad, monda ő, nem a szarkát kell fojtogatni, hanem a csirkére jobban gondolni.

Már itt találkoztam némely abauji urakkal, kik Károlyi György grófnak békési főispáni székébe iktatására igyekeztek. A fonal, mely Abaujt és Békést, oly két távoli megyét összeköti, onnan ered, hogy főispánjai testvérek s ez mintegy rokonságot, közel viszonyt szül a két hatóság között s a magyar ilyformán tisztelkedni a világ végéig elmegy. Látszik, hogy a vendégszeretet, eme patriarkális sarkarány, nálunk magyaroknál, a fehér asztaltól kimegy a zöld asztalhoz s némi háziasságot, baráti melegséget lehel. Az ily vonást nevezem már én nemzeti jellemvonásnak, mely együtt él s az idegenszerű elemeket is annyira meghatja, úgy átjárja, hogy azok is annak színe és jelleme után alakulnak.

Mikor Nagy-Váradra értünk, délesten volt a nap s ez a nap éppen vasárnap. Szerettünk volna tömeget látni, mert az utcai bölcseséget, azt, mely nem betűkbe van szedve s ott fehérlik a papíron, hanem ezt, mely szabadon terem és tenyészik az isten levegője s a hang által, leginkább vasárnap tanulhatja egy utazó a népseregtől.

Az ő beszéde, az ő lelke; játéka, az ő kedélye, mulatságai, az ő szenvedélye. A népet vasárnap lehet némileg megismerni, mert akkor mindenki együtt van, kivéven azt, aki beteg.

Nagy-Várad szétszórt város. Kit kerestünk, nem volt hon vagy ágyban feküdt; így mi magunkra hagyva mentünk merre mások és szépecskén kiértünk a Rhédekertbe. Itt is csak tévedve akadtunk ismerősre. Katonamuzsika mulattatá a sokaságot, mely tekervényes sétákban élénken mozgott odébb tovább a szép fák alatt, de nyezetlen utakon. Igen sok német szót hallék s ez megzavará örömeimet, mivel Pesttől még eddig tiszta magyar világban jártam, gondolám, mégis szép az, mikor a magyar ember hazájában anyai nyelvével is ennyire

utazhatik. Van a kertben egy kápolna; melynek falain freskóképekben a meghalt gróf betegágyán ábrázoltatik. Itt látható egy faragvány is Ferenczytól. Mikor estve felé visszatértünk, egy ismerősünk elbeszélte, mint jutott el a kert a város kezébe s azt mondá: ez volt a legszebb tette Rhédeusnak. Utunkban visszafelé legalább tiz-tizenkét koldussal találkozánk, kik az útfélen könyörögtek, rimánkodtak s egy-két káromló megjegyzést is tehettek titokban az elmenőkre, mivel kevés figyelem esett rajtuk. Én soha nem láttam ily szapora faját a koldusoknak, mint Nagy-Váradon. Mi lehet ennek az oka; megfejtani nem tudom, mert én Váradot úgy, mint várost ismerni szeretek, meg nem ismerhetém. Különös csapás ez rajta, vagy talán úgy kell őket tekinteni, mint a város fényűzéseért áldozatul esett szerencsétleneket? Mert annyi szent, hogy Nagy-Várad nagyvárosi szint és hangulatot szeret játszani, már pedig az is bizonyos, miszerint a nagyvárosi életnek rendesen két végszarvackái, a here-fényűzés és a naplopó szegénység.

Nagy-Várad utcáin járni valóságos penitencia. Az ember aprózza lépéseit, vigyázva jár a kövecseken; hiába, mind hiába! Ha egyszer tyúkszem van a lábodon, megbánod, hogy valaha tán hiú valál a kis lábakra. Az ily apró kövek parittyába valók, nem utcát burkolni; s ha rajtok egy fél nap kelle járkálnod, megemlegeted a magyarok istenét, mert talpad úgy lángol, mintha megbambusozták volna. Hogy a kevés látni valóból mennél többet lássak, megnéztem az újonnan épült tömlöcöket meg a régieket. Egyik borzasztó, másik, a régi, még undorító is. Ki hírdet e népnek szabadulást, ki hozza ezt a jó útra vissza, ki engeszteli ezt ki az emberiséggel s a törvényt ő vele. Féltém a szemektől, melyek a vasajtón át a börtönből felém löveltek; fájt henyélve sorvadni látnom az erőt, melyet isten amaz ép tagoknak vihart és napfényt egyaránt megbírni ajándékozott. Sorban, mint kékék feküdtek a rablók egymás mellett; halvány és beesett arcukon, minden szánakozás mellett sem olvastam egyebet gonoszságnál. És e gonoszság nagy része nem önkénytes, nem szándékos, hanem kikéséri-

tett, így természetes, sőt kimaradhatatlannak is látszik a céltalan szigor és hamis elvekre alapított rendszer gyakorlata miatt.

Az új börtönök, mint a nép szokta nevezni, egyesek; azaz magán rendszerre építvék. Én nem tudok az efélékhez, mégis merem állítani, hogy itt haszontalanra sárba veté ki pénzt Bihar. Ez nem börtön, hanem mesterséges lyúk a föld felett, egérfogó vagy patkánytanya legfeljebb. „Lesz itt szalonna is télen!” — mondá egy rab, amint e lyukakat vizsgálgattuk, értvén alatta: hogy télen megfagyhat bennök a rab.

Az időnek hirtelen változása teljesen tönkre silányítá minden tervünket. Az eső huzamosan zára szobába s mi politizáltunk. Egyikünk sem engedett a másiknak állításából s pedig oly hévvel, mintha éppen e vitán fordult volna meg a haza boldogsága. Belecsömörlelm időjárás és politizálásba, pedig pesti embertől a vidéken nem is kérdeznek mást, mint politikai újdonságot, meg talán az új hidat: mikor lesz már készen. Egy kis tapasztalás, közhír s egyéb adatok után, úgy vettem észre, hogy Biharban alig van politizálóbb megye; s ide vág az, mit a pocsalyi fogadós mondott. Hiszen szép az a politika, de van egyéb tudomány, sőt művészet is kivüle a világon, aztán nekem azért kezd nem tetszeni, mivel igen könnyű mesterség s benne középszerű is csilloghat és e szerencse mértéken túl hajt vizet a hiúság, az ostentáció malmára; innen van aztán, hogy hazánknak politikusa igen sok, politikája igen kevés; kiki fogja ily előzményekből tudni, hogy Széchenyit Biharban nem szeretik. Egészen más szellemű megye már a szomszéd Békés s én egy anekdotát mondok el, mely mindakettőt igen jellemezni látszott akkor, de azóta, meglehet, változtak a körülmények. Egy bihari ifjú látogatóba ment Gyulán; Békésmegye székes városában, egy barátjához, kinek a falán legelől Széchenyi arcképe függött: „Ugyan barátom”, mond a bihari, — „nem tudod már kivetni ezt a képet szobádból.” „Dejszen, barátom, — felelé a békési — hamarabb kivetlek én téged, mint ezt a képet.”

Míg Békésbe átmentünk, láttam erdőket, melyek

úgy el voltak pusztítva a hernyó által, mintha sáska-járás ideje lett volna, pedig éppen május vala. Sarkad, véghelysége Biharnak, utunkba esett s én megemlékezém Csató Pálról, ki itt született és alkalmasint legtisztább nyelvű, legfolyóbb előadású novellistája volt irodalmunknak, leginkább mégis mint feuilletonista és polemikus ismertetik, az *Athenaeum* és *Hírnök* közt folytatott, körülbelül legélénkebb tollháborúról.

Hogy azt az utat, mely Sarkadtól Gyuláig visz, leirhatnám, göröngyökből kellene kiraknom a betűkei; mély kovácskésből a sorokat; s filantropi érzetem azt mondja, hogy ily utat, minő ez kívált esős időben lehet, ellenségenek sem kívánok.

*

Kőrös-Tarcsáról egy nap Aradon voltunk. Utunkba esett Csaba, eddig legnagyobb falu Európában, most mint város kevésbé szembetűnő; nevezetes arról, hogy igen nehezen magyarosodik, minden izgatások dacára is, holott szép példát láthatna maga előtt Nyíregyházában. Délután két órakor indulván Csabáról, még aznap Aradra menni, nagy feladat volt előttünk. Kétegyházán váltandánk lovakat, azonban ez sok időbe került volna, mert minden ló mezőn volt, s mi egy oláhpórt, ki füvet hozott szekerén, szólítánk fel, ha ott lehetnének-e ma Aradon. Az ember kissé boros volt, szeme elé tartván kezét, megnézte a napot; fűvét, kaszáját szekeréről lerakta, megfordult és vitt mint a szél. Legtöbb baja volt pipáival, mert mindjárt kialudt. Ő, szegény a magyar nyelvet törte; igen örömetst kérdezősködött felőlünk, mi csoda országból valók, miféle járásban vagyunk, mert tudni kell, hogy a köznép igen hajlandó spionokat vélni minden olyan könnyen és zsinóros hajdu nélkül utazóban, mint mi is valánk. Bátorságát a jó szó, mellyel iránta viselteténk, ébreszté fel, de azért valahányszor újat kérdeze, mindannyiszor engedelmet kért a levelette sapkáját. Mondtuk, hogy Erdélybe Kolozsvár felé szándékozunk; örömetst ígérkezett bennünket odáig is elvinni, csak adjunk neki visszajövet bizonyági levelet,

hogy ő becsületes járatú ember, pedig övétől el sem búcsuzott. Vezetéknevét nem tudta megmondani, leg-
alább mi ki nem vehetők. Amint elestvéledénk, szüntelen
azzal biztatott, hogy nem kell félni, míg ő velünk van.
Kurticshoz közelegve egy lóhátas ember vágatott mel-
lettünk az út sáncán kívül a gyepen.

„Nem kell félni!“ — mondá, mintha mi féltünk
volna, — „ez a lótolvaj“, — folytatá, — „az egész Kur-
tics ilyen.“

A hold gyönyörűen világított. Egykori klasszikusom,
Virgil megtanítja, mint kelljen a hold színéből jöven-
dölni. Az útasban, „kit boldogít a jó út, jó idő“, erre
mindig hajlandóság mutatkozik.

*A kiújuló hold meggyújtván lángjait ismét,
Ha beborult szarván felhőt látsz függni sötétet,
Nagy zápor készül tengernek, földművelőnek,
De ha egész arcán ömleszt el szüzi szemérmét,
Szél leszen; a szélnek piruland az aranyszínű Phoebe.
Vagy ha negyednapján (mert ez legbiztosított jel)
Tiszta s az égen nem megtompult szarvaival megy,
Mind az egész nap s mind valamennyi utána jön, amíg
A hónap tart, szél és zápor nélküli leszen.*

Az éji csalódás minden kis tárgyat toronymak mu-
tata, főleg az aradi ligetet, mely mellett éppen el kelle
haladnunk, több ízben véltük láthatni. „Nem kell félni!“
— mondá közbe-közbe az oláh, mintha egész szótári tu-
dománya e három szó volna, mert akkor is biztata, mi-
kor nem kellett. Lovai már igen elfáradván a sáros-locs-
pocs úton, elbeszélte azok életírását, aztán szegénységét
és tüzet kért. Éjfél volt az idő, mikor Aradon szállással
váró barátunk ajtaján bezörgettünk. Lehet gondolni, mily
otthoniatlan az ember oly háznál, hol körül sem tekint-
het, hanem azon úti porosan vagy sárosan egy szobába
mindene behordatik, maga egy ágyba magát beszusza-
kolja s alunni kell.

Reggel a becsületes oláhpór azt izené be, ha me-
gyünk-e tovább. Nekünk azonban szándékunk lévén Ara-

don maradni, öt hálálkodásai közt jó borralalóval eleresztettük.

Arad oláh, rác, német, magyar keverék. Az időtájban, hogy ott jártunk, magyar színészetet akart néhány buzgó nemzeti szellem betelepíteni, — mert színháza van, — de belőle semmi sem lett. Egyébiránt Arad iparúzó város, kereskedése az egész Tiszán túl legnagyobb. A Maros itt már igazi hasznavehető folyó; a bor és babonában dús megyének székvárosa egyszersmind középonti városa az iparozgalmaknak is. Háromszázezer köből gabona szállítaték éppen akkor piacáról, én hiszem, mert hiteles ember által igen hitelesen mondaték. Bor dolgában Ménes, Magyarád ország-, sőt világszerte híresek. Épületei, különösen a piacon, melyre nagy széles utca visz Békés felől, legújabb stílusban építvék; egyébiránt van sok zig-zúg rácfészek, szoros és csintalan utcái, melyek járda nélküliek; rajtok a sár, mint Kunságon a vermek, feltöltetik, megszárad s újra por lesz, mint minden a világon.

Aradnak hamarább volt kaszinója, mint Pestnek, de már el is oszlott s nem bír új életre vergődni. Van rabdolgoztató intézete a megyének; van takarékpénztár, kisdédóvó s egyéb jótékonycélú egyesületek, legnagyobb díszre pedig, mert a szenvedő emberiség nyer enyhülést általa, egy igen jól épített s még tovább építendő kórház, mely leginkább két nemeskeblű hölgy buzgóságának, kitartó érvének (energia) üdvös teremtménye. Gyorskocsi-intézete fel bírja magát tartani s nagy könnyebbség a Pest és Arad között utazónak.

Az aradi vár, kisebb mint a komáromi, de épen úgy építve sáncok közé, melyeket a Marosból azonnal vízzel tölthetni meg.

Van gondoskodva népi kedvtelésekről, multságokról is. A liget, a buja növényzetű gazdag fájú liget erre való. Vannak több fürdői, nem orvosi ugyan, hanem tisztasági célokra szentelve.

De ki tudna mindent felszámolni? Nekem egy általános átpillantásra volna kedvem, szólván Aradról s az körülbelül ebben foglaltatik. Ha Magyarországon nem

volna szükség örökké szemben tartani a nemzetiséget s a széles fogalmú emberiség szempontjából kellene logikázni, szíveskedni, úgy Araddal könnyen eligazodnám, mert hol ennyi jótékony eszme valósult meg intézetekben, mikre szív és pénz egyiránt szükséges, ott az emberiség ügyéért tett vagy teendő küzdelem első lépése csak például szolgálhat a másodikra. Valami titkos epeedés van mindnyájunk lelkében a nemzetiség iránt. Mindig azt hiszem, az ember véges volta bizonyos korlátok közé szorítja még a szeretet szent indulatát is, különben miért szeretné jobban édes övét, gyermekit és hitvesét, mint másokat? De nem emberben kell-e szeretnünk az emberiséget, nem egyesekben minden embereket? Fejet hajtok én az igazságnak, ha szigorú is, de ne feledjük, hogy az ész igazságai mellett van egy más is, a szívé. Csak a nemzeteknek bizonyos magas pontú állása hatalmaz fel szólni kozmopolitizmusról, de amely hazának még úgyszólván házi dolgai sincsenek elrendezve, ne ábrándozzék Colchis arany gyapjáról, ne világszellemről, mely istennek való. Azért így értsétek: a hazaszeretet ösztönünk, mely a szívnek és észnek összessége; a világpolgársági fenhéjazásban pedig az ész elveket fog a szívre, melyeket a szegény szív soha nem tanulhat meg kára nélkül...

Örömem volt több egyéneket látni, kik a magyar irodalommal szoros ismeretségben valának, szinte apróbb mozgalomig. Az ily lépcsőű műveltség sehol nem szükséges annyira, mint átalakítandó városokban, hol, mint például Aradon, nem csekély intelligenciát s ízlést lehet bevenni általa hazai érdekünkbe, mind a hölgy, mind a férfivilágból. *Fábián Gábor, Sárosy Gyula* — ismeretes nevek irodalmunkban — hivatalos foglalatosságaiuk mellett is meghozzák áldozataikat a tudomány és művészet oltárára. Az első régiebb lakosa e városnak, Sárosyt a váltótörvényszék, — melynek tollvivője — vitte oda Eperjesről. Mihelyt e hírt meghallottam, mindjárt eszembe ötlött, hogy Eperjesen tótokat kelle magyarosítania, Aradon majd rác és oláh ajkúak között kell terjesztenie a nemzetiséget. Egyébiránt ő Aradmegyében született

Boros-Sebesen, február 12. 1816. Eperjest iskolájáért laká, hol még tanulókorában már nagy befolyással volt nyelvészeti s költői tehetsége által iskolatársaira. Az eperjesi magyar társaságnak, mely egy kis zsebkönyvvel (Jácint) ajándékozta meg a zsenge irodalmat, ő volt a lelke; s a társaság volt az ő idejében legvirágzóbb. Mulatságos és egyszersmind eperjesi nyelvzavarékat jellemző volt hallanom, hogy őt a polgárok, — mert kisvárosban minden ember ismeri egymást, — *Pan Dichter* címmel tisztelték, ha szépet akartak neki mondani. Ő keveset írt, de jókat. *Hölgyek hölgye*, *A világtalan dalnok* című költeményei, amaz rendes balladai, ez szerb elbeszélő formában, tehetős kebel kifolyásai. Legyen itt őszinte szó, kívánság képiben, mondva; vajha nemes tüztét ne hűtse ki az élet, melynek bajai: gond és hivatal-szobai lekötelezettség, egyiránt sürgetnek mindnyájunkat!

Erdélyi János

ERDÉLYI JÁNOS: UTI KÉPEK. Regélő Pesti Divatlap. 1843.

SZAMOSÚJVÁR

1843

Belső Szolnok vármegye szélén, hol Erdély úgynevezett *mezőségi* része végződik, mely darab föld Magyarország pusztáitól annyiban különbözik, hogy itt kopasz hegyek zárják el a szem láthatárát, ami ott a végtelen messzeségben vész el — egyébiránt pusztá-pusztá minden, — hol a hosszan elnyúló meztelen ormok és halmok. a lombdús völgyek s erdős hegyekkel mintegy összeölelkezni látszanak, Deéstől másfél, Kolozsvártól harmadfél órai távolságra, sivatag rónán terül el egy igénytelen kinézésű, de mint honunk néhány komorabb történeti színhelye s jelenleg legnagyobb helységének egyike, egyaránt nevezetes város: neve Szamosújvár. Nemcsak régisége s virágzó állapota, de bájteltségek is érdekessé teszi e várost s hogy ezt a maga pompájában szemlélhessük, ballagjunk fel az Újvár bástyáira vagy az aggvár romjaira. Innen széttekintve két, a kis Szamos eleven hullámainál öntözött völgy látszik mintegy megnyílni, melynek hosszában regényes kinézésű falvak nyúlnak el szalmás viskóikkal s a földesuraknak, ezek között igen érdekesen kitűnedező, zsindefedelű mezei lakjaikkal; jobbra Dengeleg, Iklód, Sárdány, ez utolsó oláh lakói mint festőművészek nagy kereskedést űznek a honban szent képeikkel (ikanyele), melyek főékeit teszi az oly szegény kinézésű oláh lakoknak; ezeknél szokott a nyomorult nép, szüksége vagy balsorsa idejében buzgó imát emelni, végül a Kérei kénfürdő egyszerű deszkaházai látszanak, hova kivált nyári és ünnepnapokon tódul a deési, szamosújvári s néha a kolozsvári fürdővendégek csoportja; sokan fő és mellbetegségek ellen igen üdvös sikerrel használják e fürdőt. Balra Németi, Szilágytó, Benedek s a láthatár szélén a kozárvári

oláhok egyszerű lakjai tünedeznek elő. A németi kopasz hegy magas csúcsán egyedül álló százados tölgyes, mely 10 mérföldnyi messzeségre látható vala, tovább nem dacolhatva az idő viharaival a múlt évben dőlt ki gyökereitől; e hegy alatti kis barlang üregéről nem egy babonás monda s tündéres néprege forog a nép száján. Előttem emelkednek az ormáni Széplaki bércek cserjeikkel; amerre csak láthat a szem, mindenütt ért kalászos hullámozó árjában, vagy tarka virányok sokszínű tengerében úszik. A távolban kivehetők a Bálványosvár-aljai hegyek, ezek tövében nyugodott ama híres bálványosi vár, melyet Erdély egykori kényura, Martinuzzi György szétrontatván, köveit széthordatá s a 16. század első felében a kis Szamos partjára egy várat építtete, melyet Szamosújvárnak nevez; a körulte későbbben épült város is innen kapá nevét. Vessünk egy pillanatot a morgorva kinézésű várra. Egykor a Szamosból ide bocsátott vízzel telt sánc, csinos kertté alakulva a sötét falakat sokszínű növények s termékeny gyümölcsfák tarka vegyülete övezi. Azon termek, melyekben a komor emlékü erdélyi fejedelmek koronként országgyűléseket tartának, ma már sok falakkal elválasztva az ország terhesebb foglyai börtönéül használtatnak. Eszembe juta kedves Jósikánk által oly szépen leírt II. Rákóczy György idejében tartott országgyűlés, magam előtt képzelém a féktelenül dacos öreg Zólyomi Dávidot dühös kitörésében, a bámuló honatyákat, a felbőszült fejedelmeket s a multak édesen komor emléke megragadá keblem s felkiálték költőnkkel: hol van az egykori zaj? Csak a rabláncok borzasztón rémes zörgése felel kérdésemre. — A vártól kezdve mind szélesebben terül el a város. Említendő Hesdad s a várcs között lévő Szent Antal kútja; itt üték fel a 13 örmény családok először sátraikat. Az újvár szélen magaslanak az aggvár romjai. Éppen nyári nap járák meg e romokat s vizsgálám e tájat, melyre a lehaladó nap hintvén sugarait, az egész aranszínre festé, többször körültekinték mintegy jóllakni nem tudva a szép vidék látásával; a multak emléke s a természet gyönyörei az érzelmek milliárd-

jával, a hon szerelemtüzet éleszték föl keblemben, valami a lelket szokatlanul emelő láng futá végig idegeimet, szívem sebesebben dobogott s elragadtatásom ezen mámorában nagy költőnkkel:

*Egy új világot képzelék, körül új életet;
dicsőbb napot, dicsőbb eget, a túlvilág felett.
Hol a patak hangzene lön, a szellő enyhe dal,
összhangba olvadva a szív legbenső vágyaival.*

*

Szamosújvár egyike azon városoknak, melyeket szabadoknak és királyiaknak nevezünk. Utcái egyenesek, rendbeszedettek, egy pontról majd az egész városban végig lehet látni. Épületei szépek, szabályosak, négyszögű csinos piaca közepén áll a tanácsház, a város legszebb épülete. Megnézésre méltó a kath. templom, ebben a főoltár, mely közelebből készült s egyik jeles művésziünk festményeit láttatja s az e mögött függő Jézusnak keresztfáról roncsolt teste levételét ábrázoló ritka tőkéllyel festett kép, mellyel a boldogult Ferenc király özvegye ajándokából bírnak — vonják magokra a figyelmet. Ezen kívül a városban a katolikusoknak még van egy templomuk.

Két évvel ezelőtt tétetett át ide Nagy-Szebenből a Károly Ferdinánd nevet viselő katona nevelő-intézet. Jelenleg mintegy 64 különböző nemzetű s vallású gyermekek vesznek oktatást; a módszer, mit a tanításban követnek, a csín, rend, figyelem, mi mindenen mit csak lát a szem előmlik, gyönyörrel töltik el az embert. Csak egy kívánni való van, vajha minden ily honunkban létező intézetekben magyar s ne idegen nyelven tanítanak a tudományok, erre eszembe juta a pesti Ludovika szomorú sorsa is. Még egy fiú- és leányiskola is van, nem a legjobb körülmények közt.

Lakosai száma mintegy negyedfélezer; kevés kivétellel egészen róm. kath. s örmények. Lakosai földművelők, mesteremberek, kereskedők. A kereskedés nagy mértékben űzetik; az örményeknek önálló, az egész honban elágazó kereskedésök van; mondhatni a legtöbb

penz az ő kezükben fordul meg; ez az oka, hogy városuk Erdély sok más városai fölött áll; elégedés, virágzás, jólét sugárazik itt mindenfelől.

A várost 12 szenátorból álló tanács igazgatja; melynek elnöke a főbíró; mind a közbátorságra, mind a város külcsinjára elég figyelem fordítottatik. Szamosújvár példányul lehet bármely városnak honunkban; itt a szegénység, nyomor, inség borzasztó képeivel, dologtalan naplopók, undorító kinézésű koldusok seregével nem találkozunk. Van egy kórháza, hol nagyszámú betegek gyógyíttatnak.

Nyilvános mulató helyei: két kaszinó, ámbár ez a neve, de én nem tartom helyesnek néhány tagból álló pipa és kártya-társaságot, hol semmit mint egy-két példány heverő hírlapot látni, így nevezni. Van egy díszes táncterme s színháza, megjegyzendő, hogy e város lakói igen nagy pártolói általánosan a szép művészet, de főleg a színészetnek, ritkán vannak színi mutatványok híjával.

Két osztályba tehetni e város lakóit, az elsőt a szenátorok, általában a hivatalosok s nemesek, a másodikat a polgárok teszik; s az osztályzati különbség, a társas úgymint más összejövetelekben kitetszik, egymáshoz surlódás s bizalmas egybeolvadástól igen óvakodnak. A társalgási szellem majd egészben magyar, kivált az örmények igen szeretik a magyarokat s hő vonzalommal ragaszkodnak hozzájuk; vannak, kik megtagadva nemzetiségüket, magyaroknak kívánnak tartatni s ráncbaszedik homlokukat, ha örményeknek hivatnak. Ezért és sok más tekintetben mindenesetre dicséretesnek az oly rossz kedélyt okozott száz atyánkfianál. Szükségesnek tartom megemlíteni: hogy a társaságokban a mulatság főtárgya a kártya, nőknek úgy mint férfiaknak s nagy mértékben üzetik. Igen különösen jön a szép hölgyek előtt is sokszor százakból álló bankot látni.

Rácz Józsa

RACZ JÓZSA: SZAMOSÚJVÁR. Táj- és népismertetés. Regélő Pesti Divatlap. 1843.

GYORSKOCSIN A KÖRÖS VÖLGYÉBEN

1844

Váradról mindenütt a Kőrös futása ellenében iparkodva, sebesen haladánk Kolozsvár felé. Gyorskocsink nevére érdemes volt. Utazásunk összeismerkedés után igen vidám volt. Nő útitársaink panaszkodtak, hogy Debrecenből jövet egy budai úr elég gyöngédtelen volt velök a belső helyen civódni. Nem fővárosi modor!

Utunk egymást váltogató magyar s oláh helységeken, — melyek a gr. Batthyáni család birtokai (ez bírja szinte az egész Kőrös-völgyet) — vezetett át. Szeretném számszerint tudni: hány magyar uradalmi jobbágy ismeri személy szerint földesurát. Bizony átkozott kevés lehet! Hej! pedig sokat emlegetik azt az atyáskodó úrihatóságot! Ezzel is több az üres, csalóka szó termekben.

Az előtalált helységeken nincs semmi érdekes, ha csak más vidékére nézve az itt lakó vad oláhság annak nem mondható. Élesden a Batthyániaknak egy avult kastélya barnálík. Az országúttól órányi távol igen szegényes tájon a hegyek közt, mondják, egy kőszirt tetején korhad Bocskai hajdani hatalmas sásfészke, *Sólyomkő*. Itt a hőskor fészkeben emelkedik a Batthyáni-család sírboltja. Harisnyás s cipős utódoknak élve szédítő magasság lehet.

A rendetlenül szilajkodó Sebeskőrös egyik hajlásánál összébb szoruló völgyön a Bárodtság, — bárodtsági nemes kerület, mely mintegy nyolc helységből áll s lakosai nagyjára nemesek. Az erdélyi urak korában katonai lábbon a sólyomkői, egyszersmind bárodtsági kapitány alatt állottak. Jelenleg is a megyétől 1828-ban nyert szerkezetöknél fogva saját választású kapitányok

s egyéb hivatalnokok alatt állva intézik belügyeiket. A kerület jelen szerkezetét L. Gy. barátom, a kerület főjegyzője írhatná meg legalaposabban. Kerületi főhely az útban eső Nagy-Bárod; lakosai mind ó-hitű oláhok s nagyára faházikókban tanyáznak. E kerület nemesei a bihari kortesvezéreknél rendszerint vak eszközök terveik eszközlésére és látványos kiegészítő torzképei a választó nemes testületnek.

A Bárodságon áthaladván az út mellől elszökött a Kőrös és mi a Királyhágón emelkedtünk felfelé. Kettős fenséges látvány, roppant panoráma szélesül ki a szem előtt e tetőről; nyugotra alá a szőlő és szirthegek től körülveve bájos kertet képező, fehérlő falukkal hímzett Kőrösvölgyre és keletre be Erdély zordon szűk völgyeibe. A Királyhágón átjutván, a tájék zordonabb, a lég húsebb lett s a néma völgynek csak a márványszirtek élein legelésző kecskék s marhák kolompjai és a meredek sziklatetőkön dalolva bolyongó oláh fáták s az úton itt-ott előtalált fél állatóságban nyomorgó oláh csoportok adnak némi életet. E nagyszerű regényes tájat, a sűrű tetők közül ki-kibukkanó havas csúcsaival, számtalan színű márványhegyeivel és a legváltozatosabb csíkú és márványmedreikben csattogva robogó patakjaival, ha nyugoti Európába helyezte volna teremetője, számtalan bámész látogató csodálná. Mi, bár sajátunk, — nem ismerjük. Ha ismét egy frank *Bendant* megtalálja látogatni honunkat, akkor újólág többet fogunk róla tudni.

A völgybe leérvén, ismét elébünk jött a Kőrös; a szinte végtelen elnyuló Feketető mezővároson túl pedig roppant határhalmot képző, szirtkúp alakú hegy alatt Magyarhon és Erdély határán állánk; és már egy lépéssel a Magyarhonnál is szegényebb s erőtlenebb házába lépünk:

*Üdvözöllek Erdély, bérceid között,
Lelkem feléd már ügyis rég sóvárog,
Hozzád ügyis száz érdek láncá köt!
Oh! érzi szívem, hogy amerre járok,*

*Mind otthonos föld, mind magyar határok;
S amerre meddig látni bír szemem:
Ez mind én népem, mind én nemzetem.*

A zordon szirthegek közé ágyalt lenge fenyőszálakat hordó Kőrös ellenében sietvén, a változatos tájképeken elszórva sárguló fa-lakokon és *Sebes* váromladékán kívül Kolozsvárig kevés említésre méltót látunk. Bánffy-Hunyad s Gyalu az érdekesebb helységek. Jól esik, hogy zsidó csaplárost sehol nem találni. Az egész környéket nagyára a Bánffy-család bírja s számos csinos kastélyuk mosolyog alá az útra. A kecses tájképeket mutató kőrösfői hágón átemelkedvén, a Kőrös elvész és helyette Kolozsvárig a *Szamos* lesz útitárssá.

Éjjel értünk be Kolozsvárra a vele összeragadó Monostoron át; és Biasini csinos és olcsó fogadójában pihenénk meg.

Csatáry Ottó

CSATÁRY OTTÓ: UTAZÁSI EMLÉKLAPOK. Életrajzok. Szerkeszti: Frankenburg Adolf. 1844.

A HAVASOK ÉS MŐCAIK

1847

Kora reggel már útban valánk a szép Detonáta felé s kevés kitéréssel mindenütt az Aranyos kristályvize mellett haladánk, mely tiszta tükörként folyt.

A virágos mezőn végignyuló ezüstszalag mindkét partja fákkal dúsan be van ültetve, az ezek lombjai közt belopódzott nap aranysugárai oly szépen törődtek meg kristályában.

A láthatárt mindenfelől hegyek zárják be.

Az út Lupsán vezet át.

Lupsa Erdély legnagyobb falvai egyike, házai 4—5 völgyön keresztül a havasokig nyúlnak fel, nagyon szétszórva s többnyire szoros mély völgyben fekszenek.

A hegyvölgyekben szétszórt házak, az azokban tartkozó élet e gyönyörű tájnak nagy élénkséget kölcsönöz a csudálatos, más helyt föltáladhatatlan egészen új színezetűvé varázsolja.

Ha nézi az ember, hogy a láthatárt kerítésként magas, néhol fákkal benőtt hegyek zárják el, a szétszórt kunyhókat, az ezüstoffolyamot, a fák, füvek, virágok utánozhatatlan bájait, azt hihetné, tündérvidékbe ért.

Lupsánál az út balra tér s szoros mély völgyön megy át. E vadon völgyben gyakran találkozhatni lovascsapatokkal, melyek miként karavánok, ló- vagy szamárháton kétfelé vetett zsákban aranyércport visznek.

Offenbányától délkeleti irányban mintegy 4 órájárásnyira esik a bájos Detonáta.

Ha az ember távolról nézi a többi hegyek között elvesző bércet, ki nem ismerheti a láncolatból a Detonátát, fenségesnek legkevésbé tarthatja. De ha közelebb

megy, ha látja a bazalt-oszlopokat orgonaként emelkedni és emelkedni, míg a legmagasabb fenyők tetejét fölülhaladták, és ez orgonaoszlopok fölött fenyőket veszni el a fellegek honában, ha látja a sziklahasadásokat, mintha villámütésnek engedtek volna vagy az alvilág titánjai tépték volna szét, nem tudja, ha az alkotó hatalmat bámulja-e, ki a teremtett szirteket széttépni képes vagy költői ábrándjainak engedje át magát.

Kétségtelen, hogy e Detonata kiüledett tűzokádó-hegy tölcseré, mint ezt a körében található trachit bizonyítja.

Nevét némelyek onnan vélik származottnak, hogy egy óhitű lelkész a villám villanyosságát magába vonzó s visszadörgő tulajdonát észrevévén, Dörgőhegynek (Detonata) nevezte.

A rege azt mondja, hogy egy atya saját gyermekét s vejét e helyen megölte, mire a föld őt a holttestekkel együtt elnyelé s a helyen villámsugárok nőttek ki.

Sokat szeretnék még e tájról mondani, de ott, hol a természet önmagát fölülhaladja, ott, hol a legkisebb, legegyszerűbb tárgy is az egész harmóniájába olvadva a legfenségesebbet képezi, eltörpül a legjobb emberi akarat is s nem tudja a szép és fenséges melyik részét emelni ki, mert száz ujat lát mellette, mely éppen oly szép, éppen oly fenséges — az emberi nyelv szegényebb, mint a természet alkotó keze. Aztán vannak geniális művei a természetnek, melyeket felfogni bárki, de kelőleg leírni csak geniális ész tudhat. Ossiannak szeretném e tájat megmutatni.

De a Detonata környéke nagyon szegény. *Magas, Ponor* stb. falvak lakói némely évszakokban szinte az éhséggel küzdenek. Inség, nyomor látszik viseletükön, házaikon, inséget tükröz arcuk. Öltönyük, maguk tartása, romladozott viskóik, meztelen gyermekeik, kietlen falvaik bizonyítják, hogy mitsem igyekeznek pótolni azt, mit a természet kisebb mértékben juttatott nekik, mint tán más helységeknek.

Pedig a természet egy helynek sem mostohaanyja.

Megtagad ő sokat, de mindent nem és amit ő megtagadott, szorgalom kipótolhatja. Burgonyát legalább lehetne termesztetni.

*

E helytől két órajárásnyira esik *Verespatak*, a Biharhegy főlánca nyugatészaki irányában, a bányászvidék egyik legnevezetesebb helye.

Verespatak bányái a legdúsabbak. Nevezetesebbek: a Gaura, Kirnyik és Csetátye. Az orbai bánya mélysége 300 ölre van téve, de már víz fakadván bele, míg ki nem csapoltatik, használhatatlan.

Mindazáltal a bányamivelés nem kielégítő, kevés gondot fordítanak annak szabályszerű üzésére s nagyon rendetlen állapotban vannak. Sok helyt félhetni, hogy a katrincák összedőlnek.

Nagy vihar után az utcákon gyakran található aranyfövenyet. Ezt a hegyek ormairól az eső mossa el.

Lakói jól bírják magokat, nem kevés dús van köztük. Kohó itt majd minden háznál van.

A számos katrincák közül kettő érdemel említést.

Egyik a 78 öles Kirnyikon van. A tetején benézve az ember borzasztó, kongó úrt lát, szédítő a sötét mélybe innen lenézni.

Nagyobb és borzasztóbb ennél a Csetátye Mare. Ez óriások lakhelyének látszik, ez egy szirttömeg, mit idő és emberek keresztül lyukgattak.

Megvannak itt még ma is a dák népek keskeny és törpe s a rómaiak nagy és pompás folyosóinak nyomai.

Itt minden nyomon félhetni a lebukástól, mert itt minden lépés pince fölött van.

Egy hosszú folyosón keresztül egy roppant üreghez érünk, melynek teteje beomolva áll. Valóban isten szép egét sohasem láttam szebbnek, mint e nyílásnál. Mindenfelé mohosult szikla, jelképei az enyészetnek, mély, sötét, a nyíláson át belopódzott sugárok által félig megvilágítva.

E roppant üregbe tették a rómaiak foglyaikat. Ki egyszer ide bement, sem isten szép egét, sem a napot,

sem nejét, sem gyermekeit soha, de soha többé nem látá.

Hány szerencsétlen húnyt el ekkép?!

Polybius szerint Spanyolországban egyszerre 40 ezer ily fogoly volt. Erdélyben hány lehetett?

Köleséry állítja, hogy az adón kívül hetenként 208 font aranyat ástak az ily foglyok Erdélyben.

Ha a dákok ástak-e aranyat? nem tudhatni bizonyosan. Dromichocles őket szegényeknek írja, de Herodotus említést tesz sarmát pénzről. A rómaiak azonban nagy mértékben üzték a bányamívelést.

*

Topánfalvánál végződnek az úgynevezett gyalui havasok, ama havasok, melyek fenséges pompájokban, mintha a föld koronája szétdarabolt részei lennének, ormokaikat büszke lánczatban ágoztatják szét...

Láttatok-e valaha nyugalmából fölkorbácsolt tengert, midőn a hab hullámhátán messze végtelenségben a síma tükör fölött ormokat alkot? Képei e hegyláncolatnak. Láttatok-e sziklafalt hosszú nyílvalban, néhol galagonya vagy mogyoróbokrok pártájával koszorúzottan? Oh e pártában nincs gyémánt, csak harmatcseppek, a korány szűzessége zománcai. Láttatok-e kristályfolyót szikla határfalak közt zúgni le, mintha e hegykarok a napsugártól is féltének — s a hűtlen mégis lejt? A Szamos e havasok közt lejt végig.

Az Alföld sík tengerével szép lehet, de a természet ott, hol minden nyomon más öltönyét mutatja föl, még szebb. Változatosság pedig a homok nyílzában nincs, a hegyes tájakat szokta díszíteni az. Mit ottan megtakarított a természet, itt dúsan kárpótolta s míg annak egyformasága ringatja a lelket, az e helyt minden nyomon feltűnő új szépség elgondolkodni időt sem ad.

És e havasok ilyenek Topánfalvától. Gyaluig; a fenséges, a nagyszerű annyi változatosságban tűnik föl, hogy az utas a legszebb panoráma tájait véli maga előtt elvonulni.

A gyalui havasok két részre oszlanak, első a *Hév-*

Szamos, mely Nagyvárad felé nyúlik el, a 2. a *Hideg-Szamos*, mely karjait Lupsa és Topánfalva felé terjeszti ki. Topánfalvától Gyaluig másfél napi út, mindenütt havasok tetején. Az első Eszterházy-, a másik Bánffy-birtok.

E havasokon is, mint szintén Detonata és Lupsa környékén, legbiztosb az utazás mokány lovakkal, mert azok a sziklákon s alig egy lábnyi széles ösvényeken járni megtanultak.

Péntek, tehát szerencsétlen nap reggele volt, midőn Gyaluból kiindulánk, egy barátom és én, helybeli ispán-mint vezetőnk társaságában.

Alig fél órányira Gyalutól a havasok már elkezdődnek. Egy darabig ugyancsak a Hév-Szamos ága, de már ennek is szikláki meglepők. Mintha titánerő halmozta volna őket egymásra s az isten nyilával sujtotta volna ketté, meresztik hideg karjaikat az ég felé. Az út e sziklák s a vigan és gyorsan lejtő Szamos közt kígyózik tova. De nem tart hosszasan ekkép.

Az út egyet kanyarodik. S im egy hegy tűnik föl, magas és meredek, néhol kopár sziklával, más helyt száraz katangokkal vagy tövises bokrokkal benöve. A hegy kerek, szinte megmászhatatlan meredek s ormára járatlan kanyargó ösvényen juthatni föl. E hegy a Hideg-Szamos láncolatának végcsúcsa, tetején egy vár alig észrevehető nyomait ma is láthatni. Néhol sánczat betelve, néhol alig egy lábnyi magas falazat — az idő emlékül csak annyit tartott meg.

Mintha Uhländ dalmokának átka fogta volna meg e helyet, nem tudjuk megmutatni, honnan hangzott a várúr parancsszava s nem tudjuk megmondani, ki volt a várúr:

*Und rings statt duftger Gärten ein ödes Haidenland.
Kein Baum verstreuet Schatten, kein Quell' durchdringt den Sand.*

A romok maradványai — mikép erről magam is meggyőződtem — római téglák s ez kétségtelenné teszi, hogy e várnak a keresztény világ előtt kelle léteznie, s ha elgondoljuk, hogy Kolozsvárt és Szamosujvárt s általában

e vidékben római telepek voltak, nagyon is hihetőnek találjuk, hogy a rómaiaknak egyik őrvára ez arra nagyon is alkalmas helyt létezhetett. De ezt történelmileg bebizonyítani, hacsak a téglákkal nem akarjuk, nem lehet. Vagy tán a Gelon vára volt melyet a Nevetlen Jegyző ugyanis a Zomus (Szamos) partjaira tesz? de ez sem rekeszti ki, hogy azelőtt római vár ne lehetett legyen...

Tovább haladva nem messze e helytől a Dobruj pataka mellett egy szikla van, melynek alakja egy kővé vált óriásbaráthoz hasonlít. A nép beszéli, hogy a kereszténység első századaiban az ördögöt egy barát cimborája megcsalván, az ezt büntetésül sziklává változtatá.

Maga az út igen regényes. Lovaink az ösvényen, hol gyalog is alig birtunk volna járni, néhol meredek sziklákön is biztosan haladtak. Fölöttünk erdő, alattunk erdő; ha föltekintünk, a lombok közt kék eget, alatt pedig kristály vizet látánk. Gondoljuk e lélekemelő tájhoz a halk szellő koronkinti susogását s kiegészített leend a kép, melyet a nagyszerű természetnek csak e szűz keblében láthatni. E táj így előadva egyszerűnek látszik, de tovább haladva annyi változatosságban tűnt fel, oly gyönyörű módosításait láttuk, hogy az új-inger egy nyomon sem hiányzik.

Egy helyt például, hol az út kereken kanyarodik, a völgyön túl egy más völgy fölött háromszögben emeli föl csúcsát. Eppen ezen hegy aljában végződik más két hegy is. S az ekkép alakult két nyílás egyikénél messze távolban egyfelől Gyalu kapui s a már sárguló rét, a másik nyíláson a távol szucsági hegyek látszanak.

*

Mintegy 4 órai lovaglás után *Mariselhez* értünk, egy havasi faluhoz, mely roppant területével 2 napi járó földet elfoglal. De azért *Marisel* korántsem nagy falu, házai ugyanis több órai távolságra fekszenek egymástól. Például, ha egy szomszéd a másikat meglátogatni akarja, kora reggel elindul, hogy nála ebédelhessen.

Mariselben utazva, — melyet mi úgy bámulánk, mint a peleskei notárius híres Budavárát — elvesztők utun-

kat. Pár apró malheur után, melyek közé sorozható utitársamnak egy ág által lováróli lekapatása, csakugyan rábukkanánk.

Mintegy délutáni öt óra lehetett, midőn a templomhoz értünk, mely elég csinos faalkotmány. A mariseli nép azonban csak vasárnap jár templomba, kora reggelen betarisznyáz, elindul, délig oda ér s estvére haza visszamegy.

Körülnézve egy ökrösszekelet látánk, mely a templom felé tart, két ember ment mellette énekelve, a harmadik elől vitte a préport. (Zászló.)

— Mi dolog ez? — kérdém vezetőnket.

— Alkalmasint temetnek valakit, — felele ő.

S úgy is volt. A mariseliak halottjaikat is rendszeren kora reggel indítják el.

És e mindentől elzárt, elszigetelt hegyi nép mégis boldog, két birtoka azzá teszi. Háborítatlan élvezi édes szabadságát s a világot rózsafényben bünei nélkül ismeri. Valóban irigylendő két vagyon!

És e nép tetteiben igen kegyes. Fogadásait vagy a vallási ceremóniákat rendszeren és szigorúan megtartja. Például itt is, mint Zalatna környékében, az útfőien egy sasfára kártyust kötnek, melybe naponta friss vizet tesznek utazók számára.

— Miért teszik azt? — kérdém.

— Halottjaik emlékéért. — Kaptam feleletül.

— S megtartják pontosan?

— Akkora szigorral, hogy ha körülményei gátolják a fogadás tevőt, szomszédja által még is tétet.

Csakhogy e szomszéd rendszeren egy órajárásnyira lakik.

A mokányok öltözete hasonlít a többi oláhokéhoz. Széles óv, fényesgombú báránybőr mellény, condra-harisnya, hosszúra növelt haj a férfiaké. Nők igen szeretik a cifrát. Szűk, fejtős ing, mely a domború kebelpárt kitünteti, számtalan sorba fűzött gyöngy és pénzek, vörössel tarkázott katrinca, lábukon condra-harisnya, sajtós öltényeik.

A férfiak restek, a nők élénkek, azok lágyak, ezek

tüzesek, azok vérengzők, ezek odaolvadók, azok a szerelemben tompák, ezek féltékenyek — honnan a két nem közt ekkora különbség?

Esti hét óra lehetett, midőn a havasok legmagasb csúcsát elértük. Alattunk, mellettünk fenyvesek, csak e csúcs állott magasan, miként ha a táj kürtője lett volna. Végignézve ormáról, gyönyörű földkép vagy inkább földabrosz terült el szemeink előtt. A láthatárt ugyanis a távol kékjében elvesző hegyek zárták el, a Meszes, Volkuj, Monostor, Retyezát s topánfalvi havas. S a téren Kolozsvár, Zsibó és más falvak toronycsúcsai vagy kétes homályban feltűnő épületei, az átkigyózó folyamok, az elterülő erdők egészítik ki képét.

Éjszakára szállásra a mariseli biróhoz mentünk. Ez igen vagyonos ember, kinek birtoka 15—20 ezer frt. közt áll. Gyönyörű férfiú, görög arcvonalakkal, herculesi termettel. Veje a helybeli pap s erre büszke is, mert ez neki 800 ftjába került. Leánya, a papné, a legszebb nők közé sorolható, kiket vala láttam.

De lássuk a biró házát.

Ez, mikép a legtöbb mokányházak, merőben fa, hosszukás alkotmány. A kopár hegyen, mely azonban erdőborított bércek közt vala, ez az idő által megbarnított faépület oly regényesen néze ki. Belseje a többi oláhlakok mintájára vala rendezve. Az épület előtt egy fa-folyósó nyúlik végig.

E ház előtt a természetnek sajátyszerű játékát láttam. Egy fenyű és bükk összenöve, törzseikben egyek, míg fölül az egymáshoz közel eső ágakat csaknem ki-pusztíták.

Télen át e havasok közt nagyszerű medve- vagy farkasvadászatok szoktak rendeztetni. A mult évi télen az uradalom haszonbérelője L. L. úr vadászatain 3 medvét ejtének el.

Csaknem egész Kolozsvárt e két havas tartja fával.

A középben, a Lekuj torkában egy regényes és nagyszerű helyen emelkednek a fátvágó oláhok lakai. Házaik előtt egy hegy aljában több száz ölfát látánk rend-

be rakva. E fákat szétdarabolva a bércekről az úgynevezett zsilipeken bocsátják le.

...Áldottak az órák, melyeket ott a szép természet keblében tölték el!

Szilágyi Sándor

**SZILÁGYI SANDOR: KÖZLEMÉNYEK ERDÉLY
BEM ELŐTTI S ALATTI ÉLETÉBŐL. Pest, 1850.**

I.

UTI LEVELEK

1847. Nagybánya, V. 25.

Néhány napi mulatás után (hanem ilyen mulatást nem kívánok még izének se!) Erdődről Nagy-Bánya felé indultam. Pünkösöd első napját Zelestyén töltöttem, az üveghutában, mit még sohasem láttam, s így rám nézve igen érdekes volt. Láttál-e már üveget fujni? Barátom, azoknak az embereknek ez olyan könnyen megy, mint nekem a versírás, az ördög gondolta volna. Azt tudtam, hogy minden üvegnél egy-egy tüdő szakad meg, hát pedig dehogy. A vidék gyönyörű; regényes erdős völgy, Erdély tőszomszédságában. Különösen gyönyörködtem este, midőn minden sötét volt, csak a hutából világított rám a pokoli tűz. Köröskörül a roppant sötétség s közepeütt ez a láng... olyan volt a világ, mint egy haragos, félszemű szerezsen óriás.

Zelestyéről Bánya felé a Szamos, azután a Lapos völgyén visz az út. Balra Szinyér-Váraljától kezdve magas, meredek, zöld bércek, jobbra Erdély szelid dombjai s ezeken tul kéklő hegyek. Fölséges! A völgyben apró, elszórt oláh faluk; iszonyú nagy szalmafedelű házakkal... a födelek nagyok, nem a házak. Eppen olyanok, mintha Petrichevich Horváth Lázár egy granátos-csákót tenne fejére.

Végre eléri az ember az Órhegyet, mely tulajdonképpen csak halom; s ha ennek tetejére följut, akkor fönn van és soká le nem megy róla, mert páratlan szépségű látvány nyilik meg előtte... Kelet felé a völgy vége, melyet félhold alakban kerítenek körül a roppant magasságú hegyek. Ezeknek tövében fekszik Nagy-Bá-

nya ószerű épületeivel s góth tornyával, mint egy darab középkor, mit itt felejtett az idő. A város és az egész völgy fölött sajátos tiszta kék köd, mintha az ég egészen leereszkedett volna a földre. Az ember nem hiszi, hogy nem álmodik, vagy azt gondolja, hogy csak emlékezik, hogy nem most van itt, hanem régen, igen régen volt és igen boldog órákat élt itt... kivel és miként? már nem jut eszébe, csak azt tudja, hogy nagyon boldog órák voltak!

Fél óra alatt benn voltam az Órhegyről Nagy-Bányán! Oh mennyire szeretem e várost! már negyedszer vagyok itt, s egyre jobban tetszik. Ezek a vén házak olyan barátságosan köszöntik az érkezőt, mint valami kedélyes öreg urak. Azt óhajtom, hogy ott haljak meg, ahol születtem, az Alföld rónáin, a Tisza és Duna között. Vigyék ki holttestemet messze, messze a világ zajától s a puszták közepén temessenek el, hol sirhalom, bármily alacsony lenne is, a legmagasabb domb lesz a végtelen láthatáron, melyet senki meg nem látogat, csak a bujdosó parlag koró, a nyári délibáb és az ősz vándormadarai. De ha nem az Alföldön halok meg, ha hegyek között kell meghalnom, úgy leginkább óhajtom, hogy itt temessenek el. Nagy-Bánya regényes völgyében.

Mária-ligetnek híják a város mulató helyét. Oly szép, amelyet csak képzelni lehet. Tegnap délután (Pünkösöd másod napján) velem együtt kinn volt a város nagyrésze, urak és nem urak, össze-vissza... demokratikus szívem hangosan dobogott örömeiben, mert szorosán és forrón ölelte meg a remény, hogy merész álmaim a világ jövődjéről nem teljesülhetlen álmak. — Az itt lévő színésztársaság a szinkörben működött; beérttem hozzájuk, hogy valami régi ismerőst találjak köztök, s csakugyan itt leltem az öreg Rákosit, kivel ezelőtt négy évvel, együtt bájoltam el a közönséget az Érmelléken. Száraz, magas, szótlan, komoly ember, a régi világból. Ingehasítékát a hátán és nem a mellén viseli: arcát, ha már kifestette, játékig senkinek sem mutatná meg, aranyért sem, s a bajuszt mai napig sem ragasztja orra alá, hanem úgy akasztja füléhez cerná-

val... különben igen jó ember, kit társaságunknál legjobban szerettem. Nem ismert rám, amint elébe álltam s üdvözlém; hanem amint nevemet megmondtam, eszébe jutottam, s tőle kitelhetőleg örvendett, mondván, hogy sok szépet hallott rólam s olvasott tőlem. Ő azon kevés vándorszínészek egyike, kik szoktak olvasni könyveket és ujságokat, ha hozzáférnek.

Ma lenn voltam többed magammal a bányában. Iróztató mélység! Mi mintegy ezer ölnyire voltunk benn, s hol lehet még onnan a belső vége? Mentünk, mentünk a hosszú, szűk folyosón befelé, mint a töltés a kolbászba, egy darabig egyenesen, aztán föl és alá, végre távolról halk kalapácsolásokat hallottunk, s föl-föl kezdtek tünedezni a bányászok lámpái, meg eltűntek, amint tovább haladtunk, mint a csillagok a fekete felhők között. Talán nincs nyomorúbb élet, mint a bányászok élete. Túrnak, túrnak ezek a sápadt vakandokok távol a napvilágtól, távol a zöld természettől, mind halálig; és miért? hogy legyen gyermekeiknek és feleségeiknek min tengődniök s legyen mit eltékozolni azoknak, akik nem gyermekeik és nem feleségeik. Mért nem támad olyan földindulás, mely a világ minden bányáját összerázná és a föld legközepéig sülyesztené?... nem lenne pénz, és lenne boldogság... (V.)

Szalonta, VI. 7.

Szatmáron, Nagy-Károlyon, az Érmelléken és Nagy-Váradon keresztül Szalontára értem e hónap elsején. Utamról nem sok jut eszembe. Szatmár és Károly közt van Majtény. Kis falu, de környéke nevezetes; itt volt Rákóczi utolsó csatája. Egy verset írtam az egykori csatatéren, melynek vége ez: „ — — elmondtam a legszörnyűbb átkomat s elsírtam legszentebb könnyemet“. Ugy volt, átkozódtam és sírtam. — Az Érmellék kellemes, szelid völgy: a hegyoldalon ama híres bortermő szőlők, a hegy alatt pedig gazdag szántóföldek. Székelyhidon etettünk, ép' azon fogadóban, hol 1843-ban, mint színész, játszottam valami hatod magammal. Megnéztem a nagy ívó-szobát is, hol szinpadunk állott. Halovány,

örömtelen, száraz ködalakok vettek körül... Itt töltött napjaim szellemei. Hosszan beszélgettem velök: beszélő diük komoly, merengő volt, csak néha mosolyogtam bágyadtan, fájdalmasan. Szomorú, nagyon szomorú időkről beszélgettünk.

Bihar helység mellett van a földvár maradványa, melyben hír szerint Mén-Marót zárkózott feleségeivel Árpád elől. Szép asszonyok! szép asszonyok! a hely hol ti egykor mosolyogtatok, most pusztá, kietlen, elhagyott... csak egy akasztófa ágaskodik a begyepesedett sánc tetején. — A helységen innen van a domb, melyet bihari hágónak neveznek, s melyről fölséges körülnézés esik le a messze nyuló rónákra, miknek szélére fáradtan ugyan, de mégis eljön a délibáb kelet felől; délre pedig a hegy alatt fekszik Nagy-Várad. Szép, kellemes nagy város, de nem értem rá megvizsgálni, mert siettem ki, ide Szalontára.

Tudod-e, miért siettem ide s miért vagyok itt már egy hét óta? Azért, mert Szalontán egy nagy ember lakik, s e nagy ember jó barátom, s e jó barátom Arany János, „Toldi“ szerzője. Ha e művet még nem olvastad, úgy hiába beszélnek róla; ha pedig olvastad, úgy fölösleges a beszéd. S e költeményt egy egyszerű falusi jegyző írta e kis szobácskában, melynek hossza öt, széle pedig két lépés; ami tulajdonkép rendén van. A múzsák nem konzervatív kisasszonyok, ők haladnak a korrallal, s mint-hogy a század jelszava: „éljen a nép“! a múzsák is lezállottak az arisztokratikus Helikonról, s a kunyhókban telepedtek meg. Boldog én, hogy szintén kunyhóban születtem.

Életem legszebb napjai közé sorozom e hetet, melyet itt töltöttem, új barátom családi körében. Egyfelől a komoly vidámságú családapa, másfelől a vidám komolyságú családanya s előttünk a két fecsegő, virgonc gyermek, egy szőke leányka és egy barna kis fiú... ilyen koszorú övezi szívemet, és boldog vagyok; csak az fáj, hogy a napokban már elhagyom, el kell hagynom őket, kiket annyira szeretek, mintha ikertestvéreim volnának. (VII.)

Badaló mellett, Bereg és Szatmár megye közt, jöttem át a Tiszán, a szép Tiszán. Ugy szeretem a folyót, talán azért, mert tetőtől talpig magyar: hazánkban születik és hazánkban hal meg, és épen az Alföldön vándorol keresztül, az én kedves Alföldemen.

Badalóval csaknem szemközt fekszik innen a Tiszán (tulajdonképpen túl a Tiszán) Cseke, és a csekei temetőben Kölcsey Ferenc. Tavaly ősszel egy pár hétig laktam itt s meg-meglátogattam a szent sírt, melyben a legnemesebb szívek egyike hamvad. Halmánál nincs kőszobor, még csak fejfa sincs, melyre neve volna fölírva; de nincs is rá szükség, mert az odalépő vándornak szívdobogása megmondja, ki van ott eltemetve. Csendes e táj; a városok, a nagy világ zaja nem hangzik ideig. A nagy férfi sírja körül csak a szellő rezgeti a tövisbokrokat, a tövisbokrok virágain vadméhek donganak s távol az andalgó Tisza halkán mormogja dalát, hogy a koporsónak álmát meg ne zavarja.

Csekétől Szatmárig érdektelen falukon visz keresztül az út. Neveik sem jutnak eszembe, noha már több ízben jártam erre. Csak kettőre emlékezem, Zajta az egyik, a másik Peleske. Valahányszor átjöttem e falukon, megemlékezem a peleskei nótárius Nagy-Zajtai Zajtay Istvánról és szerzőjéről, a régi jó Gvadányiról. Istenemre, sokért nem adnám, ha én írtam volna a Peleskei nótáriust. Meg vagyok elégedve, ha az én munkáim olyan sok jó órát szereznek másoknak, mint nekem szerzett már Gvadányi... (XIV.)

Kolozsvár, X. 21.

Már egy pár órája, hogy Kolozsvárott vagyok; s még mindig azon töröm a fejemet, hogy csakugyan itt vagyok-e vagy sem? annyiszor indultam már ide s fordultam ismét vissza utközben, hogy végre örökös obszital küldtem el a reményt, e városba valaha eljuthatnom. Annyi bizonyos, hogy Koltórról eljöttem, vagyis tulajdonképpen eljöttünk, igen eljöttünk, hála istennek... de jól

megértsük egymást: nem azért hála istennek, hogy Koltóról eljöttünk, hanem azért, hogy eljöttünk, TŰNK; röviden szólva, hogy már nem magam utazom, hanem másodmagammal, tudniillik az én kedves kis feleségemmel. Ah, csak szép az, ha az ember világosan és röviden tudja magát kifejezni!

Koltóhoz Kolozsvár két napi járó föld, legalább azon esetekben annyi, ha az embernek oláh kocsisa van; különben kevesebb. Útba esik Dés a Szamos mellett és Szamos-Ujvár, az örmények Jeruzsáleme. Csinos két város. A vidék nagy részben unalmas, egyforma, de van egy fölséges kilátás, melyért magáért is méltó ez utat megtenni. Ez a Nyirestető, Kővár vidéke és Belső-Szolnok-megye határán. Egy pár óra hosszat megy az ember fölfelé, s midőn fölére végre a hegy tetejére, olyat lát, melynek másáért ugyancsak elballaghat, míg megleli... előtte keletre, délre és nyugatra szabad kilátás, majd a végtelenig a bércek feje fölött, melyek mint három sorba állított óriások állanak ott: az első sor zöld, a második sötétkék, s a harmadik, a legutolsó, világoskék egyenruhában. Ez óriások és a Nyirestető között mélységes völgy, melynek feneklein a csillogó, kanyargó Szamos, mint egy oda fagyott villám.

Ha Pestre megy az ember, a várostól már néhány mérföldnyire szinte szemlátomást változnak az emberek, tárgyak, még úgyszólván a levegő is. Nem így Kolozsvár környékén, itt semmi sem veteti észre, hogy egy ország fővárosához közeledik az utas. Tőle csak valami fél órányira kezdődik némi mozgalom, egy-egy elrobogó hintó, vándorlegények s hetivásáros oláhok, kiknek 99/100 része holtrészeg. Midőn beértem Kolozsvár külvárosába, hirtelenében azt gondoltam, hogy Debrecenbe jutottam; apró paraszt házak s az utcán feneketlen sártenger; de amint berobogtunk a magyar kapu alatt a városba: megváltozott a világ, s nagyot lélekzettem örömmömben, hogy istennek hála, csalódtam... benn valék a kicsiny, de élénk és tarka Kolozsvárban, melynek utcáit most gyönyörrel szemléltem a Biazini fogadjának egyik ablakából. (XVII.)

II. ERDÉLYI ÚT

1849

1849 január közepén indultam Debrecenből Bem tábornokhoz, kinek seregébe tétettem át magamat a honvéd-bizottmány által. Hideg téli reggel mentem át a Királyhágón. Bús elandalodással néztem a tájat, mely nyáron oly gyönyörűen szép, de most szépségeit csak képzelni, találgatni kellett, mint a megvényt asszony eltűnt ifjúságának bájait. Feketetón túl kezdődtek az oláh dúlások nyomdokai, melyek Kolozsvár felé egészen föl Besztercéig tartanak. Kirablott, fölgyjtott, félig s néhol egészen lerombolt házak. Csucsá és Sebes közt csata-tér, hol a múlt év vége felé Rickó vezér alatt a mieink megverték a császáriakat, kik közül Saint-Quentin őrnagy is elesett s éppen ezáltal lett részünkről a csata megnyerve. Utitársam megmutatta a helyet, hol Saint-Quintint lelőtte egy közemberünk. Kolozsvárról Torda, Balázsfalva felé akartam táborunkba menni, mely Szelindeken fekiúdt, de az oláhok miatt az út nem lévén biztos sőt igen veszélyes lévén, föl kellett kanyarodnom Dés, Beszterce felé, onnan le Szász-Régen, Marosvásárhely és Medgyesnek. Éjjel értem Szász-Régenbe, melyet a múlt évben a székelyek kiraboltak és felgyjttottak. Rettenetes látvány; úgy álltak az ajtó és ablaktalan nagy házak, mint valami óriás koponyák, kísértetiesen bámulva üres szemgödreikkel. Szászrégenen túl egy pár órányira Petele, kis szász város, melyet szinte a székelyek dúltak föl, de annyira, hogy csak imitt-amott látszik egy-egy darabka fal. Marosvásárhelyt találkoztam a szebeni csatában megsebesülteinket hozó szekerekkel. Egy pár utitársam a látványra jónak találta ott helyben maradni, míg táborunkról „bizonyos hírek nem jönnek“, ami hegedűszóban annyi volt, hogy „míg Szebent nem veszik“. Pedig katonák voltak. En tovább mentem s Gál-falván háltam, hol néhány nappal előbb azon szerencsés csatánk volt, melyben az ellenséget példátlanul megfuttattuk. E csatában történt, hogy midőn attaqueot fujtak,

egy huszár sóhajtva mondá: „Isten segíts!“ — mire egy másik huszár azt felelte: „Ne segítsen biz az Isten, se nekünk, se az ellenségnek, csak nézze, hogy mit csinálunk!“

Petőfi Sándor

PETŐFI SANDOR MUNKAI. Sajtó alá rendezte **Bárdics Ferenc.** IV. kötet.

I.

A MAROS VÖLGYE

1849

Van Erdélynek egy sokszor leírt elyseumi völgye, Enyedtől Dévágig terülő, melyen át a szőke Maros lejt. Ha tágas ölében a báró Kemény család birtokáig, a főn ségesen fekvő *Gáldig* haladtunk s a szép kastélyt jobbra hagytuk, nem messzi onnan keskenyebb völgy — magos bércek, óriási sziklák közt — nyilik föl előttünk.

Tündérien szép e rejtek! Hona hús árnyaknak, a természet változó képcsarnoka, teremtve béke és csendnek réveül...

Haladjunk e völgyön elő.

A nap már oly magosra kelt, mikép éltető sugárai e szoros völgy mélyeibe hatottak. A nap rövid ideg mulat itt, régen áradt el már fénye és melege a széles völgyeken s a tág rónákon, mikor itt csak a bércek s sziklák tetőin hasadnak meg első sugárai. Olyanok azok, mint üldözöttek életében az öröm és boldogság, későn kelnek s hamar nyugszanak el.

Pedig e vidék sok érdeklél bír s bár helyzeténél fogva három szebb szaka az évnek ide később érkezik meg, sajátos varázs övedzi azt körül. Minden virága e szép völgynek árnyékban nyilik, a nap rövid mosolya oldja fel fűszeres kelyhét, míg az illat, kelve a magány borui közt, kárpótlásul adatik rövid életére.

Nem látsz itt aratást sem szüretet, azt hinnéd, hogy a fűszeres magányt a természet üldözött vadak számára teremtette, hogy magukat az emberek fegyverei elől idevonhassák. Csálódol! Árnyai s virágai közé a természet itt gazdag kincseit rakta le. E meredek bércek és szik-

lák, melyek közt haladsz, telve vannak arannyal, e szerény patakok, a széles út mellett lopódzva el, a koronák és ékszerek anyagát söpri homokjában.

Hallod a zúgást és csattogást? Azt hinnéd éjféle órákban, hogy a dühös Herta csörtet át a magas tölgyek s fenyő seregek közt kísérteti vadász seregével; de ha közelebb jössz a jólkészült, széles országút szélén a bértövéből kivágva hosszú végtelen sorát látod a zúzmalmoknak, melyek az érces köveket porrá törik s széles zsilipek hosszán tisztítják ki a nemtelen fővényből. Olykor nem sokkal nagyobb e gép egy kalitnál, mely mellett magos kerék emelkedik s néhány súlyos fakalapács folytonosan tombol; azután a völgy pillanatra kiszélesül, egy ligetet látsz magas, karcsu tölgyekből, melyek itt egészen a jegenye növést veszik föl, körülök fűszeres részecskék terülnek, csillogva a legelevenebb zöldbe s fölöttük mind lenge fátyol, hasonló csipke lepelhez szövdnek az egyes facsoportozatok árnyai.

E völgyben fekszik a kis, csinos bányaváros, *Zalatna*, azon jóval túl, mélyebben a völgyben *Abrudbánya* s a kettő közt egy-egy tanya vagy fogadó, többnyire szűk és füstös.

Az út szélén s a falvak keskeny utcáin itt-ott kis deszka emlék áll s rajta egy fakanta vagy cserépkorsó tele vízzel, néha egy darab kenyér vagy gyümölcs: a jámbor vidéki nép ezt a fáradt s szomjas utas számára rakja le s *pománának* vagy inkább *alamizsnának* nevezi. A polgáriasodott Európa alig tudja előmutatni ily példáját a kedélyes egyszerű szivességnek. Ki e korszokat látta, ki e kenyérbe harapott, gondolta volna-e, hogy e nép, mint a tigris honfitársai vérét issza s a szabad föld kenyeréért őt kövével veri agyon s elevenen süti meg!? Ne vádoljátok a népet! Ama vérengző hiénák, kik benne a szenvedélyt felköltötték s a csaták zaja közben odább álltak, gyáván s disztelenül, mákép jöttek — övék a felelőség!

Alig van Erdélyben ily szűk helyen — annyi szelid bájú képe a természetnek lerakva, mintegy mutatványul itt: nem ok nélkül neveztük azt képcsarnoknak,

— olyan mint a camera obscura, minden léptedre kárpít vonul fel s újabb szebbnél-szebb tájkép lép az erdők sűrűjéből s a bércek öléből elő: szűk, árnytelt, üde és fűszeres...

Jósika Miklós

II.

KOLOZSVÁR 1594-BEN

Egy érdekes tájt, agg omladékot vagy csak fatömeget is, festőileg leírni, nehéz feladat; mennyivel nehezebb egész várost képzeletben előteremteni, összeszedni mint gyúttkörbe az egyes színsugárokat, míg azokból kép olvadt össze, mely igaz is, érdekes is. De ha mindez nehéz s a szó értelmében szinte kivihetetlen: még sokkal nehezebb egy tájnak vagy városnak arculatját elővarázsolni, azaz: szavakba önteni azon benyomást, melyet egy helynek minősége idéz elő minden oldalú fogalom után.

Bámuljuk méltán a festőt, ki eredetijének nemcsak vonásait s alakjait találja el, de képes lelket lehelni képmásaiba vagy tájfestéseibe; mert ő holt vászonra eleven életet ihlet, szemei szólnak, homloka jelent, ajka mond s egésze igéz, hat, vonz vagy visszataszít: szóval festménye néz, lehel, nyilatkozik. De az író is érdemel némi méltánylást, ki holt irlapjára életet önt; kinek sorain haladva képek fejlődnek le, érdekek nyilatkoznak s élet s indulatok állnak elő.

Ely szempontból véve a feladást, e történet idejében a Hidelvét s a szt.-péteri külvárost kivéve, melyek gyéren hintett egyszerű falusi épületeikkel vonultak el a kapukon kívül, a többi külváros még nem létezett. A várost környező hegyek sűrű erdőkkel borzadtak az ég felé. A Kis Szamos óriási ezütkigyóként hajlongott réteken, szántóföldeken s berkeken keresztül s egész csil-

lámbló menete födetlen, látható volt. A körülé szoruló természet erőteljes ifjú zöldjében, regényes bájt hinte maga körül. A város és Kolos helysége közt tágas hézag terült, a Torda-kapun kívül pedig szinte semmi épület sem látszott még.

Kolosvár, mint minden kerített városaink, sajátságos tekintetű volt hajdanában. Pusztán a fenyegető homlokokkal előrenyújtott paizsként könyöklötték sötét kockákból emelt falak körül, melyeknek rovátkos gallérja nem állt védtelen s zajtalan, mint jelenben. A falakat széles árok övedzé s védik izmos négyszögű tornyok, keskeny kövő nyílásokkal ellátva; felvonó hidak vezettek a szeszélyes alakú kapukon keresztül a vár kebelébe, melynek elejét leeresztésre kész, hegyesaljú rostélyok foglalták el. A kapuk jókor zárattak be s a lakosok bizonyos hadirendhez voltak szokva. Azon vidám élet s szorgalom, pezsgés, mely most szinte köznapi, akkor csak különös, nagyobbszerű esetekben mutatkozott, mint kivétel.

Míndezek Kolosvárnak külről durva, védelemre kész, hadi tekintet adának. Esténként olyan volt, mint zárt méhkas, melyben kétes zúgás morajlott.

Belseje, magas födeleivel, egyenetlen, kiáltó sötét színekre kockásan mázolt épületeivel, némi szeszély szellemét önté el rajta, mely talán széptani szempontból tekintve ízlés elleni volt, de mégis érdekekkel bírt.

Azon része a városnak, melyet most Óvárnak neveznek, volt a legépületesb tekervényes utcáival s egyenetlen piacával. Az úgynevezett Nagy-térről idevezető utcának egyik szögletében áll még most is azon ház, hol Mátyás királyunk született.

A többi része a városnak ritkábban volt ellátva épületekkel, melyek közt néhol hosszú deszkakerítések vonultak el. A tágas térnek egyik oldalában, a szép gótízlésű egyház, akkorom még fennálló tornyával a tágas térnek alacsonyabb házai közt állott nagyszerű méltóságában, ünnepélyes ájtatosság szellemétől elszigetelve, nyugton, magányosan, tiszteletet s imádást előidézve.

A város lakosainak is sajátságos tekintetűk volt. A

mostanítól egészen különböző viselet, kocsik, nagyobbára lovak is, egészen más alakot, s hogy úgy szóljak, más kerítvényt adának nekik. Hosszú, bő menték, tágas zekék, térdigérő dolmányok, kalpag, süveg, csákó, a régiség címjét lehelik alakjaikra. Az egészen más arczszellem, durvább nyelv, nyersebb szokások s a mostanítól különböző módja az öröm, harag s bánat kifejezésének, még nevelék e hajdanszerűséget. Gyakori nyugtalanságok akkori időben elfúvák a városi lakos arcáról azon polgári egykedvűséget, azon kényelemérzet szellemét, mely őt jelenben cimezi.

Az a békés otthonosság, a mindennapi élet csendes, változatlan folyamából eredt nyugodtság, nem létezett hajdan. De több erő, több önérzet mutatkozik az arcvonásokban. Volt valami kihívó, valami feeleltre kész és elszánt a szem, a homlok kifejezésében, amit jelenben békés polgárok hiába keresnének.

De induljunk a magas, négyszögű bástyától védett sötét Magyar-kapun be. A jobbról-balra vonuló házak nagyobbára hamúszerű s fehér kockákra vannak festve, néhányat kivéve, melyeken vagy kiáltó színeik tűnnek ki, vagy avult egyszínű meszelés látszik. Kövezet nincsen, de az utca jól ki van porondozva; a házak mellett itt-ott magas jegenyék s nyárfák nyúlnak föl, melyek közül feketélik, szürkül vagy fehérlik a magas zszindely-vagy deszka földél. Csak két magasb ház van az egész utcában, egy-egy emeletes, az első közel a kapuhoz jobbra s másik balra, az utcának dereka táján, a Középutcába vezető sikátor szögletében; egyenetlen, izlésnélküli faragásokkal terhelt ablakkal...

JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI. Két kötet. 1836. — EGY MAGYAR CSALÁD A FORRADALOM ALATT. Korrajz. 10 kötet. Első kötet. Braunschweig. 1852.

I.

NÉHÁNY NAP ERDÉLYBEN

1851

A bihari rónák távolában már kékellett Erdély. Mint örvendék, hogy újra hegyet láthatok. A pusztákban is van költészet, kivált ha Petőfit és Aranyt olvassuk, de én hegyek közt születtem s hegyek közt kívánok meghalni. Érzem, hogy a hegyi ember inkább szeretheti szülőföldét. És oh az erdélyi hegyek! Mintha már előttem állana a Marosmente tündérvölgy nyílataival, a vadregényes havasi vidék, a kies Szamosvölgy álomszerű tájai, erdők a bérceken, vízesés a fenyvesek közt, várrom a sziklán. Mintha már tapodnám a szent földet, hol annyi virág és annyi sírhalom, annyi dicsőség és annyi nyomor, annyi szépség és annyi bánat!

Mégis mulatni kívántam e pusztákon, s tudva, hogy sok keserű óra vár reám, nem akartam elszalasztani egy jó napot s meglátogattam Arany Jánost, a puszták költőjét, „az aranyok aranyát”, mint Petőfi szokta mondani jó kedvébe.

Délelőtt érkeztem Szalontára s lakása után kérdezősködtem. Egy alacsony kis házhoz vezettek. Mindjárt eszembe jutott, hogy erről írhatta:

*Se nem pince, se nem bolt,
Csizmadia műhely volt.*

De a fehérre meszelt fal, csinos udvar, barátságos szoba, hol mindenütt gondos női kezek nyoma látszott, a nyugodt házigazda, derült gazdasszony, vidám gyermekek sejtették, hogy a vén fa, mely a lak fölé

védemezőn terjeszkedik, több kincset rejt, mint sok palota büszke boltívei.

Szívesen fogadott s maga vágván számomra dohányt, pipával kínált meg. Ő egyszerű és csöndes ember, milyennek képzeltem. E nyugalmas homlok, e mély, de csöndes tüzü szem, tudodra adják, hogy nem szenvedélyes és ragyogó lírikus áll előtted, de komoly epikus, ki fönséges nyugalomban Jupiterként uralkodik az Olympon. És családi köréből ráismerhetsz azon magyar életre, ép, egészséges alakokra, melyeket műveiben anyai eredetiséggel rajzol.

Sok mindenről beszéltünk. Elmondá, hogy már nem jegyző, gazdálkodik és irogat, panaszkodott, hogy bútorai és könyveinek nagy része a forradalom alatt elveszett. Én könyves-asztalhoz léptem s néhány angol könyvet nyitottam föl. Nagy előszereettel s reám nézve igen tanulságosan beszélt az angol költőkről, aztán, mintha restellené, hogy tudóskodik, s én oly figyelemmel hallgatom, más tárgyra tért.

Később Petőfi jöven szóba, tudakolá, mit tudok róla. Én elmondám, mit tudhattam, s egy régiebb barátja után még első ifjúságából is említék egyetmást. Ő megindulva hallgatta s még szívesebb lön hozzám. Érdekes látvány lehetett e két férfiú együtt, kiket a különböző természet s ugyanegy hírkoszorús pálya dacára is szoros és tartós barátság fűzött össze. Mily engedékenyen hajolhatott meg e nemesszívű, de ingerlékeny és viharos, e lángeszű, de szertelen becsszomjas jellem Arany nyugodt kedélye előtt, ki gyöngéit kimélte, roppant tehetségét bámulta, s hibáit nem bálványozá. Mint szerethette ő pályatársát, ki azon napokban, midőn minden lap *Toldi* magasztalásával volt tele és sokan, hogy ingereljék, párhuzamba tették vele, ki inkább lírikus volt, levelet ír hozzá, melyben csüggedezve mondja, hogy a költői pályáról alkalmasint visszavonul, mert meg nem felelhet a nagy várakozásnak. Petőfi tudta, hogy ez őszinte szó, mert Arany színelni nem tud s eszébe juthattak költői ellenségei, kik megvetéssel szólnak róla, göggel néznek le reá s

fáradatlan dicsértetik magokat. Talán itt a kulcs, mely megnyitja a titkot, miért maradt egész végig Aranyinak hő tisztelője, tartós barátja, ő, ki maga fölött semmi ambíciót nem túrt s ingerlékeny hevében sok gyöngéd viszonyt széttépett, mit maga is sajnált, csak megbánni szegyele.

Petőfi művei nem soká új kiadásban jelennek meg. Szükség, hogy egy avatott kéz írja meg az életét s egy szenvedély nélküli ítész mutassa be. Ő érdekes és sok tekintetben félreismert jellem, ő nagy költő, ki korszakot alkotott s a szellemkincs, mit hátrahagyott, méltó, hogy becsüljék. A közönség olvasta ugyan műveit, de nem volt iránta tisztelettel, talentumos fiúnak mondá, de bolond és faragatlan betyárnak tartotta, az ítéset felfedezé ugyan némi hibáit, de kellően és páratlanul soha sem fogta föl, míg néhány barátja szelleme helyett hiúságának tömjénezett. A közönség megadta már az elégtételt: szalonban és kunyhóban egyaránt éneklék dalait. De az irodalom egy tekintélyes része még most is ignorálja. Csak a multra, csak addig néz, meddig ő hatott s nem akarja észrevenni, hogy mellette egy ifjú irodalom nőtt fel, melynek egyik legnagyobb s — fájdalom — korán elveszett hőse nagy jövődőhöz nyitott utat, mert a magyar irodalom nem volt, hanem lesz. Ideje, hogy előlépjen. Ha följegyezte Petőfi tévedéseit, magánélete bizarrságát, ingerlet-szülte, hiú kifakadásait, jegyezze föl nemes érzéseit, nagy törekvéseit és szent hagyományait is s tüzze föl örökzöld koszorúját ama hideg homlokra, melyet, míg élt, csak félignyilóval díszített, legtöbbször pedig meg-rúgott.

Amazt csak magamban gondolám, ezt megmondám neki is. Ő semmit sem szólt reá, csak azt fájlalta, hogy Petőfiről, mint halottról kell beszélnünk, többé nem ír hozzá kedélyes leveleket, sem meg nem látogatja, hogy fölvidítsa egyhangú óráit és játszódjék gyermekeivel...

Fájt, hogy már alkonyban búcsuznom kelle, de hijába távoztam el, az úton még mind előttem állott

az alacsony kis ház, még mind beszélgetett velem szíves gazdája...

Másfél nap mulva már túljártam a Királyhágón. Hullámozott az erdő, zúgott a hegyi patak, s minden órán megújult a táj.

Tudtam, hogy Erdélyben vagyok, de anélkül is tudtam volna, mert már az első falun túl számtalan rongyos condrát és sok kopott kaputot láttam.

Ez nem elméncség, hanem igazság, s annál szomorúbb. Erdélyben a vagyonos szegény, a szegény kol-dus. Ez nem egészen a forradalmi napok következmé-nye, midőn egyik népfaj a másikat dúlta, vidékek pusztultak s városok lettek semmivé. Nagy tényező a forradalom utáni állapot is, melyből az ország csak most kezd kibontakozni.

Erdélyben máskép állottak az ügyek, mint Magyar-országon s a birodalom más részeiben. Itt a birtokos nem mindenütt mondhatá birtokát magáénak s amit ve-tett, nem mindig maga aratta le. A sanyargatott föld népe, melynek ügyében az 1847-iki csekély rendszabályok óta misem történt s az 1847-i országgyűlésen is szabad megváltás helyett még csak egy becsületes úrbért sem vihatott ki, a felszabadulás napjaiban iszonyú fogalom-zavar martaléka lőn, mit a kitört forradalom még felfo-kozott s a magyar faj elleni gyűlölet éppen tetőpontra emelt. E birtok körüli fogalomzavar a forradalom után sem akart tisztulni, sőt alkalmazása bizonyos szolgálato-k díjában követeltetett. Az oláh nép rakoncátlansá-gainak, mikben néhány magyar község is részt vett, el-lene állott ugyan a kormány, de a tisztviselők a küldött parancsot sok helyt nem foganatosították, néhol még megoldatlan kérdések s egyebek örve alatt rájok törvé-nyes bélyeget ütöttek, sőt olykor a különben is háborgó kedélyeket magok zaklatták föl. Ez természetes volt, mert egy jó rész a fönnebb említett mozgalom vezetői-ből telt ki, kiknek azon időben tett ígéreteik nyomán is ez örvénybe kelle sodortatniok.

Itt nincs helye adatokat felhozni s holmi rekriminá-

eiókba bocsátkozni. Elég, ha megjegyezzük, hogy ez éppen nem politikai kérdésekről a sajtó eddig vagy mélyen hallgatott, vagy igen keveset emlegeté. Mindezeknek aztán természetes következménye az lett, hogy a birtokosság, kinek gazdaságát a forradalom különben is iszonyúan megrongálta, tönkrejutáshoz közelgett, a nép ahelyett, hogy dolga után lásson, ábrándokkal s merényekkel tölté idejét, a kézműves és kereskedő szegényedett s az ország oly állapotnak indult, mely senkinek sem volt hasznára, s legkevésbé a kormánynak.

A kormány felvilágosítottván, átlátta az állapot tarthatatlanságát és veszélyét s erélyesen kezdett az orvosláshoz. Ennek tulajdonítják Schwarzenberg hg. kinevezését is. Általában a herceg lejövetelét kedvező hírek előzték meg, s ez oka az erdélyiek örömének. Utamban minden faluban számára emelt diadalíveket láttam s mindenütt remény és várakozással találkozám. Kolozsvárt is kitűnő fogadtatásban részesült, sőt a nagybirtokosság, mely eddig a legnagyobb visszavonultságban élt, tömegben tisztelkedett nála. A herceg felszólítá, hogy a tulajdonon ejtett sérelmekről terjesszenek egy emlékiratot elébe. A város és községek küldötteit jobb jövedővel biztatta. Annyi bizonyos, hogy a leélt három év szomorú körülményei nem fognak megújulni többé. A herceg azon rövid idő alatt is, mióta átvette a kormányt, sok jót eszközölt. Bizonyos hivatalnoki változtatások a közóhajattal találkoztak. De Erdély baja nemcsak a végperceit élő adminisztrációban fekszik, vannak oly sérelmei is, melyek a herceg körén kívül esvén, magában az új rendszerben s még inkább annak alkalmazásában rejlenek. Ezért az erdélyiek alkalmasint oly reményeket is táplálnak, melyek egyhamar nem teljeshedhetnek.

Ha a szigorú és igazságos közigazgatás is helyreáll, a kedélyek kiengesztelésére igen jótékonyan hatna, ha egy tárgy komolyabb figyelembe vétetnék, s ez az idegen tisztviselők kérdése. Erdélyben a közelebbi három év alatt a hivatalok nagy részét Galiciából hozott tisztviselőkkel töltötték be. Ennek oka a magyarok visszavonultságában, az oláhok csekély számú hivatalra

képes egyéneikben s több ezekhez hasonló körülményekben feketik, de most, midőn mindkét részről közeledés történt s némi bizalom kezd helyreállni, nem fölösleges a további szállítást megszüntetni, sőt a bennlevőket is, amennyire lehet, megkevesíteni. Ők a hazai nyelv, népjellem s egyéb sajátosságok ismeretének hiányával s a legtöbbször előítéletekkel megtelve jöven ide, alig találhatják föl magokat az itteni körülmények közt és a bennszülöttek könnyen megfogható idegenkedéssel viselkedvén irántok, még az üdvös rendszabályok sikerét is kockáztatják. Már helyzetök természete annyi akadályt gördít útba, hogy kedvezőbb körülmények közt nagytehetségű emberek is alig küzdhetnek meg vele, Erdélyben pedig majdnem lehetetlen.

Miket elmondék, nemcsak a magyarok óhajta, hanem az oláhok és szászoké is egyszersmind. Sajnos, hogy csak ez az egyetlen kérdés, miben az erdélyiek megegyeznek.

Erdélyben a tisztviselők mindnyájan egyenruhában járnak, mit Magyarországon nem tapasztaltam. Eiszembe jutottak az efölötti viták. A magyar lapok mindig egyenruhát sürgettek. Nem emlékezem, hogy más szempontból fogták volna föl e tárgyat. Pedig alkalmasint akárminő egyenruhás legyen, éppen azon célnak nem használ, amiért létez, t. i. a tisztviselő tekintélyének emelésére. Ki ismeri a két haza népét, ez állítást igaznak találandja. De ezenkívül bürokratai sejtelmet költ fel, mitől annyira irtózunk s méltán!

Ily s ezekkel rokon gondolatokkal foglalatoskodám egész Bánffy-Hunyadig. De csak az állomásoknál, hol emberekkel találkoztam. A bérceken, erdőkön átadtam magamat a rég nem élvezett természet, a rég nem látott tájak benyomásainak.

E rövid három év alatt, mennyi minden változott. A viszontlátás öröme helyett az emlék fájdalomát érzem. De a természet a régi maradt, a föld most is oly szép, oly elragadó, mint hajdan.

A legszebb májusi nap vala. A tavasz minden bájaiban jelent meg kedvenc vidékein. Mintha érezné, hogy

romokat kell elfödöznie, sírokat megkoszorúznia, s mosolyt játszania a könnyes szemekre.

Oh Erdély!

II.

ERDÉLYI BENYOMÁSOK

1851. VIII.

Kolozsvárra érkeztem, jó Kolozsvárra, Tinódi, — kincses Kolozsvárra a még régibb krónika szerint. Jó-sága csak megvolna, ami a kincsest illeti, már rég nem az s most azt is hozzátehetjük, hogy pusztá.

A régi időkhöz híven, kevés ember járt az utcákon. Mindössze — egy equaipaget is idevéve — három bérkocsit számláltam, pedig vasárnap volt. Livrées legényt egyetlenegyét sem láttam.

Alig ismertem a régi, vidám, pezsgő életű Kolozsvárra. Csak a rossz kövezet, a kofák lármája s az *instálom* szó, melyet szobámba érkeztemig hatszor hallék, emlékeztettek, hogy Erdély hajdani fővárosában vagyok. Kolozsvár többé nem főváros. Főhadi parancsnokság, tartományi kormány, főítélőszék, kincstár, szóval minden Szebenben van. A kolozsváriaknak ez rosszul esik s méltán, azonban kár a dolgot provinciális, vagy éppen nemzetiségi szempontból fogni fel. Már ily kisebb értékű ügyekben jó lenne megszokni a magasabb nézőpontra emelkedést. Erre Erdélyben nagy szükség van. Szeben nem azért nem alkalmas fővárosnak, mert szász, hanem, mert az ország szélén fekszik, mi hogy közigazgatási és hadi tekintetben mennyire terhelő, mutatják a közelebbi években tett tapasztalatok, míg másfelől legkevésbé olyan hely, hol az ország szívütséit érezhetni. Maros-Vásárhely, Fehérvár pedig nem azért alkalmas, mert megyékben, vagy székely földön fekszik, hanem mert azon előnyökkel bír, melyekkel a többiek nem.

Elindultam az utcákon, hogy fölkeressem régi ismerőseimet. Hajdan itt sok embert ismertem, most idegen

arcokkal találkozom. Alig tűnik fel egy-egy régi arc, az is megváltozva. Benyitok a jól ismert ajtókon, most más család lakik ott, a még itt hagyottnak tagjai, ki tudja hol vannak szétszórva. Némely helyt ha föl is találhatni a régit, változott körülmények közt élnek, mi szintén idegen a maihoz szokott szem előtt. A nők otthon ülőek s bánatosak. Fáj az embernek mindent az emlékezetnek adni át s a remény tört szárnyán menekülhetni a jelenből.

Szomorú itt a társas élet. Látogatásaimban, ha nem is örömet, legalább elszóródást reméltem található és levert kedéllyel kellett hazatérnem. Erdélyben a forradalom vagyonban, kedélyben nagyobb, rombolóbb nyomot hagyott hátra, mint Magyarországon, mi az ország sajtószerű helyzetéből és viszonyaiból könnyen kimagyarázható. Mindezekből a magyarságra kétszer nagyobb rész jutott, s legalsóbb rétegeit átjárja. Itt több van kockán, mint a testvérházában.

A hazafiszív mégis találhat vigaszt. A magyar jellem itt sem tagadta meg magát. Fájdalma sem rakoncátlanságban, sem gyávaságban nem nyilatkozik. A magyar vidékek csöndesek, s lakói fölemelt fővel járnak, mint emberhez illik. Szép látni azt is, mily gondnal, mennyi szeretettel ápolják a nemzetiséget is. A legmagasabb körökben is, melyekre e tekintetben eddig sem lehetett panasz, otthonos a magyar nyelv és irodalom, a színészetet pedig vagyoni állapotjokhoz képest áldozattal is pártfogolják.

A kolozsvári a legrégebb magyar színház a két házában. Rovatal útján a magyarok és székelyek építették s ügyeit mindig országos bizottmány kezelte. Ez intézet, mely e szerint a magyarok és székelyek köztulajdona, nem rég a városnak ajándékozták s német színészeket hívtak bele. Azonban ez adományozást egy felőbbi rendelet megsemmisítette s miután a német előadásokra alig járt egypár ember, most újra magyar színészek játszanak. A társaság a jobbak közül való s nagy részvétnek örvend. Engem meglepett, hogy alig juthattam a pénztárhoz jegyet váltani, s az egész színház

tömve volt, mint régen ritkán. Ez annyival különösebb, hogy a nagy családok egy része Pesten lakik, fiatallág csekély, a polgárság elszegényedett, a hivataliszemélyzet elköltözött. De természetesenek találjuk, ha tudjuk, hogy középületben csak itt hangzik magyar szó. Ha elménckedni akarnánk, mint a komoly *Siebenbürger Bote* szokott, elmondhatnók, hogy a színészek a változott körülményeknek csak örvendhetnek.

A karzat itt is zajosan megtapsolja a magyar népdalokat, de az előjáróságnak nem jut eszébe ebből valami különöset kimagyarázni, mint némely erdélyi kis városban. Deésen közelebből ily kellemetlen esemény történt.

Színház után egy vendéglőben vacsoráltam. Mellettem egy fiatal ember ült, kit nem ismertem, azonban unalomból szóba ereszkedtünk egymással. Sok minderről beszélgettünk s jól töltöttük az időt. Egyszer csak elkomorodik s így szól:

— Uram, ön megsértett.

— Nem emlékszem, ha valami olyast mondtam, mi önt sérthette, im nyilvánítom, hogy sértés távolról sem volt szándékomban. Megelégszik-e vele?

— Meg.

— No, már szíveskedjék megmondani, mit vett sértésnek beszédemben.

— Ön a román oláhnak mondja, holott ez ellen már rendelet is jött ki. Én román vagyok.

Én nem mosolyodtam el, sőt fáj, mert ki tudja, az egyetlen szó mennyi gyűlöletet táplál semmiért.

— Ah boldog Isten! A román, vagyis inkább rumunyt magyarul oláhnak nevezik éppent, mint a britisht angolnak, a deutschot németnek. Ez a világért sem gúnynév. Egyébiránt egy nemzet saját nevét csak a nevéért soha sem szégyelheti, mert a név annyi, mint semmi, üres hang, belértéke a nemzetől függ. Az olasznak soha sem jutott eszébe, hogy magát rómainak nevezze. Különben nevezük egymást akárminek, csak ne gyűlöljük, legkevésbé pedig semmiért. E komoly idő nem való ily tréfáskodásra.

A fiatal ember szívesen búcsuzott el tőlem s én az oláhot ezután románnak fogom nevezni.

Másnap hírlapokat akarván olvasni, az úgynevezett nagy kaszinóba indultam. Benyitok az ajtón s egy büreauban találok magamat. Egy igen udvarias hivatalnok tudtomra adja, hogy itt a rendőriroda van, a nagy kaszinó nincs többé, pénzalapját sárcba fizette s még nem hallá, hogy újra megalakult volna. Egyebekről is beszélgettünk. Végre kérdém, hát a Polgári Társalkodó létezik-e? Ő az ablakból egy épületre mutatott s én megköszöntem szívességét.

A Polgári Társalkodóban találtam két billiárdot, három embert s négy hírlapot. Egyik ember hallgatott, a másik *Ost-D. Postot s Wanderert* olvasott egyszerre s haragudott háromért is, nem tudván megfogni, hogy miért van e két lapnak annyi előfizetője Magyarországon, midőn híres liberáлизmusuk két garast sem ér; a harmadik *Magyar Hírlapot* tartja kezében.

Z. öreg úr hajdan arról volt nevezetes, hogy a *Mult és Jelent* mindig végig szokta olvasni. Én pedig *Hölgyfutárt* vettem kezembe megtudni, hogy a mult hetekben hány új poéta állott elő.

Pénzalapját ez egylet is sárcba fizette s nem alakult újra. Az ily közintézetek s még tanodák is a sárcfizetések miatt nagyon meg vannak rongálva, de a tagok buzgósága tán megmenti a végenyészettől. Erdélyben oly kevés csatornája van a műveltségnek, hogyhá még ezek is bedugulnak, a polgáriasodás a Királyhágónál fog végződni.

Kalandoztam még ide s tova, de nem írok le mindent. Ezt nem akarom, azt restellem, sokat nem tanácsos. Legyen most elég e fecsegés is. A kolozsvári levelezők mindenesetre többet írhatnak.

Alkony felé a temetőben találtam magamat. Meglátogattam két sírt: szülőim sírját s gondolkoztam a barátaiméről, melyek, nem tudom, merre vannak. (II.)

Gyulai Pál

GYULAI PAL: ERDÉLYI UTI BENEYOMASOK.
Sajtó alá rendezte Papp Ferenc. Budapest. 1921.

MAGYAR TÁRSASELET ERDÉLYBEN

1854

Van élő példa, melynek mintájára lehetne valódi magyarrá átalakítani a magasabb magyar társaságot. Igen, élő örvendetes példa s nem is valami szűk, ismeretlen kör, mely túlesik az operencián, hanem egy századok óta főnnálló virágzó társaság; s ez oly argumentum, mely megsemmisít minden legkisebb kétséget a felett, vajjon lehet-e képzelni vagy éppen alakítani egy oly társaságot, mely minden műveltségi igényeket tökéletesen kielégítsen és amellet tökéletesen magyar legyen; megsemmisíti pedig azon egyszerű tény felmutatásával, hogy egy ily társaság valóban létezik. Eltaláltatok-e, hogy nem beszélék másról, mint kedves édes testvérünk — Erdélyről.

Erdély, mely oly fontos szerepet játszott hazánk történetében, hivatva van ismét egy nagy szellemi hadjáratra kelni a testvérhon felé, hogy azon nemzeti szellemet, melyet oly hőn megóvott kebelében, újra felébressze és elárassza a magyarországi társaság felett!

Valahányszor e hon nemzetisége veszélyes küzdelemben volt vagy népe az elcsüggedés karjaiban elszenvedült, mindannyiszor e testvérhonban kelt egy vihar, mely mint jótékony légtisztító zajlott végig tespedés és enyészettől rekkenő légkörén. E viharoknak köszönhetjük jó részben, hogy nemzetiségünk fönmaradt s a vér, melynek forgása gyakran végképpen megszűnni vagy megakadni látszott, időnkint felfrissült s élénkebb forgásba jött. Így volt Erdély kimondhatatlanul fontos tényező nemzetünk történetében és lón mentőjévé nagyobb testvérenek.

Most midőn minden nemzeti munkásságunk a szo-

ciális t erre szorult, Erd ely újra felette fontos szerepet j atszhatnak nemzetünk életében. B r kerekedhetnek f l ismét, mint kerekedett f l és-szellemével a mult századokban s árasztaná el azon tiszta és magyar szellemet, melyet oly hiven megőrzött keblében. A Királyhágón t l fekszik valódi Mekk ja nemzetiségünknek, oda zar ndokoljon mindenki, kit boldogít, ha mélyen és igazán érezheti, hogy magyar s ki lelkesedést akar meríteni a nemzetiség ig inek terjesztésére.

Mi, a szorosb értelemben vett Magyarország lakói, kik némi cs ggetegs ggel látjuk a sok különféle elkorcsosod st, éppen fajunk magva, az arisztokraci nak keblében; kik gyermeki  r mme halljuk, ha egy-egy nagyobb rangú polg runk saját nyelvén, azaz, a mi nyelvünkön sz l; kimondhatatlan  r mme látjuk a határon túl nemzetünknek tisztán föntartott jellemét; halljuk nyelvünknek  des hangjait egy tökéletesen művelt polg riasodott osztály körében, mely legdíszesebb neveit hordozza történetünknek.

B r közel hozzánk, mégis annyira új, annyira meglepő e jelenet, hogy a legédesebb érzéssel képes keblünket betölteni. Ki hiven ragaszkodott addig is faj hoz, még sokkal inkább fogja szeretni azt, ha e f nyoldal val megismerkedik. M g kedvezőbb vélemény fog támadni lelkében faj nak valódi értéke fel l, ha l t egy számra nem nagy, de belbecs re nézve annál többet  r  osztályt, mely m g több sanyarus g, m g több viszonytags gok közt, távolabb a polg riasodott világtól s mégis előre haladva az erkölcsök műveltségében, m g több s aránylag számosabb idegen elemek közé szorulva, oly h n, oly tisztán feltartotta nemzeti bélyegét. Ki e vigasztal  érzést élvezni akarja, menjen Erd elybe s nem fogja bánni, hogy magyarnak született.

S azért nem is lehet csodálni, hogy a magyarországi ember mindenkor bizonyos pietással és tiszteletteljes vonzalommal viseltetett Erd ely iránt; ha nem ismerte is k zelebb r l, sejtette jól, hogy ott rejlik legh bbben meg vott fészke, onnan ered legtisztább forrása nemzetis g nek.

A magyar nyelv újabbkori művelése nálunk kezdődött s itt valóban felette nagy volt a szükség e munkára, mert nyelvünk annyira elparlagiasodott, hogy művelt ember igen szűken érezte magát a nyelv korlátai közt. S miért? Mert nyelvünk jóformán csak a pór nyelvévé vált, az uri osztály franciául, más része latinul beszélt. Most már nyelvünk annyirá bővült, csinosodott, hogy bármi társalgási igényeknek megfelel. Nem is kevésbé büszkélkedünk sok új, sok kurtított szavaink s csinosodott szólásmódjainkban.

S én mégis azt mondom: e nyelv minden tökéletessége mellett most sem oly szép akár kötése, akár hangjára nézve, mint azon magyar nyelv, melyet Erdély lelkes leányai beszélnek; mely nélkülöz minden akadémiái, minden, a sajtó útján kifejlett pallérozódást s csupán anyától leányra szállva tartotta fenn magát jelen korunkig. S ne mondjátok, hogy hiszen szép ajakról bármi szépen hangzik; az erdélyi magyar beszéd kellemes, szép és gazdag, bármi hideg ítézzettel taglaljátok. Nyelvnek valódi kellemet nem ad semmi akadémikus; nyelvet, mint népdalt csak az azt beszélő nép teremt; a nyelv az ember legbensőbb, legrejtettebb természetének kifolyása s milyen a nép szelleme, olyan nyelve is. Az erdélyi nyelvet egy nemes faj teremtette, mely századokon át folyvást ezzel fejezte ki érzelmeit, gondolatait s melynek, habár külsőségeit érintette is idegen befolyás, de valódi belső lényegébe soha be nem hatolt.

Erdélybe is becsapkodott a külföldieskedés, a honit megvetés és szégyenlés nyavalyája, de soha nem terjedt el oly általános mételeyként, mint a nagyobbik hontestvérben. Távobabb volt annak forrásától, módja korlátotabb volt s a csodás közlekedési eszközök ismeretlenek valának. Az erdélyi főnemes, mint kevésbé vagyonos honn tartózkodott, míg a dúsbab magyar arisztokrata külföldön keresett itthon nélkülözött élvezetet. És ugyanezen honnmaradtságának köszönheti, hogy a társadalmi műveltség Erdélyben általánosabb, mint nálunk. Az alacsonyabb körök erkölcein is észrevehető bizonyos simaság, illédelmesség iránti hajlam, szóval műveltség,

mely meglehetősen ellenkezik a magyarországi kissé nyersebb modorral.

Meglehet az ottani lakosságnak természetében rejlik bizonyos szelidség, de más okát is nagy valószínűséggel lehet felhozni.

Mi szülte nálunk nagy részben ama betyáros szellemet, mely még nem rég ezelőtt jóformán el volt társágunk némely rétegeiben terjedve? Reakció! Ellentálló visszahatás a magasabb körök idegen s nemzetiségét megtagadott szelleme ellen.

Elkeseredvén a nép a műveltebb körök aposztáziája ellen, útját akarta állani a nemzetiség hanyatlásának; s miután a társas műveltséget a nemzet megtagadással karöltve lépni látta ellenébe, az ellen is megállt az elkeseredés nyereségével.

Ez így szokott mindenkor történni, együtt sujtatik a jó is, ha a rosszal szövetségbe lép. Így öntik ki gyerekestől a fürdőt.

Ellenben a testvérhonban soha nem látta a nép nagyjait elpártolni a nemzetiségtől s azért a főnebb magyarázott visszahatásra tárgy és alkalom nem adatott. Ahelyett a nép a nagyokat szívesen elfogadta vezetőiül; nem tekintette mint elpártolt, idegen, ellenséges elemet, hanem önként elfogadta a fölényt, melyet helyzeténél fogva felettte gyakorolt.

A magasabb körök a népnek természetes oktatói az erkölcsökben s a nép szívesen elfogadja az oktatást, nem zúgolódik az ez által támadt fensőbbség gyakorlata ellen, csak részvétet, jó indulatot sejt sen maga iránt tanítóiban. Az erdélyi magasabb körök ezt soha meg nem vonták az őket környezőktől s ezért befolyásuk az erkölcsök pallérozására megtette hatását s nyilván látható a nép legalsóbb rétegein is.

E tényt senki, ki Erdélyben megfordult, el nem tagadhatja. S e tény nagy vigasztalásul, egyszersmind győző okul szolgál arra, mit sokan tán kétségbe hajlandók vonni; miszerint a magyarság a belső s külső pallérozottságnak nem hogy ellensége volna, de éppen ellenkezőleg arra kitűnőleg alkalmas. Eppen Erdély, mely

magára szorítkozva s csak távol érintkezésben a külfölddel, ipar és gazdagodásbani elmaradottsága dacára a társasági műveltségnek oly magas fokára emelkedett, mutatja, hogy önmagából a magyar népből fejlődhetik ki az erkölcsök szelidsége, pedig tisztán s az eredeti zománc föntartásával, csak ellenséges befolyás ne gátolja fejlődését.

Ez oly tény, mely meggyőzheti azokat, kik csupán kézzelfogható jelenetek által engedik magokat meggyőzni s minden okoskodást, bármi természetes legyen is, apriori elvetnek. Mert bár ezúton elmélkedjék valaki, lehetetlen át nem látnia, hogy a magyar természetében korántsem rejlik a durvaság, hacsak durvaságnak nem bélyegezzük nem tudását némely conventionel szabályoknak, melyeket meg lehet sérteni, gyakran még túlzott illedelmes viselet által is.

Nézze bárki a magyar parasztot s hasonlítsa össze bármely — mondom *bármely* — nemzet hasonló sorsú köznépevel s kénytelen lesz megengedni, hogy egyiknél sem lehet találni annyi hajlamot az illedelem, a becsüllettudás iránt, mint a mi pór népünknel.

De hogy visszatérjek szorosabban vett tárgyamhoz, újra ajánlom mint élő és követésre méltó példát az erdélyi arisztokráciát saját magasabb köreinknek. Oly kellemes családi életet él az, hogy a sorsot — *erdélyi ember lenni!* — minden sors-csapások mellett is irigylendő rendeltetésnek lehet mondani. A társadalmi hangulat tökéletesen comme il faut s mégis annyira tiszta magyar, milyet nálunk jóformán csak némely tisztos, bár szegényebb sorsú hajlékban lehet feltalálni.

Rendes társalgási nyelvül nem hallható más, mint az édes nemzeti hangok, bájosan ejtve bájos ajkokról. Meglehet, más nyelven is beszélnek, ha egy-egy magyarországi közéjük vegyül, de hiszen magyar illedelmi szabály, hogyha egy van száz ember közt, ki idegen nyelven otthonosabb, kedvéért mind a száz amaz idegen nyelven beszél.

Minden mozdulat, minden taglejtés tanúsítja a magyar természetet s a tisztos pór nép nem lehetne magya-

rabb, mint e finom társaság. Midőn aztán az ember ilyet lát, mentse bármily okoskodásokkal, lehetetlen fájdalom nélkül gondolni idegenszerű s minden nemzeti típust nélkülöző saját magasabb köreinkre; lehetetlen nem irigyelni sorsát Erdély fiának, ki magyar keblet tud dobogni honában mindenütt, hol magyar névnek hallja hangzatát. Mondom, Erdély hivatva van nagy és jövő befolyást gyakorolni társaságunk állapotára.

Ti Erdély leányai, kik előtt a testvérhon leventéi önkénytelenül térdet hajtanak, ne feledjétek hivatástokat! Tiétek most a szerep, melyet harcos apáitok a honban viseltek. Akkor ők fegyveres kézzel, most ti a lélekteljes szépség hatalmával legyetek hódítóink — Bethlen Gáborok. S ne feledjétek diadalmaitok közt, hogy egy szent ügynek, a nemzetiségnek vagytok apostolai. Ne feledjétek, ha bármi idegen elem közé vegyültök, hogy éketeknek legszebb gyöngye azon magyar tiszta lelkiület, melynek kegyelettel hódol minden, kinek ereiben még egy cseppje buzog Árpád vérének.

Mocsáry Lajos

MOCSÁRY LAJOS: A MAGYAR TÁRSASÉLET.
Pest, 1855.

I.

ÚTI LEVELEK

1853

Itt vagyok végre az annyiszor megálmodott, annyiszor megszeretett Erdély fővárosában, ahol úgy érzem magamat, mintha régi ismerősök, régi rokonok közé érkeztem volna, kiknek arcait is látni véltem valaha, tán képzeletemben? talán a történet lapjait olvasva? amidőn a hajdankor hőseinek, nagyjainak, bölcseinek tet-
teiben elmerülve, azoknak alakjai végig húzódtak lel-
kemben és most, midőn Erdély földén állok, megeleve-
nülten állnak szemeim előtt.

Mert nem a holt emlékek legdrágább nevezetességei Erdélynek, hanem azon élő ivadékok, mely nemzeti és faji sajátosságát Árpád és Attila óta vegyítetlenül megtartotta, melyhez sem gazdagság és műveltség, sem szegénység és elhagyatottság nemes, tiszta ősi jelleméből ki nem vetkőztettek, mely ahány lépéssel haladt a jövőbe, annyi lépéssel nem hagyta hátra multját, hanem magával vitte ennek emlékeit — arca vonásain, szívében, szavában.

Még most is feltalálhatni Erdélyben mindazon alakokat, kiknek képeit az emlékkönyv írók oly élénk színekkel festik; a kérdés nélküli büszke főnemes, a hallgató érdemeire büszke, bátor lelket, a minden szépet, nagyot és nemeset tárt kebelével fogadó női jellemeket, az alapos, józanértelmű, magas készültségű tudóst és azt a szorgalmas, becsületes népet, mely most is oly szerelmes határaiba, miként hajdan; mely megél szorgalmával, kitartásával egy akkora darab földön, mekkorát

Magyarországon a dűlő utak elfoglalnak s nem cserélné fel azt tíz annyival ősi hegyein túl.

Délutánra érkezve, estve a színházat látogattam meg. Ném játszott; olyan jól esett valahára drámai közönséget látnom. A kolozsvári színház a pesti után a legnagyobb tere a magyar színművészetnek; ötvenkét páholya van s egész elrendezése jó ízlést s kitűnő csinyt tanusít. Jelenleg Kaczvinszky dalszintársulata működik benne, mely több jeles és szép reményekre jogosító tagokat számít. S miután az áldozatkész igazgató három évre nyerte meg a színházat, remélhető, hogy társulata időjártával a legjobbak közé fog emelkedni, egyenlően közrehatván a közönség pártolása, a művészek buzgalma és az igazgató tapintata.

Különösen meglepő volt rám nézve az ellentét, hogy míg Pesten a drámai közönséget a karzaton szoktuk keresni, itt a páholyokban találjuk azt. A művészet van-e ott degradálva, vagy az intelligencia?... (II.)

Azon pár nap alatt, melyet Kolozsváron töltheték, bárha azokat mind, kikhez szívem vonzott, nem láthatám is, elég alkalmam volt meggyőződhetni felőle, hogy azon előszeretetnek, mellyel a magyarhoni költészet Erdély földé és népe iránt viseltetik, alapos okai vannak.

Innen Bencece kelle indulnom, hol gróf Lázár Kálmán várt reám. Odáig útitársul Kőváry László barátom volt szíves hozzám csatlakozni, ki Erdély földének minden foltját ismeri, a legtávolabb idők történeti hagyományaival.

Kolozsvárt elhagyva, Feleken vitt keresztül az út, melynek hegyeiben teremnek azok az óriási kőgombócok, miknek keletkezéséről nincsenek tisztában tudósaink.

Dél tájon érkeztünk el Tordára, hol útitársam testvérével a beomlott sóaknákat és sóstavakat szemlélők meg; e tavakban semmi élőállat, semmi növény sem terem, csupán meleg nyarakban jelen meg a felszínen valami hosszúkás páncélbogár, s egy neme a fekete gyíknak, melyet a hő napsugár a sós iszaptól költ ki

s akkor láthatni valami veres, levéltelen, kemény növényt is a parton, mely kék virágokat nyit.

Torda épületei alatt egy már rég eltemetett város sírja fekszik; minden pinceásás alkalmával régi emlékek jönnek napvilágra. Legközelebb a polgármester, kertjébeni ásatáskor gyönyörű Bacchus főket, női szobor töredékeket és kised oszlopdarabokat a legtisztább karnioból fedezett fel. A Bacchusfők egyike fehér márvány, a másik alabástrom. A művészi kidolgozás remek vésőre mutat, mindkettő egészen ép, még a főt átszorító szőlőfonadék legfinomabb levelei sincsenek megsértve. Bár ne hányódnának el, mint annyi nagybecsű műemléke Erdélynek!

Tordán túl terjed a Keresztes-mező. Itt harcolta Decebal utolsó csatáját Traján ellen; a szántóvas mindenütt régi kardokat, sisakokat vet föl. Itt ölette meg Básta Mihály vajdát. Fenn a jobbról látszó hegytetőn van még valami sáncolat, mely az utolsó dák király várából megmaradt.

Távolabb a regényes Torda-hasadék képe tűnik elénk. Egy harminc ölnyi széles nyílás, melynek oldalai csaknem egymásba illenek s melyről azt tartja a monda, hogy az Szent László csodájára támadt, midőn ellenei üldözték, Isten szétnyitá a hegyet, a ló patkója, nyole szegével együtt most is lenyomva látszik a sziklában; odább Kolozsvár felé egy tér fedve van gömbölyű pénzalakú csiga-kövéletekkel, mikről az a rege, hogy midőn Szent László a kúnokat üldöze, azok pénzt szórtak a magyarok elé, hogy őket fentartsák, e pénzek váltak Szent László kértére kővé; maig is Szent László pénzének hívatnak...

Most húnyd be szemeidet édes rokonom; Enyed képe áll előtted!

Nagyenyed hajdan gazdag, virágzó város volt, birt tizenkétezer lakossal és azok mind igen boldog emberek voltak. Itt állt a reformáltak legvirágzóbb kollégiuma Erdélyben, mely híres volt páratlan könyvtára és régiséggyűjteményéről, de a leghíresebb azon nagy szellemekről, kik benne nyerték tudományos műveltségüket,

itt volt a megye székhelye és székhelye az értelmiségnek; itt talált legelső bölcsőjére minden szép és nemes eszme.

Most — mindezek helyén áll egy csontvázgyűjtemény leégett házakból és minden háznak története egy-egy borzalmas regény, melyet hallani és elmondani irtózat. A képzelet megtagadja a színeket e rajztól és lelkem fél visszagondolni reá. A házak kilencztedrésze romban hever, s legalább felének nincs tulajdonosa, aki visszajőjjön azt megnépesíteni; alkik hazatértek, sokan befödetlen házaikban laknak, elhelyezkedve a romok között, vagy meghúzzák magukat épen maradt pincéikben; itt-amott látni csak egy újból felépült lakot. A kollégium tetője megmaradt, mert a romboló elem nem bírta vele; a pompás könyvtárak, a gazdag régiséggyűjtemény hová lett? felelnek rá a kapu alatti kormos falak. A megyeház ablakain embermagasságú dudva zöldül elő, az udvarok szépen benőve fűvel; a templomok orgona nélkül, az oltárok díszképeiktől megfosztva...

Leverten tértem vissza szállásomra, a látott kép álmolatlásnak is iszonyú volna, bármerre vetém szemeimet, ugyanazon nyomor, új meg új alakban...

Nem bírtam itt maradni éjszakára, mennem kellett alkárhová, hogy itt ne legyek, amidőn az udvarias véletlen br. Kemény Istvánnal összehoz; vele együtt éjszakára közellevő csombordi jószágára rándulék át.

Ez is pusztulás színhelye volt, valamint az egész környék. Az erdélyi földbirtokosok legnagyobb része most azon helyzetben van, miben egy amerikai telepítvényes: az első sátorkarótól az utolsó járomszegig mindent újból kellett előteremtenie.

Másnap tovább haladánk. (III.)

Még a levegő is könnyebb, amint a Székelyföldre lépünk. Az egész táj képe átváltozik, a girbe-gurba Mezőség helyett, erdős-ligetes hegyek következnek, a faluk sűrűn egymáshoz közel, a házak rendszeren építve, csinos fa és cserépszindelyekre, mik hegyesen végződve olyformán tűnnek elé, mint az armadilla pikkelyei; a házak

elején deszkakerítés, az ajtók felett nagy csótartó ereszek, néhol oszlopos kioszkszerű emelvények, szépen cifrára kifaragva, az ablakok szellősek, farácsozattal el látva, míg mögül nyíló virágok tűnnek elé, az utak olyanok még falun keresztül is, mint a palló és mindenütt: úton, útfélen, kapuk alatt és ablakokon vidám mosolygó arcok tekintgetnek az utazó elé, ki nem győzi viszonzni a minden oldalról jövő szíves üdvözlést; ha megáll, körül fogják, kérdezik, utasítják, ha az utat nem tudja, elkísérik, s ha meg akar szállni, erővel húzzák házaikba.

És e házak belől ép oly csinosak, mint kívül, tükörisztaság uralkodik a szobákban, minden ablak tele virággal, a gerendák befűzve friss ágakkal, hogy a szoba úgy tetszik, mintha egy leveles szín volna, a magas lábaikon álló kandalló padkáján ott a falusi könyvtár, az évről-évre eltett kalendáriumok és az énekeskönyv.

Déltájon értünk Marosvásárhelyre; a szakadó zápor megzavart a város megtekintésében, csupán a várat és a benne levő ref. templomot rajzolhattam le... A vár, mint rendesen minden középkori kastély Erdélyben, négy emeltebb donjonbul áll, melyeket a kettős sáncfal köt össze, a templom is a szokott sajátságokat tünteti fel, a hosszú toronytetőhöz négy kisebb toronyocska ragasztva. Ilyenek kivétel nélkül az erdélyi középkori várkastélyok, ilyen a radnóti vár is, hajdan fejedelmi lakhely, melynek portáléja felett ott áll még a Bethlen-címer, egy vasból öntött koronás kigyó a háztető csupján felkanyarulva, szájában tart egy aranyalmát. Most tisztai lak.

Estére Kelementekére értünk, hol S.-nő asszony-ság urilaka fogadott bennünket, s másnap itt maradva, volt szerencsém megismerkedhetni br. H. József úrral és vígkedélyű lelkes nejével; itt találtam legelőbb mintáját a hajdani erdélyi háztartásoknak, mert köztünk mondván, hol eddig jártunk, ott egy koppantó sem maradt meg a régi felszerelésekből; -- itt még minden meg volt a maga ősi szépségében. A falak tetőtől-talpig nagybecsű képekkel s ritka acélmetszetekkel fedték, a régi pompás rokokóórák mesterséges gépezeteikkel, sajátos cifráik-

kal a mahagónival és elefántcsonttal kockázott asztalokon, vagy tarka márvány emelvényeiken; az előteremben a kedves agarak, míg az erdélyi úri létnek ép' oly elmúlhatatlanul kellékei, mint a spanyolnak a köpönyeg: nagy kalitokban éneklő madarak; tovább igen érdekes ritkasággyűjtemény, ősi ereklyék, antik szobrok, ritka fegyverek, óraművek és numizmatika, minőket ivadékról ivadéokra gyűjtött minden erdélyi család. Köztük nagy érdekléssel bírnak egy középkori imádságos könyvet, melynek minden szakasza elé egy, a legnagyobb művészek remekeiről másolt acélmetszvény látható, e művészet akkori tökélyének igen kedvező tanuságául; továbbá Barcsai Ákos ezüst mosdótála, melyen a viztartót egy ágaskodó szarvas képezi, nagy gondal készült alakokkal kiverve. Az úrilak hátulsó csarnoka üvegházon végződik, mely telve van melegéghajlati növényekkel, körül díszlő narancs- és citromfák, miknek egyik ága még virágzik, a másikat aláhúzza az aranylő almák terhe. Ilyenek lehettek azelőtt a többi erdélyi úrilakok is.

Minél tovább haladunk a Székelyföldbe, a táj annál regényesebbá válik, midőn Korond felett a magas Kolonda hegy ormára feljutottunk, egy panoráma áll előttünk, melynek elragadó szépsége legáz szívet és lelket...

Alant a félig nyílt völgyben öt falu látszik egymáshoz oly közel, hogy szinte egynek vélhetnők, ha tornyaik el nem különböznék: a gyümölcsös kertek szelid zöldje, melybe e fehér házak bemártva látszanak lenni, oly kellemes árnyéklatot képez a völgyteknő kalászos oldalaihoz, míg mindig tágabb kört nyitva, a távolban a havas bércek kékes körrajzait engedik láthatni. A nap éppen lemenni készül e havas bércek közé, az arany ködfátyolon keresztül, melyet sugaraiból a völgybe szótt, a falvak kékes füstje emelkedik; az ünnepélyes alkonycsendet egy folytonos méla zúgás hatja keresztül; száz és száz apró patak zuhogása az, melyek alant az Olt habjaiba vegyülnek s a csendes falvakon kereszt-

tül tombolnak, a vidám házikók küszöbeit mosva hús kristálytisza habjaikkal, s a mint a hegytetőről egy-egy kis darab vízfolt meglátszik, az alkonyég sugarainál úgy tűnik elő, mintha száz meg száz tülkördarabbal volna behintve az egész kedves völgy.

És midőn a kedves kép a lelket elragadja, eszünkbe jut a mult, hogy a hegytetők itt hajdan lármás várakat emeltek, miknek romjai maig is ott vázlanak felettünk, ott Firtos vár, Rapsóné vára és minden arc, ki velünk szembejő, egy-egy hősnek sarjadéka.

Vannak nagyszerűbb, pompásabb, elragadóbb látványok Erdély tájai közt, de oly magasztos alig lehet több, mint a Szent Anna tava.

A legrégebbi időktől a legújabbig szüntelen vallásos eszmék Sion-köde lebegett e táj fölött, ez volt a rajongók, az ihlettek Libanonja, ami Izraelnek az Olajfák hegye, a hindúnak a gangesi szent völgy, az északi skandinávnak az Igdrasill árnyéka alatti magány s a hellén költészet arany árnyképeinek a Tempe, az Erdélynek a Szent Anna tava.

Amint a tusnádi regényes fürdők jóltevő nimfájától búcsút veszünk, balra napkelet felé óriási bércek birodalma terjeszkedik elénk, melynek utolsó pontjai messze Kézdivásárhelynél végződnek; a térkép nem mutat e helyen sem falvat, sem majort; ösrengeteggel koszorúzott hegyek fekszenek egymáson, miket mindkét felől elkerül az országút, vadászösvényeknek hagyva az ösvadont, mely most járatlanabb, mint volt ezelőtt kilencszáz évvel, mikor még azoknak a váraknak urai éltek, mikon most az a vad fa terem, melyet a vihar vet s a vihar tép le.

Egyikén e vadon ösvényeknek megindulva, két merdek bérc között haladunk szüntelen felfelé, miknek aljában tajtékozó hegyi folyam tombol; szédület letekinteni rá. Félóra mulva elhagynak bennünket a szelidebb éghajlati fák, a bükk és tölgy, s kezdődik a fenyvesek országa. Óriási szálfák nőnek elő a szirt meredekéből, földig eresztve sötétzöld lombpalástjukat, s ott,

hol a sötétzöld a földet éri, körülnöve kék havasi nefelejts-el; mindig odább, mindig feljebb még vadonabb lesz a vidék, emberi kéz soha nem írta itt a fát, amint a Nemere szele töveikből kifacsarva egymásra dőngette a roppant faderekek, azon módon ott rohadnak, benőve futóvirággal, és csodaalakú gombákkal; egy-egy roppant szál fa keresztül bukott a hegy vágáson s míg töve az egyik hegyormon maradt, hegye a másik hegyormóra feküdt, s úgy képez veszélyes hidat az üvöltő hegyi folyam felett...

Végre mintegy négyezer lábnyi magasba kapaszkodva fel, sík tér nyílik meg előttünk, mintha egyenesre vágták volna a hegy tetejét, s egy lapály tűnik elénk, melynek első látásra oly szomorú, oly aggasztó tekintete van, hogy az ember megdöbben, maga sem tudja miért?

Az egész tért valami zöldesbarna sűrű moha fedi, melyből csoportonként állnak elő a csáténemű sötétzöld fűvek zombékjai, az áfonya és medveszőlő itt-ott berkeket képez, melyekből húsz, harminc lépésnyire áll ki egy-egy csenevész szomorú lucfenyő.

A helyt hívja a köznép a *kokojcás*-nak, és azon aggály, azon borzalom, mely az első tekintetre meglepi az embert, közös minden emberrel, minden állattal, mert e hely halálos veszély helye, alatta feneketlen víz van, ha ember vagy állat ez ingadozó mohos felszínre lép, a moha lesüpped alatta, és őt elnyelik az ismeretlen szövevények. Ösztönszerű irtózáttal haladtunk végig ez átkozott hely partján, s midőn a fölötte álló hegytetőre jutva, még egyszer visszatekinténénk rá, tündéri látvány állt viszont előttünk: két-háromszáz apróbb-nagyobb gömbölyű tengerszem, mint megannyi csillag ragyog a veszélyes bérci ingoványon, miknek hatása leírhatatlan. Az ember a tündéreket véli látni, kik tengerszemekből feljönnek, hogy a halandót a vészes síkra csalják.

E bérceken tul fekszik a Szent Anna tó.

Hármezer lábnyi magasban a tengerszín felett, körszél körül ezerkétszáz lábnyra feljebb emelkedő bércek által képzett medencében, vad erdők árnyában terül egy gömbölyű nagyszerű tengerszem, melynek körülete egy

negyedrészt mérföldet meghalad. Sima tükörlapja sötétzöld a belenéző erdős bércektől, a legnagyobb vihar sem ingatja azt meg, hab sem fodorul rajt. A körülfekvő bércek ide forduló oldalát cser és bükk fedi, míg a tó partján körül, roppant fenyők emelkednek, mintegy sötét rájába fogva az ércvilágú vizlapot.

Az ünnepélyes csend, mely a szívre száll, midőn e völgybe lépünk, érzelmekre tanít bennünket, melyeket nem éreznénk soha, melyeket talán tagadunk. Itt e szent magányban, távol minden emberhangtól, oly közel érezzük magunkat Istenhez. Semmi zaj sem hallik ide; örök csend uralkodik e kiválasztott völgyben, a körülfekvő bércek elvonják róla a zivatart; míg saját kiáltásunkat oly csodásan adja vissza a völgy gyűrűjében körülfutó visszhang, mindig feljebb-feljebb emelve a hangot, míg csaknem egy oktávval magasabban halljuk azt hátunk mögött enyésztesen elzengeni, mint a harangzúgást, mely oly soká cseng a légben, midőn már rég megszűnt szólani.

II.

REGÉNYES KÖBORLASOK ERDÉLYBEN

1858

Abrudbányának a piacán állunk. Az egyik templom a katolikusoké, a másik a reformátusoké, rom mindakettő, a harmadik tornyát most födelezzik, ez az unitárius atyafiaké. A város többi része is ilyen, minden három épület közül kettő még rom...

Sajátságos világ ez itten. Minden ember élete egy regény, tele rémes eseményekkel s Isten csodáival, amik azokból kiszabadíták: most már hozzá vannak szokva emlékeikhez, most már azt is megszokták, hogy utcán-piacon szanaszét találkozzanak azokkal, kik erről meg amarról emlékezetesek előttük s egymásnak köszönek és azt mondják: „Norok bun“, hanem aki azt először látja, hallja, annak valami végig fut a lelkén. Megjegy-

zem, hogy egész Abrudbányán nem láttam egy öreg embert, vagy öreg aszonyt.

Másnap az abrudbányai hetivásárt tekintők meg. Itt szoktak rendszeren összegyűlni a román világ celebritásai. Bálint, a kitüntetett esperes, egy patriarchális mosolygó képű arc, ki már messziről köszön jó ismerőseinek; a Borkesz testvérpár, akik közül az egyik most is viseli Vasvári pecsétnyomógyűrűjét emlékül, a másik pedig arról nevezetes, hogy a kálvinista templomnak ő szerezte ezt a mostani regényes kinézést; különben előkelő kocsis emberek mindaketten; az utóbbi vitt bennünket később saját lovain Vidrára (már nem tudom, hogy saját lovai voltak-e?) igen nyájas, tréfás emberek. Ide jár fel Jánku Ábrahám is, a havasok egykori királya, igen megviselt állapotban; apja mindenéből kitagadta, a legnagyobb szegénységre jutott, úgy jár-ke, egyik házról a másikra, s nem tudja, hogy mihez lásson? — Itt látjuk meg a híres Husztékucznet is, ki egy időben csizmaszárral mérte az aranyat, s selyembundában járt, ezüstpatkós csizmában, most pedig méri a diót és mogyorót, de nem csizmaszárral, hanem becsületes legális iccével a piacon. Minden visszatért a normális állapotba.

Megnéztük az aranybevéltő-hivatalt is. Hétfőn reggel a környékből jön ide mindenféle fajú és osztályú ember, hozza magával egy heti munkájának eredményét. Tisztességes férfiak előcsavargatják a zsebkendő szegletéből az aranyport, amit összeszedtek; elegáns delnők hozzák bársonyos táskákban bányáik nyereményét, bocskoros románok szedik elő a tüszőből a mogyoróformára összegyűrt kis sárga sarat, s az aranymosó szurtos kezéből is odahull a mérlegre a vízből kifogott sár-arany; azt fizetik mind arannyal-ezüsttel. Ez az abrudbányai ipar. Ahogy más ember gabonát szerez a földből, úgy keresik ők abból elő az aranyat s azt viszik piacra. Ez a hivatal egy év alatt hat mázsa aranyat s harmadfél mázsa ezüstöt vált be, pedig még K.-Fehérvárott is váltanak be egy részt, a bevéltott aranyat gömbölyű mintákba öntik s úgy küldik a pénzverdébe. Egy olyan kis ágyugolyó 10—12 pfrtot képvisel, hanem így az öregé-

vel nem lövöldöznek. Fontja az aranynak így 444 frtba számítódik.

Dél felé Verespatakra mentünk át, hol a bányagazgató szivességéből az ottani nagyszerű ércüzöt tekintők meg; mely ha emlékezetem nem csal, nagyobb a selmecbányainál; ez már 1849 óta épült s összeköttetésben áll egy roppant vízvezetővel s egy merész kivitelű vasuttal, mely mintegy százhatvan ölnyre 20 fokú meredeken halad fel, s fél mérföldnyi vonalban a bányába vezet. Ez egész mű egy magyar fiu, Juhó Ferenc mérnök munkája. E kis lovas vasuton haladva alattunk látjuk a verespataki magán érctörök egész sorozatát. Itt tömérdek a magán bányamiveltető, annak mind van saját kallója a patak mentében; egyik szebb, a másik rongyosabb, némelyiknek vagy vize nincs, vagy aranya, az nyugszik, a többi nagy gondolkodva hallatja egyenkint kopogó kallóit; a völgy egyik felét századok óta felhordott kőhányások fedik, másik oldalát, a kamarai bányákat környező szép bükkerdő takarja.

Az abrudi és verespataki aranybányák kétségtelenül legrégebbek Európában. A rómaiak kezdték még azokat mivelní, kiknek nem volt ugyan lóporuk hozzá, de volt rabszolgájuk; az elhagyott aknákban most is látni az égetés nyomait; mert ők elébb megtüzesítették a követ, azután ecetet öntöttek rá, úgy porhanyították...

Abrudbányai lelkes barátaink másnap Vidráig elki-sértek bennünket. Topánfalváig szekérrel mentünk, ott meg kelle állapodnunk, hogy az utánunk jövő vezeték-eket bevárjuk.

Ez tehát a román vidék hirhedett középpontja, ahol román intelligencia és birtokosság lakik. Amíg szekereinknél ácsorogtunk, lejő hozzánk egy román nemes úr s szives unszolással kényszerít bennünket házába bétérni. Tágas szalonjába lépve, a legelső, ami meglep bennünket — a harmincnégy magyar író arcképe. A román úr ott igen szivesen megvendégelt bennünket s mi valóban nem bántuk meg, hogy Topánfalván időztünk.

Innen azután haladéktalanul siettünk a regényes vidrai vizeséshez.

Vidráról tudnunk kell annyit, hogy az olyan falu, amibe délután két órakor megérkezve, négyig mindig befelé mentünk, másnap reggel hetedfélkor kiindultunk belőle, tizenegyig mindig kifelé mentünk és csak akkor értük el a végét. Egy-egy házcsoport mérföldnyi távolságban van a másiktól s azt rendszeren egy atyafiság lakja; hét külön temploma van a falunak, mert ha egybe kellene minden lakosnak járni, a szélsők szombaton indulhatnának el a vasárnapi prédikációra s hétfőn érnének róla haza.

Itt egy patak mellett láttuk üldögölni Janku Ábrahámot. Valami csárda volt ott, az előtt ült; faközöld kalapja szemére lehúzva, zilált haja barnult arcát segítette még szomorúbbá tenni. Ott ült senkire sem ügyelve. Valaki kérdezte tőle, hogy nem jön-e fel a sógorához, a víz-esés mellé. Nem fogadta el a kérdést. Nem akar ő most senkivel beszélni; ő vele sem törődik senki. Amióta ő szegény emberré lett és kopottan jár, azóta nem nagyon becsülik. Ha valami jót lehet még felőle hallani, az a megmenekült magyaroktól jön, kik közben emlékeznek rá, hogy őket nagy veszélytől szabadította meg, amikor saját sorsosai többször rá is lőttek. A szivekben látó Isten ítél és kegyelmez; ember ne szóljon ehhez. Mi hagyjuk bezöldelni szépen a szomorú évek sírját; s felejtjük el a tényeket, de tartzuk meg belőlük a tanulságot.

Jókai Mór

JÓKAI MÓR: UTI EMLÉKEK. Délbáb 1853. — REGÉNYES KÖBORLÁSOK ERDÉLYBEN: Vasárnapi Ujság 1858.

I.

TOROCZKÓI NÉPVISELET ÉS NÉPÜNNEPEK

Toroczkó népe, mint nagyon konzervatív természetű, egész körömszakadtáig ragaszkodik ősi szokásaihoz, hagyományaihoz s egyáltalában újítás az életmód és egyebekben is bajosan tudja köztük magát megfészkelni. E ragaszkodás, ha némely dolgokban (mint a bányászat) hátrányos is, de másrésről üdvös hatását sem lehet elvitatni, mert régi szokásai, jó sajátságai s nemzeti öltözékhez való e szívós ragaszkodásnak, a külbefolyások előli elzárkózottságnak tulajdoníthatjuk, hogy ezen alig 3000 lelket számláló népség más elemek közepette fentartá nemzetiségét, őseinek szebb tulajdonait, jó erkölcsseit s festőileg szép nemzeti öltözetét. Ez utóbbi századunk mindent egy kaptára vonó törekvései dacára is olyanmilyre tartja magát, hogy azt letenni egyértelmű lenne a polgártársaival való meg hasonlással, miért akárhány fiatal van, ki tanulási vagy másutt mulatása ideje alatt újdivatú mezbe buvik, de hazatelepültével azt azonnal a toroczkóiak kegyelt öltözékével cseréli fel. Különben a toroczkói népviselet úgy a nőknél, mint a férfiaknál nagyon szép s az ő magyar és ő német viseletnek vegyületéből áll; de ezen érdekes népviselet ismertetését megelőzőleg pár szóban érintenünk kell az abban pompálkodó toroczkói népet.

A toroczkóiakról első tekintetre is el lehet mondani, hogy szép nép; áll ez főleg a szépnemről, mert a nőkre nyelvünknek e költői kifejezése sehol sem alkalmazható jogosabban, mint Toroczkón. Ez állításomat bizonyíthatóan igazolni fogja mindenki, ki egy vasárnapon a templomból pároslag kivonuló toroczkói nők és leányok felett

szemlét tart; ki, ha esetlegesen festő lenne, szemérmes női szépségek és Madonnák eszményképéhez kiváló mintákat választhatna itten. A toroczkói nép nagyrészt szőke, mi a havaslakóknál leginkább uralgó. Vonásaik szabályszerűen szépek, különösen a nőknél a legszebb arcidomot találjuk hófehér bőrrrel, melyen rózsákat nem mesterkélttség, hanem havasi tiszta lég fakaszt. A nő egyáltalában Toroczkón nagyon kimélve van; otthonjukban ugyan kiváló jó gazdasszonyok, foglalkozási köriükbe tartozván veteménymivelés, főzés, a házkör tisztán tartása mellett fehérnemű és ruhakelme szövése, azok megkészítése, mi a divatos himzések miatt sok pepecselő munkát ad, mindazonáltal a terhesebb mezei munkától — mit a toroczkóiak idegen napszámosokkal végeztetnek, — meg vannak kimélve; ezáltal testük szépsége véde s a gyenge test túleröltetéséből eredő kora hiervadástól mentesítve vannak. A testalkat a nőknél, de főleg a férfiaknál szálas, nyulánk, erős izomzattal, mit folytonos munka edz. A természetszépséget leginkább a festői öltözék emeli, melynek leírásához már hozzákezdhetünk, mint udvarias emberek mindenestre ebben is a nőnemnek adva az elsőséget.

Toroczkón a nők öltözéke kor szerint változik, más a növendék, más a felnőtt leányok, más a fiatal, más az idősebb nők öltözete; s mindezeknél ismét más a hétköznapi, más az ünnepi öltözék; azért e tekintetben — bár az öltöny a divat szeszélyeinek nincs alávetve, mégis — nagy változatosság észlelhető, mi főleg tömegesebb csoportosulásnál a szín és alakzat sokszerűségénél fogva festői hatást gyakorol.

Az ing a toroczkói női öltözetnél nagy szerepet játszik; ha a hétköznapi ing egyszerű házi gyoicsból van s csak a mellén lévő sűrű apró ráncozata által tér el a máshelyt szokásos ily ruhadarabtól, — az ünnepnapi ing, az már nagyon is kacér valami; kelméje a legfinomabb fehér gyoics s kétféle, egyik a *sipujjas-ing*. Ez a vállpálhánknál és a *kézelő gallérnál*, — melybe a lobogós ujjak a kézcuklónál ráncba vannak szedve — veres-fekete fejtővel s gyöngyökkel cifrán ki van himezve. Ily inget a

leányok viselnek s rendszerint a kézelő, gallér és vállszegély kihimzésében versenyeznek egymással, mi okon azok nagyon díszesek szoktak lenni; de ezek mellett éppen nem hátrál a fiatal menyecskék islagos inge, mely himzés helyett a keleten is divatos apró érc-lemezekkel (islag) van a vállszegély és kézelőnél kicifrázva.¹ A nyakra fekete csipkéből készült vállig érő gallér jön.

A szoknya ismét kétféle: *fekete kösnyös felsing* és *veres kösnyös felsing*.² Ez nőknél és leányoknál egyaránt fehér, csak a kösnyő színe változik. Kösnyőnek hívják pedig azon cifrán selyemmel himzett felsing tartót, mely a tiroliak modorában a mellen kétfelől felmegy és a háton egymást keresztezve le s úgy elől, mint hátul a sűrű ráncba szedett felsinghez van erősítve. A kösnyőt a mell közepén a fűző tartja egybe, a fűző pedig négyszögű posztó vagy bőrdarabocska, mely gyöngy és élénk színű selyemmel van kihímezve. Az egész női öltözéknél a fűzőre van főgond fordítva, mint amely a legnemesebbet, az érzelem tanyájául szolgáló keblet fedi; mindenik abban igyekszik, hogy fűzője szépségben felülmulja a másét; így keletkeznek aztán a legfantasztikusabb ornamentikának oly dús képletei, melyeket nem győztem bámulni, mindezek oly változatosságban, hogy a megnéztem 12 fűzőből egyik sem hasonlított a máséhoz, de mindenik oly szép volt, hogy a festő ecsetét méltán foglalkoztathatta volna. Azonban a kösnyő és ékes fűzője inkább ékítmény, semmint szükségességi szempontból van alkalmazva, mert a felsinget zsinóröv szorítja a derékhoz, mely veres selyemből a régibb huszárövek mintájára készült aranyos foglalvány és bojtokkal, némelyek a zsinóröv helyett a szászoknál divatos bogláröveket is használják. Mindezt kiegészíti a *csipkés ruha* vagy cifra előkötény, mely a leányoknál zöld, az asszo-

¹ Az islagos inget menyegzőjüktől számított egy évig viselik a fiatal asszonyok, azután azok lábában a mézes hónapok emlékére tétetnek el.

² Felsing felső ingből lett, mivel az a hosszú ingre felül jön. Ebből lett a székelőknel használt *felsing* elnevezése ezen ruhadarabnak.

nyoknál fekete posztóból van; szélein és alsó szögleteinél zsinórozás és csipkefinomságú hímzésekkel van díszítve, dúsan a fiataloknál, egyszerűbben — csak zsinórral — az idősebbeknél. A csipkés ruhára jön az *öbvevaló*, vagyis egy virító színű virágos selyemkendő, mely háromszögre fogva, a zsinóröv alá van felső szögével beszúrva. Mindez azonban csak az ünnepélyes öltözéknél jön alkalmazásba, mert hétköznap asszony és leány egyaránt sűrűn redőzött kék perkál felsinget visel, minek *muszuly* a neve.

Az asszonyok fejükön síma fekete főkötőt viselnek, melyre nagyon vékony fátyolkendőt kötnek, még pedig nagyon festőileg felillesztve. A leányok ünnepek és lakadalmak alkalmával arany paszománttal borított 4 hüvelyknyi széles pártát hordanak fejükön, melyről hátul sűrűn egymás mellé tűzött arany virágokkal ékes antik szalagsokrok csüngnek le. Ezek közé szokták a *mátka-csokrot* is illeszteni, melyet az elmátkásodott leány vőlegényétől eljegyzése jelvényeül kap, míg ő csinált virágcsokrot ad, mit az — mint a szászoknál divatos — egész menyegző napjáig kalapján visel. Hétköznap a nők fejükre színes kendőt tűznek, mit sajtáságos modorban tudnak a nyak hátsó részén egybekötni. Hajadon fővel még a leányok sem mennek utcára s azért itt a hajadon elnevezés nem alkalmazható.

A lábbeli a nőknél piros csizma; a hétköznapi egyszerű, de a szives csizmának nevezett ünnepnapra nagyon díszes; szára oly hosszú, hogy a lábtőig érne fel, ha a bokánál sűrű ráncba nem szednék, sarka nagyon magas és keskeny. Neve onnan ered, hogy fejbőre szividomúlag van kimetszve, mit egy másik toldalék-darab egészít ki; mely szabás idézi elő azt, hogy a talp és a csizma hegyes orra felkunkorodik, mint az a török papucsoknál szokásos.

A női felöltő nagyon sokféle. Nyárban egy rókaprémess ujjatlan irha-bundát szoktak panyókára nyakukba akasztani; ez veres selyemmel van elől cifrán kihímezve. Ünnepélyes alkalmakra és templomba menetelre azonban a díszes *mentét* használják, mely fekete vagy szederjes

posztóból készül, finom fehér birkaprémmel, elől arany-szálakkal vegyített kék zsinórzattal és gombokkal díszítve. El mente egyik szárnyát kezdő ima alatt a nők ajkuk elibe szokták vonni. Télen a mente vagy bunda alá *posztó mellrevaló* jön. Ez világos zöld posztóból készült, fehér báránybőrrel prémelt oldalt gombolódó hosszú mellény. A gyermekes asszonyoknak van egy kisdedeik hordozására használt ujjatlan mentéje, melyet *garáznának* neveznek.

A leányok is felöltönyül viselik az ujjatlan bundát, de ünnepélyes alkalmakkor és templomba elmaradhatatlan a pártával járó *palást*; ez egy nagyon sűrű redőkbe szedett fekete rásából készült gallér-köpeny, mely zöld vagy más színű bársony szegélyzettel van díszítve. Mind ezt kiegészítik a gyöngyvarratos karperecek, melyeket *kösöntyűknek* neveznek s mit oly szép műszónak talállok, hogy a karperec helyettesítésére ajánlandónak vélek.

A férfirend öltözéke szintén igen szép; fehér abaposztó szűk magyar nadrágra — mely oldalt veres szegéllyel, elől zöld veres vitézkötéssel van ékítve — jön a magas sarkú kordován csizma, melynek hegyes orra szintén felkunkorodik, felül pedig kék zsinórba van szegve, mi az ifjabbaknál elől lecsüngő bojtban végződik. A lobogós ujjú gyolcsingek kézelői szintén selyemmel vannak himezve, veressel a házasokénál, fehérrel a legényekénél. Az inget veres bőr-öv szorítja a derékhoz, mi a fiataloknál himzett bőrboglárokkal van díszítve. Erre hosszú fehér irhamellény s végre a rókaprémes gallérú ködmöny jön; ennek ujjai csak könyökig érnek, hogy a kéz szabad mozgását ne gátolják, különben azt csak télen szokták felöltetni, nyárban mindig panyókára viselik. Ködmöny és mellény egyaránt cifrán ki van selyemmel himezve, még pedig a legényeknél veres, a házasoknál kék selyemmel. Gombjai díszkő (carniol, agát stb.) vagy üvegből vannak. Templomba a férfiak ködmöny helyett — vagy télen a felett — a panyókára viselt fekete *condrát* hordják. Ez az aranyosszéki székely zekék mintájára van készítve, csakhogy amazokénál jóval díszesebben van elől és az oldalpálháknaál (betoldás)

kihimezve, sárga veres, de leginkább nemzeti színné hárrással. Fejükön nyárban széles karimájú, kerek fejű, fekete kalapot, télen fehér birkabőrből készült sapkát viselnek; templomba menetelkor azonban hosszú fekete kucsmát, melynek bojtos vége be van túrva vagy lecsüngesztve; hajukat fül-mellé fésülve hosszan viselik. Nyakkendőket csak a legények és fiatal házasok hordanak; ez fehér s lecsüngő része veres vagy fehér selyemmel van kivirághimezve. Pödrött bajuszt, szakál nélkül, mindenki hord.

Mint látható, ezen szép népviselet keveréke az ősmagyar és németnek, mert a nők kösnyője, fűzője és a hosszú szabású mellények importált dolgok, míg a ruhásműveknek dúszinórozása és himzése, szűk nadrág, panyókára viselt felöltők, rókaprémes gallérok stb., mind a magyar viselethez tartoznak.

Amily sajátos a torockóiak öltözéke, oly sok az eredetiség népünnepükben is. Ez ünnepélyeket, mint a népelet legjellemzőbb vonásait, hacsak futólagosan is, érinteni szükségesnek látom. Mindenekelőtt a bányászoknak *Féltél estéje* nevű ünnepüket fogom itt ismertetni.

A bányászélet sok veszéllyel és nélkülözéssel jár; azért a bányászok is, miként a vésszel küzdő hajósok, nagyon vallásosak s miként azok, valahányszor egy hosszú tengeri út után partra érnek, hálát adnak Istenüknek, hogy annyi baj között véstől oltalmazta, arra pedig kimulatják magukat, — úgy a bányászok is, midőn a féltél eltölt, *Féltél estéje* nevű hálával egybekötött ünnepélyt rendeznek, mit velök az egész város meg szokott ülni. E nap délutánján minden kürtösből füstoszlop emelkedik, jelölve, hogy a gazdasszonyok valami rendkívülire készülnek. Estére aztán minden háznál nagy lakoma van, az asztalokon a zsirban úszó sülték, de főleg sütemények készítésében tesznek ki az asszonyok; fánk, kürtöskalács mellett ott van az ünnepélyek szokásos süteménye, az óriási *somodi*,³ mi fűszerben dúsztrudl-féle

³ A somodi csak rendkívüli alkalmakkor szokott előkerülni; nagyra azért csinálják, hogy a maradékot a bányászok magokkal szokták vinni a bányákba.

tészta s főleg igen jó borkorcsolya. A süteményekből a papnak és tanítóknak is küldenek, mert ők is részesei az ünnepélynek, amennyiben a rákövetkező vasárnap *féltől háláját* szokták a templomban megülni, hálát rebegve az isteni gondviselésnek, mely védte az év annyi részei közt.

A másik népnépe a toroczkóiaknak áldozócsütörtökön van, midőn jól feltarisznyázva felmennek a havas-tetőkre, leginkább a *Székelykő* várhegyére, hol egész nap és este is a felgyújtott nagy örömtüzek mellett vigadnak s ottlétük emlékére magas csóvákat szoktak feltűzni. Ez ünnepélynek vallásos és történelmi eredetet követelnek; vannak, kik azt mondják, hogy Krisztus Olajfákhegyére menésének emlékére szerveztetett, mások pedig a székelyeknek mongolok felett a székelykői vár alatt vívott győzelmével hozzák kapcsolatba s ezen a várba szorult toroczkóiakat megmentett győzelem emlékünnepeként tartják. A feltűzött csóvákban visszemlékét hiszik azon zászlós kopjáknak, melyeket régen az e csatákban elesett székelyek sírja felett minden évben meg szoktak újítani. Minden ünnepeik közt azonban legérdekesebb és legjellemzőbb a toroczkóiak *lakadalmi ünnepélye*.

A leánykikérés és elmatkásodás háziasan, a rokonok részvéte mellett történik meg. A leány ekkor a vőlegény kalapjára csinált virágbokrétát tűz, a legény a leány pártájára szalagcsokrot. Mindketten e jelvényt, mint hűségük jelképét, egész a lakodalom napjáig viselik, mikor a legény csinált bokrétáját a leány valódi friss virágcsokorral cseréli fel. Matkásodáskor még előre meghatározzák a lakodalom idejét, ami leginkább tavaszon, ritkábban nyáron is tartatik, s rendszerint szombat estén kezdődve egész szerdáig elhúzódik. Sőt azt pár héttel előbb megelőzi a hirdetési első ünnep, mert első kihirdetés vasárnapján templomozás után az ifjak elmennek úgy a menyasszonyi, mint a vőlegényi házhoz szerencsekivánataiknak kifejezésére, mikor főtt törökbúzával (kukorica, tengeri) vendégeltetnek meg; de viszontszolgálat fejében az ifjaknak meg kell törni a lakadalmi

vendégséghez szükségelt fűszereket, mikor az egybe-
gyűjtött rézmozsarak csengése-pengése messzire elhall-
szik. A harmadik kihirdetés vasárnapjának estéjén a
menyasszony szülői *búcsúvacsorát* adnak, melyet *tyúkos*
vacsorának neveznek arról, hogy a meghívott rokonok
és vendégek mindenike egy tyúkot és somodit szokott a
menyasszornak vinni. Ezen „ingyen vacsorának“ is
nevezett estélyt tánc rekeszti be, mi a vőlegényi háznál
— hol a vígság már azt előző szombat-estén megkezdő-
dőtt — folytatódik. A vőlegényi ház sarkához magas
póznára csóva van feltűzve, már szombat óta a kapu
tárva van, a konyha az udvarra költözik, hogy az étel-
ek illata hirdesse a vendégséget, melyre mindenki szive-
sen láttatik, enni adnak is, de a bort mindenki a magáé-
ből, még pedig felemelt áron fizeti; e végett a pincében
elhelyezett hordók mellé csaplárost tesznek, ez kívánatra
mindenkinek mér; de a bor kiváló jóságáról a gazda fe-
lelős, ki, ha a korcsmainál jobb bort nem tesz ki, káro-
sodik. A pénzért való bormérés aztán az egész lakadalmi
ünnepély folyama alatt tart. De az előadottak mind csak
előzmények, mert a tulajdonképpeni lakadalom hétfőn
kezdődik, mikor a város egész népe hivatalos. Hétfőn
reggel a menyasszony és vőlegény kölcsönösen elküldik
egymásnak nászajándékaikat. A vőlegény ajándéka áll
szives csizma, selyem csipkés kötény, övbevaló és fejfé-
lyből; a menyasszony ajándéka nyakkendő, selyemvar-
ratos ing és friss virágból készült *nászbokréta*. Vecser-
nyei harangszóra megindul a templomba a vőlegény ná-
sza egyfelől, a menyasszonyé másfelől, kitűzött ponton
egyesülendők. A menetet pároslag az öreg rendű férfiak
nyitják meg; utánuk jönnek sorrendben az ifjak, ezeket
követik csoportban a nők; a vőlegény a két vőféj, a
menyasszony a két nyoszolyóleány közt lépdel s úgy
ezek, mint az egész gyülekezet legünnepélyesebb öltöze-
tében. Esketés után az egyesült násznép ugyanazon rend-
del indul vissza, aminővel ment; de ezt megzavarja a
„kalácsos ifjú“. Erre a legjobb futó ifjút választják, ki
egy nagy kalácsot feltartva, mondja: „itt a menyasszony
kalácsa, ki el tudja venni az adja át, azé lesz a menyasz-

szony ajándéka s egyéb jutalmát is kapja“. Erre az inában bizó fiatalság közül többen kiválnak s úzóbe veszik a sebesen haladót, kit, ha valaki utólér, az, ha pedig beérni nem tudják, maga a futásra felhívó viszi el a menyasszonynak díszes kalácsát, váltságul nyakkendőt vagy egyéb ajándékot nyerendő. Ezen kis intermezzo után a násznép elkiséri a menyasszonyt a szülői házhoz, hol a násznagy a lekötött menyasszony kiadatását sürgeti, mit kereken megtagadnak; erre hosszas szóváltás következik, mi az ily alkalmakkal szokásos elménckedés kíséretében mindaddig tart, míg a házi szószóló az érvelésből kifogyva, bevehető feleletre nem képes; ekkor aztán a násznagy átveszi a menyasszonyt, a vőlegény ünnepeélyesen biztosítja a búsongó szüléket: „hogyanynak atyja helyett atyja, anyja helyett anyja, testvérei helyett testvére lesz s ezen rábizott kincset hűségesen megőrzi és gyarapítja“, mire a búcsúztató (versben) kezdődttével a menyasszony is sírva vesz búcsut szüléitől, testvéreitől, rokonaitól; de a parafernumot ezalatt kihordott fiatalság résen áll s a menyasszonyt kiragadva a bánat karjaiból, a vőlegényi házhoz röpítik, hol a mellékszobában a nyoszolyóasszonyok pártáját kérik; de ő azt sokáig vonakodik átadni, végre hosszas kérésre lehull rózsakorának e fényes szép füzére, helyére jön a vőlegényi ajándékkal kapott főkötő és fejfátyol, mellyel felkontyozva, asszonyként vezetik a násznép elibe, hol leánysága jelvényének elvesztése feletti bánatát a menyasszonyi tánc azonnali megkezdésével igyekeznek vigasztalni. Tánc végeztével asztalhoz telepednek. A házasok nejeik mellé, a fiatalság keverten, s kezdetét veszi a lakoma, mely fényes és hosszan tartó; az ételnemúiek túlságos sokasága alatt roskad az asztal, bort is annyit hoznak a vendégek háta megett levő *borhordó ifjak*, amennyi éppen tetszik, de ennek árát mindenki megfizeti. Asztalbomlás után újból kezdődik a tánc; a leányok csak keveset fordulnak, mert a megjelenő szakács hazamenetelre intvén, távoznak s csak a menyecskék maradnak vissza, ezekkel foly a tánc éjfélig, midőn rendesen haza oszlanak. Kedden a két rész-

róli örömszülőket s hivatalos rokonokat vendégli meg a yölegény; ebéd után azonban felgyűl a tömegesebb ház-nép táncolni, mi szerdán reggelig szokott tartani. A toroczkóiak eljárják a friss csárdást is, de van németes táncuk is, mint a *landerisch*, *galopp* stb. Különben ezek a magyar falusi népnél is egyszer-másszor kivételesen szintén elő szoktak fordulni.

Az előadottakból látszik, hogy a toroczkóiak lakadalma igen költséges; egy ily lakadalmon elkel rendszerint egy vágómarha, 12 véka tiszta búza-liszt kalácsnak, egyannyi kenyérnek, számtalan majorság, tojás és főzelék s 100-150 veder bor; de a bornak magas ára rendszerint visszafordítja a kiadások egy részét. A nagy trakta magyar eredetű, a bor árának fizettetése azonban Ausztriából magokkal hozott szokás lehet, amennyiben Magyarországon tudtommal sehol sincsen divatban. Annak kalmári színezetét azonban némileg szépíti azon körülmény, hogy a borból bejövő nyereményből rendszerint egy tehenet vagy lovat szoktak az új házaspár számára venni... A toroczkóiak rendszerint maguk közt házasodnak, elannyira, hogy a toroczkói leány inkább pártában öszül meg, mintsem más helységben menne férjhez. A férfiak szintén ez elvet követik s nagyon ritka még az az eset is, hogy a szomszéd Szent-György rokon népe közül választanának nőt maguknak.

De ha résztvettünk a toroczkóiak vigadozásaiban, illő, hogy bánatosabb perceikben se vonjuk meg részvételünket; ha életük főbb mozzanatai felett szemlét tartánk, illő, hogy elkisérjük végső nyughelyeikre a temetőig, melyet Toroczkón *birgejnek*⁴ neveznek. A temető annyiban sajtáságos, hogy igen sok családnak van ott sziklába vésett sírboltja, minden külső jel vagy felirat nélkül. Halálozás esetén sírásót még akkor sem fogadnak, ha a halottas családnak kriptája nincsen, mert a

⁴ A toroczkóiak, midőn nagyon megharagusznak, káromkodásképpen azt szokták mondani, hogy: „Egyen meg a birgej“. A birgej név valószínűleg a német berg-ből származik, mivel a temető a város délnyugati oldalán egy dombságon van.

sírásást, valamint a sírboltban való koporsóüreg helyét a legközelebbi rokonok és szomszédok szokták díjtalanul elkészíteni. Ezen atyafiságos vagy felebaráti vég-szolgálat megtagadása egy lenne a közvélemény előtti önmegbélyegzéssel. A sírkészítők a halottas háztól egy kenyeret és pálinkát kapnak.

A halotti szertartás rendszerint a templomban történik; innen a tanulók által megnyitott menetet a férfiak követik pároslag, az öregek elől, utána a többiek, a nők a koporsó után tömegesen mennek. A sír mellett az egyház világi főnöke (gondnok) vagy más arra alkalmas egyén rövid emlékbeszédet tart, melyben elősorolja az elhunytnak életét, érdemeit s végül köszönetet mond az egyházi személyek és az egész gyülekezetnek ezen végtisztességtételben való részvételért, mire rendszerint a pap válaszol, röviden megáldva a sírt.

A síralmasokat egy-két rokon kíséri csak haza, örökség vagy osztály felett értekezendők; itt legfeljebb egy kevés bor kerül az asztalra, a másutt szokásos pazar toroknak semmi nyoma; e helyett a tanulóknak és a nagyobb szükségben lévő szegényeknek szoktak a halottas háztól ételt küldeni.

II.

HÉTFALUSI NÉPI MULATSÁGOK

A hétfalusi magyar nép nagyon terhes életmódot folytat s csak folytonos erőfeszítés és lankadatlan munkásság által képes az élet szükségzeit kiteremteni. Milyhelyt a sürgősebb mezei munkán túl esett, a férfi népesség egy része az erdőkre megy ölfákat vágni, más része mint szekeres bolyongja be fél Erdélyt és a Duna-fejedelemségeket; a nők részint mezei munkával, részint házi teendőikkel (fonás, szövés, vászonfehérítés, varrás, gypajmosás, vetemény-termeléssel stb.) vannak elfoglalva; a hajnal első pirjától késő estéig itt minden kéz

el van foglalva s éppen azért tavasztól késő őszig a mulatásra nem sok idő marad, legfőlebb a vasárnap délutáni táncra szorítkozik.¹ A télnek munkamentesebb napjai szokták itt a kedélyes egybejövetelek, együtt mulatozások és örvendezések idényét képezni; ez tetőpontját a pirostojásos husvétkor szokta elérni; miért érdeknek tartom ezen ünnepélynek népies örömeit leírni.

A husvéti piros tojások

A husvéti ünnep főleg a leányok áldozatkészségét veszi igénybe; ők ez időre már jó előre gyűjtik a tojások nagy halmazát, hogy az események által készületlenül meg ne lepetessenek s bárhogyan is, de minden felserdült leánynak kell 20-30 piros tojással birnia husvétkor. Husvét előtti nagyhétben Hétfalu leányai egymásnak adják át a brassai és hétfalusi boltok ajtaját s mind tojásfestéket és viaszt vásárolnak; otthon aztán a felolvasztott viasszal mindenféle virág, arabeszk és titkos gondolataikat kifejező jelképekkel beírják a tojást, azután felfőzik a festékes fazékban, honnan piros-fehérvirágosan kerülnek ki. Ezekből az azon évben naggyá lett leányok legelőbb a kegyelet adóját fizetik le, mert csinos kosárába pakolt fehér és piros tojással legelőbb a lelkes és tanítóhoz köszöntenek be, hála fejében a konfirmációi tanításokért. A megmaradó készletet gondosan elteszik, mert husvét reggelén mulhatatlanul eljön mindenki előtt bevallott szeretője az ünnepet felköszönteni, amikor a leány a legszebb piros tojásokkal szokott kedveskedni; ez alkalommal a legény is az ötlet táncbokrétával egész éven át ellátott s oly sok kellemes estét szer-

¹ Az újabb időkben a nép kiemelését lelkén hordó néhány nap szokásba hozta az Olvasó-Körökben való lapolvasást, színi előadást és kirándulásokat, hol hazafias beszélgetések az előljárók és nép közt testvéries összesímulást előidéző közebédeknel, a beszédbeni szabatoságot kifejtő pohárköszöntések, hazafias szellemű könyvek kiosztása által hatnak a nép kedélyére és szellemi életének kifejllesztésére; e téren is, mint úttörőt dicsérrel kell felemlítenem Borcsa Mihály bácsfalvi lelkészt.

zett leánynak emlékül s szivességei viszonzásául *zergős guzsalyt* és *dísz pereszlent* szokott hozni. A zergős guzsaly igen szép eszköz, az cifrán ki van metszve és élénk színekkel kifestve, el van látva láncszemes kötővel és díszes tűzőtűvel, közepén kifúrt üvegében apró kavicsokkal megtöltve, honnan *zergős* elnevezése is. A pereszlen (az orsó végébe tűzőtt nehezék) csontból vagy fából készül, de mindkét esetben igen díszesen van faragványokkal s érc-szeletek beillesztése által felékítve. Az ily fonókészülékkel aztán büszkén és eléggülten szokott a leány guzsalyosokban megjelenni, mert a zergős guzsaly a szerelem kitüntető jelképe szokott lenni. De a kisebb, szerető nélküli leányok sem maradnak ez alkalommal a figyelmen kívül, mert az iskolás fiúk is zergős guzsaly és pereszlenekkel szokták a piros tojás váltsága fejében a növendék leányokat megörvendeztetni, nemcsak egyébként és a zergő guzsallyal, hanem tömegesen is megindulva s házról-házra menve, az ablak alatt kiáltják: „Kata, Ilonka, Sára stb. néni adjon egy tikmonykát, ülfí viszi tyukocskát“, mikor mindenik fiú szokott tojást kapni. Húsvét másodnapján nagy és általános mulatságot okoz a *kerekes leány*, t. i. a legények tömegesen összegyűlnek s egy szalmabábot cifrán rikító színű női ruhába (rendszerint urhölgyek ruhafoszlányaiba) felöltöztetve egy kétkerekű taligára kötik s mindenféle élceket és pantomimikus előadásokat csináló kukák (maszkarák)-tól megelöztetve sebesen nyargalnak a kerekes leánnyal s nagy csattogtatás és ujjongatás közt minden leányos ház udvarára berohannak, hol íratos tojás mellett pálinka s valami falmivalóval szoktak kínálkozni. A kerekes leánnyal minden leányos házhoz be szoktak menni s nagy bánatot okozó sértés lenne az, ha valamelyiket mellőznék; este aztán egybegyűlnek táncolni, mikor leányoktól gyűlt piros-tojás, kalács, szalonna és pálinkával nagy lakmározást csapnak. A kerekes leánnyal való járás már kezd divatból kimenni s még csak Türekösön és Pürkereczen tartja magát.

A piros tojás írása a leányoknál nagy esemény, főleg a választottnak szánt tojásokon az emblematis

jegyek: két egybecsatolt szív, csókolódó galambok, öszszefogott két kéz stb. nem szoktak hiányozni s ha valamelyiket szerelmi bú vagy kétkedés gyötri, annak átnyí-lazott szívvel, szomorú fűzfával stb. ad kinyomatot; az ily epekedő szerelmes tojás írási mütétet nem egyszer kíséri ezen s más hasonló énekkel:

*Itt van a husvét szép ünnepe;
De szívemnek nincs öröme.
Eltávoztak a hűtlenek;
Uram Isten verd meg őket!*

*Gyász virágot írok erre,
Talán hívebb lesz a lelke,
Aki minap megesküdött:
Velem tartja az esküvőt.*

A legényeknél meg van a piros tojásból a szerető leány hűségére és szerelmére való következtetés; szokásuk, hogy a leányoktól kapott tojásokat elrejtik, idő multával azokat újból előkeresik s amely tojás sárga színű és halvány virágúvá lesz, arról azt tartják, hogy az azt adó leány bús gondolatok közt, szerelmi bútól zokogva írta s következőleg az, aki őt leghűbben, legigazában szereti; így nem egyszer sietteti a menyegzőt a piros tojás elszíntelenedése. A piros tojásos husvét mulatozásainak ezen rövid ismertetése után a népelet egy másik képéhez térek át, a hétfalusi magyar fiatalság estélyeinek (guzsalyas) és táncmultságainak leírására.

Guzsalyosok és táncmultságok

A magyar falusi népnél az estélyeket a *guzsalyosok* vagy *fonókák* szokták helyettesíteni; itt szokta a fiatal-ság a hosszú téli estéket kedélyesen eltölteni, a kellemest a hasznossal, a mulatozást a munkasággal kapcsolván össze. A guzsalyosok Hétfaluban szintén divatosak, fel-

váltva szokott a leányos házaknál mindakét nembeli fiatalság egybeseregleni, és pedig a gazdag mint szegény egyaránt; mert itt a nép között meg van az egyenlőség érzete s a vagyoniosság vagy más társadalmi előny, elzáró válaszfalakat egyáltalában nem szokott ember és ember köz emelni.

Azt mondók, hogy a guzsalyosokban a kellemes a hasznossal, a mulatság a munkával van párosítva; ez azonban eddig csak a szép nemre állott, amennyiben a leányok az estét fonással töltötték el, de a férfi sereg semmi hasznost nem művelt, legfőlebb az eleső orsókat leste s a nők mulatására meséket mondott, vagy mindig elvitt furulyájukkal mulattatták; az újabb időkben azonban Hétfalunak minden kínálkozó alkalmat felhasználni tudó lelkesebb lelkészei és tanítói azon igyekeznek, hogy a guzsalyosokat nép olvasó-egyletekké alakítsák át, azáltal, hogy míg a nők fonnak, azalatt a legények mulatságosan oktató olvasmánnyal vagy szavalattal igyekezzenek saját és a gyöngéd nem lelkületét finomítani és művelni. Ezen üdvös szokás Bácsfaluban s még pár községben kezd már meghonosulni s valóban óhajtható lenne, hogy az ne csak a barcasági magyar falukban, hanem ország-szerte mindenütt terjedne el. A guzsalyost rendszerint tánc szokta befejezni s azért azt úgy tekinthetjük, mint a nép tánciskoláját, mert ezen szűkebb körben szokták az ujonc táncosok magokat begyakorolni, hogy a vasárnapi táncnál tudatlanságuk miatt ne kelljen pirulniok.

Hétfalu csaknem minden községében van vasárnap délután tánc, még pedig míg a szép idő tart, mindig szabad ég alatt az utca tágasabb helyén vagy valamely udvaron. A muzsikust fogadó két legény reggeli isteni tisztelet után a lelkésztől engedélyt kér a táncra, ki azt irásban adja meg, melyet a falunagy megerősít, és így a tánc az egyházi és világi hatóság beleegyezésével megy végbe. Sajátságos és csak Hétfaluban lévő szokás az, hogy a vasárnapi tánc terheit a leányok szokták hordozni, mert a zenészeket a muzsikusfogadó legények szokták ugyan felfogadni, de azok fizetése a leányoktól kerül ki; e mellett a leányoknak kell táncoltatójuk (szívők válasz-

tottja) kalapvirágáról,² sőt még arról is gondoskodni, hogy a muzsikusfogadó (táncrendező) legények számára mézespálinka is legyen, miből aztán ezek, mint a leányok adományából, a többieket is meg szokták kínálni.

A tánc kezdetekor csak a legények gyűlnek fel s midőn a hegedű, cimbalom, klárika (clarinette) és kobzából³ álló zenekar táncnyitányát elkezdi, a legények egymás mellé sorakozva s kezeiket egymás vállán áttéve, körben mozogni kezdenek, ismét a középre összefutnak s épp oly ütemesen járnak a Görögországból eredő *Brut* vagy *Briu* táncot, miként az oláhok.⁴

Erre rögtön csárdás következik, melynek kezdetével a két muzsikusfogadó a szomszédos udvarokra távoznak, hol a felnőtt leányok⁵ táncruhájuk pompájában meghúzódva várják a táncbavított.

Itt egy-egy muzsikusfogadó három-négy leányt is mintegy erőltetve kezénél fogva bevezeti a tánchelyre, hol a legények (rendszerint kit-kit választottja) rögtön átveszik; a muzsikusfogadók újból viszatérnek s a szomszédos udvarokról addig vezetik e leányokat, míg ilyeneket találhatnak; ott pedig olyan szokott lenni, kinek legényszeretője már jelen van a tánc-

² A táncbokréta télben csimált, nyárbán természetes virág; a leány szerelmének hő fokát e bokrétákról szokták megítélni s különösen azon leányról mondani, hogy legényét nagyon szereti, aki a bokrétába bajosan megszerezhető havasi virágokat is szokott kötni.

³ A kobza egy gitareszerű hangszer, melynek öt bordája, rövid nyaka és nyolc húrja van, ezt tollal pergetik s a zenekarban a nehezen hordozható cimbalmot helyettesíti s talán nem tévedek, ha ezt a régi költők által használt kobozzal, miként neve is jelöli, ugyanazonosnak tartom.

⁴ A briu oláhuul övet jelent; a táncra azért van alkalmazva, mert a legények öveiket tartva fogódnak össze; a briuval kezdődik és végződik minden táncmulatság.

⁵ Mert a még nem konfirmált leányok sohasem mennek táncba, legfeljebb a guzsalyosban levő táncleckében való részvétel van nekik megengedve.

ban,⁶ mert az olyan leánynak, kinek szeretője hiányzik, nincsen becsüje (csekélyre becsülik). A legények tánc közben kézről-kézre viszik a leányokat; az oly leányról, aki sokáig egy-egy legény kezén nem marad, arról a nézők azt szokták mondani, hogy „megbecsülték“; az oly leány felett, ki sokáig megakad egy-egy legény kezén, sajnálkozni szoktak, önmaga is elveszti minden kedvét. Estefelé férjeik engedelmével a fiatalabb menyecskéket is beviszik a táncba, mikor aztán a házas embereknek is joga van abban részt venni. A táncrendben a magyar és oláh táncok változnak. A legényeknél szokásban van a *táncszók* kiabálása s jellemző az, hogy a magyar táncszavak mindig az illem határai között maradnak s gyakran költői beccsel is bírnak, mint pl.: *Jerre hozzám szívem Furuzs, ne legyen szíved háborús*; vagy: *Huzzad cigány, nincs bánatom, kezemen van szép angyalom*; míg az oláh nótákhoz alkalmazott oláh táncszavak legnagyobb része illemsértők.⁷

Az oláh táncok közt estefelé a *hora* is figurál, még pedig nyomasztólag, mert ekkor szednek fel a muzsikus-fogadók 10—20 krt. minden leánytól a zenészek dija fedezésére. A horában nők és férfiak körbe fogódnak, hármat előre, hármat hátra, azután jobbra és balra is ennyit lépnek, ebből áll az egész tánc, ami inkább minden élénkség nélkül tipogásnak nevezhető, mint táncnak. A *hora* folyama alatt a zenészek a közepén, a táncnézők a körön kívül foglalnak helyet, onnan nézik rendre a legényeket, leányokat s teszik meg észrevételeiket, megjegyzéseiket; szóval ez a tánc nemcsak a fizetés, hanem a megkritizálás tánca is. A *hora* mellett még diva-

⁶ Azt pedig a leány már csak azért is tudja, mert a táncba a szülőktől mindig a választott kéri ki a leányt és vezeti el.

⁷ Szerencsére a hétfalusi magyar nők az oláh nyelvet nem értik; mert a férfiak még megtanulják; de a nők nem tanulják meg, miután az oláhok sem bírnak annyi méltánylattal, hogy az őket befogadott ős lakók nyelvét magokévé tegyék.

tos a *szerbiászka*, itt a legények szintén körben táncolnak mint a Briuban, anélkül azonban, hogy összefogódnának. Még divatos az *oláhtánc*, ebben nők és férfiak mindkét kézzel összefogódzva páronként táncolnak, olyformán, mint a csárdásban s időnként együtt forognak, míg máskor a nőt a férfi feltartott egyik kezével pereszlerszerűleg forgatja. Eléfordul a *polka* és a *keringő* is igen ritkán; de mindezeket kezdi háttérbe szorítani a lassú magyar tánc; az újabb időben nagyon felkapott csárdás és a székelyeknél is divatos *kalákás* vagy csürdöngető.

Táncok alkalmával megtörténik, hogy néha a mézespálinka vagy féltékenység verekedéseket is idéz elő, hanem azok sohasem oly vérengzők, mint a székelyeknél s legtöbb esetben a muzsikusfogadók vagy közbelépő öregeknek sikerül az ügyet békésen kiegyenlíteni.

A hétfalusiak lakodalmi ünnepéi meglehetősen sok táncal vannak egybekötve, itt most egy már-már divatból kimenő táncal egybekötött farsangi mulatságot fogok leírni, azaz hogy annak igen sikerült leírását *Rab Pistától*, Hétfalu e korán elhalt költőjétől átvenni, ki azt az *Ország tükre* 1862. évf. 6. számában oly szelleműsan ismertette; de mivel a forgalomból kimenő folyóiratokban inkább csak kis körben olvassák s azokkal együtt könnyen feledékenységbe mennek, azért annak e munkámban való föllevenítését szükségesnek ítélem. Ezen farsangi mulatság az úgynevezett *Borica*, melyről Rab Pista mint már elenyészett, divatból kiment mulatságról tesz említést. Az igaz, hogy a négy faluban ma már a boricát csak hírből ismerik,⁸ de Pürkerecen még napjainkban is fenntartja magát s teljes pompájában virágozik, sőt a pürkereci boricások a szomszédos Zajzon és Tatrangon is beszokták az ősidőknek ezen dailás mulatozását mutatni. Minélfogva arról nem mint voltról, hanem mint létezőről kell beszélnünk.

Rab Pista a *borica* leírásához illesztett előszavában a többek közt ezeket mondja: „Azelőtt örömtől reszkett a vén és ifjú, midőn a *borica* ideje közelgett s a falvak fenyőtermetű legényei heteket használtak fel

csupán az előkészületekre; most gondolni is alig gondol valaki a szilaj szenvedély, a pezsgő jókedv ama fényes, zajos idejére. Mi azonban vessünk vissza egy pillantást és nézzük meg, miként folyt le akkor a barcasági magyarok farsangi mulatsága.“

A borica

„Boricának nevezték azon körtáncot, mely régi eredeténél és ritkaságánál fogva az említett nép mulatságának fénypontját képezte és annak különös jellemző színt kölcsönzött. Amint említém, a legények már hetekkel a farsang előtt megtették az előkészületeket; vasárnapokon összegyűltek és gyakorlatokat tartottak.

Aki nem tanusított elegendő ügyességet, azt a körből kizárták, nehogy később az ünnepélyes fellépésnél zavart vagy szégyent okozzon. A legények színe-java vetélkedett egymással a testi mozdulatok minél kellemesebb és bámulatosabb kifejtésében. Farsang első napján már készen állott a táncosok tábora és megkezdette örömgerjesztő működését. Ez korántsem volt valami hétköznapi jelenet, hanem valóságos ünnep, nagyszerű körmenet, hasonló a régi bachanaliákhoz, leszámítva azt, mi ezen utóbbiban a vadság és erkölcstelenség bélyegét viselte magán.

Ily ünnepélyen a választott táncosok, kiket *boricasoknak* neveztek, fényes ünnepi öltözetben jelentek meg. Minden legény fején hosszú fekete bárányból süveg, amilyent a perzsák szoktak hordani. A süveg körül különféle színű szalagok voltak varrva.

⁸ A Borica azért élte túl magát a négyfaluban, mert a lelkesek azt mint a régi vadság jelét üldözték; én helyeslem azt, ha oly dolgokat, melyek a nemzeti sajátosság, nyelv, felvilágosodásának és jó izlésnek ártanak, kiküszöbölni törekednek; de az oly ős szokásokat és ünnepélyeket, amelyek semmi hátrányt nem vonnak, kár kiküszöbölni, mert azok múlt időknek klasszikus emlékei. Ilyennek tartom a boricát is, melynek fennmaradása a nép erkölcsére semminemű rossz hatást nem gyakorolhat.

A szalagok vége baloldalt lógott le s tánc közben a lobogás által szép tündéries alakban tüntette föl minden egyes táncost. A felső testet egyszerű üng fedte, melyet a vállaktól derékig érő gombos szijak csatoltak szorosán a mellhez és a háthoz, a két vállat ezenkívül csokorba idomított piros szalag díszítette. A lábakat fehér gyapjúharisnya (szűk magyar nadrág) és a csizma helyett bőrcapca védte a hideg ellen. Oldalt a harisnyán a térd irányában 3—3 órharang zörgött.

A művészileg alkalmazott bőrcapca sarkához oldalt csörgő vassarkantyú volt csatolva, amit *pitinnek* neveztek, ezen felül szép tarka *sajinkák* (selyemkendők) lobogtak a mellen és a háton, minden boricás csákányt tartott jobb kezében, a csákányon is sajinka lobogott. Így voltak a boricások öltözve. Hozzájuk tartoztak még a *kukák*, rendszeren négy kuka követte a sereget s ijesztő külsejüknél fogva roppant rémülést idéztek elő, különösen a gyerekek között. A kuka nem volt más, mint egy álarcos férfi fekete zekében és kongó-dongó kolumppal (vaspléhből készült harang) a dereka körül. Jobb kezében korbácsot, baloldalán fakardot viselt. Álarca fából volt kifaragva, torzított arcvonásokkal és iszonyú nagy bajusszal, mely lósörényből volt oda teremtve. Az álarc homlokáról hosszú sastollak nyújtóztak az ég felé, széléhez pedig ráncba szedett fekete vászon volt varrva, mely a nyaknál összeköttetvén, azt a szolgálatot tette, hogy az álarc mindig szabatosan állott a maga helyén. Az ekkép öltözködött kuka csak jelek által beszélt és súlyos korbácsa használatát illetőleg korlátlan joggal érezte magát felruházva.

Mikor a boricások serege a kukákkal együtt a kitűzött napon és helyen összesereglett, ott termett az utcákon egyúttal a falu mindennemű és korú lakója is. A mozgás, örömjaj leírhatatlan volt. Ekkor a boricások két vezére és egy-egy kuka a legnagyobb tiszteletben álló gazdához mentek szabadságot kérni, hogy tiszta udvarán táncolhassanak. A gazda e megtiszteltetést a viláért sem utasította vissza s a többi gazdák is hason-

lőkép cselekedtek. mivel a visszautasítást a közönség gyalázatos tettnek bélyegezte volna.

Kiinduláskor a boricások a következő rendet tartották: elől ment a *tebetartó*, ki a tebét vagyis a fenyő hegyét, melyen aranyozott gyümölcsök ragyogtak, két kézzel emelé magasra. Ezt követte két vagy három cigány, kik közül egyik okvetlen furulyás; a másik hegedűs és ha egy harmadik létezett, ez cimbalmos volt. A cigányok után lépdeltek a boricások, elől két vezérükkel, kik egyszersmind a leggeniálisabb táncosok voltak. A kukák a csapat körül jártak és illő távolságban igyekeztek tartani a tóduló tömeget.

Leghátul sorakoztak a kosár- és nyárshordozók, kik a húst, kolbászt, tojást, kenyeret, mit a megtisztelt gazdák szoktak volt adni, a sereg után hurcolták.

A boricások minden udvarba ugrásokkal mentek be egymás után egyenként. Az ugrások a zene taktusára történtek. Előugrált a két vezér egész az udvar kellő közepéig, körülöttük a többi boricások tágas kört alakítottak, úgy hogy a két vezér a kör közepébe jutott. Most kezdődött meg aztán a borica, ez a szemet, lelkét egyaránt gyönyörködtető ősi tánc, melynek zenéje nagyon egyszerű, de előadása nehéz és valami rendkívüli.

A két vezér ellenkező irányba állott egymáshoz, de azért a legbámulatosabb taglejtések, fordulások és ugrások oly összevágók voltak, mintha csak egy táncos vitte volna ki. Hogy minő hatást gyakorolt a sokszínű szalagok lobogása, a selyemkendővel ékesített csákányok forgatása, az őrharangok és pitinek (sarkantyúk) csörgése és a kukák kolompjai, ezt csak az foghatja föl, kinek szerencséje volt szemtanu lenni. A vezérek vezérszavakat is használtak tánc közben, mint például: *vasat! vasat! — ezt! ezt!* az elsőre a bokát kellett összeütni, az utóbbira a jobb vagy bal lábbal kellett előre lépni, vagyis inkább rúgni.

A borica után közönséges táncok következtek s ekkor a boricások a nézők közül szedték maguknak a táncosnékat. Ha valamelyik leány szép szóra vonakodott táncra menni, azt a kuka korbácsa kényszerítette rá.

Míg a táncok folytak, addig a kukák bohós tréfákkal mulattatták egymást és a közönséget. Ha a házigazda a kisebb házi eszközök közül egyet künn talált felejteni; egy baltát, bárdot, féket stb., azt a kuka okvetlen megeltele s addig nem adta vissza, míg a gazda egy krajcár-ral ki nem váltotta.

Hasonlókép törekedtek a kukák a nézők közt a férfiak fejeről a süveget elcsenni, minek visszaváltása szintén egy váltó krajcárba került. Ezen zsarolások után egymásnak esett a négy kuka és a gyöngébbet a három erősebb földhöz vágta. Aztán elővették fakardjukat és színleg felhasították, a bőrét is lehúzták, testét pedig feltagolták ép' úgy, mint a mészáros szokott tenni a marhával. Mikor ez megtörtént, bánni kezdték borzasztó tettüket, összecapták kezeiket, rázták fejüket és könyveket hullattak a szerencsétlen pajtásra. De im egyszerre megvillan egy isteni eszme fejükben, előveszik a korbácsok nyelét, azt egyik az áldozat szájához, másik a füléhez, harmadik pedig a hátához illeszti és fújni kezdik a zsíros korbács nyeleket; fujják, fujják és ime csodák csodája! a leölt ember mozogni kezd, az élet újra beletért és a pajtások roppant örömet mutatnak e fölött; végre fölemelik a földről a feltámadottat és vezetik, mert még nagyon gyöngé; de ezen humánus bánásmód nem sokáig tart, megúnják, a pajtások egyet gondolnak és piff, puff a korbács csattogni kezd, mire aztán a gyöngé ember egyszerre erős lesz és szalad, mint a pusztai csikó. Ilyen és száz meg száz tréfával mulattatták a kukák magukat naphosszában, míg csak a farsang tartott, mert a boricások egész farsang alatt táncoltak faluról-falura járva. Délben és este a sereg a fölfogadott főzőasszonyhoz tért be, hol ivott és evett a jóllakásig. De nemcsak a boricások ettek és ittak, hanem részt nyert a lakomából a falu minden szegénye és nyomoréka. Ime a jótékony cél, mely nagy harang és falragaszok nélkül is többet ért, mint a döllyf és hiúság által vezérelt sarkantyús gyalogurak ebbeli működése a nagy világban."

Ekként mulattak, ős, talán Ázsiából hozott modor-

ban régen a hétfalusiak, ilyen volt a borica, a farsangnak ez eszményített vigadózása, mely egy erkölcsi, egy nemes céllal; a szegények táplálásával levén egybekötetésben, a multságok legdicsőbbike volt; fájdalom, hogy az a sok más ősz szokásainkkal ma már kiment divatból.

ORBÁN BALÁZS: A SZÉKELYFÖLD LEIRÁSA
történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. Hat kötet. 1865—1871. Pest.

BUCSÚ ERDÉLYTŐL

1860

Betegem, mint mikor egymástól búcsut vettünk — érkeztem ide, hol mielőtt utamat Pestre folytatom, néhány napot tölteni fogok. Rég nem érzem magamat ennyire kimerülve és nyugalomra van szükségem, de nem pihenhetek meg, mielőtt Neked s közbenjárásaid által mindazoknak nem fejeztem ki forró hálámat, kik erdélyi utamban a rövid időt, melyet köztetek töltöttem, életem legszebb napjaivá tevék s kiknek emléke mindig szebb s nevezetesebb lesz előttem azon természeti szépségek emlékeinél is, melyekkel az isten hazátokat megajándékozta.

Jól tudom én, hogy azon honfiúi lelkesedés, mellyel annyi helyen fogadtattam, nem engem, hanem csak a Királyhágón túl lakó Magyarországnak képviselőjét illette; de valamint azt, hogy méltónak találtattam arra, hogy mint Magyarország képviselője tekintessem, oly megtiszteltetésnek veszem, melynél nagyobb az egyest nem érhet, úgy éppen e szempont, melyből fogadásomat tekintem az, amiben annak felfogásom szerint valaki benne fekszik.

Nagy események folyama kettészakasztotta hazánkat s Erdély s Magyarország századokon át mint testvérek, de mégis egészen különválva álltak egymás mellett s ha ezen időkre visszatekintünk, a fájdalom mellett, mellyel annyi szenvedések emléke szívünket eltölti, egyszersemind a gondolat támad bennünk, vajjon ez elszakadásban nem az isteni gondviselés különös kegyelmét kell-e látnunk, mely éppen azáltal, mi nemzeti létünket látszólag leginkább veszélyezteti, annak fennmaradását biztosította. Mert ki tagadhatja, hogy az, hogy a mohácsi vész után a Királyhágón túl csaknem két századig magyar állam létezett, hogy fejedelmeitek ud-

varán idegen befolyástól ment magyar műveltség, oskoláitokban tudományosság, a közéletben magyar állami nyelv fejlődhettek, nemzetiségünkre a legnagyobb s üdvösebb hatást gyakorolta. Az, hogy Magyarország újabb időben legyőzte az idegen befolyásokat, melyek nemzetiségünk kifejlődését akadályozzák, nagy részben Erdélynek érdeme, mely bérci között tisztán megtartá magyarságát s mint élő szemrehányás és nagyszerű példa állt előttünk. De a világ megváltozott körülményeivel megváltoztak ezen helyzet következményei is s mi egykor kevésbé káros vala, mi némi tekintetben hasznunkra lehetett, a különválás a jövőben vesztünk-höz segítne, melyet e válságos időben, midőn Európa nagy államai új átalakulásnak néznek elébe s minden egyes nemzetiség jogainak visszaszerzéséért vagy uralomért küzdeni készül, csak úgy kerülhetünk ki, ha a közelgő veszélynek egyesítve állunk elébe.

Akár hazánk geográfiai helyzetét, akár azon állást tekintsük, melyet nemzetünk más idegen s talán ellenséges nemzetiségek irányában elfoglal, azon meggyőződésre jutunk, hogy a két haza csak egymást kiegészítve állhat fel. Stratégiai szempontból Erdély Magyarországnak vára, melynek birtokától az egésznek szabadsága függ és csak a Királyhágón innen lakó magyar nép azon támaszfal, mely nemzetiségünket Erdélyben biztosítja. Együtt szembeszállhatunk minden veszéllyel, különválva vesztünk bizonyos; s én annyira meg voltam, s mióta Erdélyt bejártam méginkább meg vagyok győződve arról, hogy a 848. évi törvényekről, ha azoknak fenntartását jogi szempontból nem tartanám is szükségesnek, már csak azért sem mondanék le semmi áron, mert azokban az unió mondatott ki, s mert jövőnk fel fogásom szerint attól függ, hogy újabb politikai életünkben ezen alpból induljunk ki.

A mód, mellyel köztetek fogadtattam, Erdély jelesebb férfiaiival való személyes találkozásom s minden nyilatkozat, mely előttem történt, meggyőztek, hogy e nézet, melyet Magyarországon mindazok osztanak velem, kik a közdolgokhoz szólani hivatvák, általános Er-

délyben is, s e meggyőződés az, miáltal körötökben járva, oly boldognak éreztem magamat, mert a lelkesülésnek mindazon nyilatkozatait, melyet ha csak az egyest illették volna, azon érdemekkel, melyeket az irodalom és közélet pályáján szerezhettem, semmi arányban nem állanak, mint közös hazánk szebb jövőjének zálogát fogadtam el. Vajha azon hálát, melyet azok iránt, kiknek e meggyőződést köszönöm s kik személyesen annyi szívesseggel halmoztak el, méltán fejezhetném ki! Miután ez hatalmamban nem áll, engedd, hogy egy kéréssel fejezzem be soraimat.

Erdély állapotjai Magyarországon sokak előtt ismeretlenek, s igen kevés található, ki régi törvényes viszonyaitokat, az egyes osztályok s vidékek érdekeit tisztán fogná fel, s mégis ki tagadhatja, hogy az uniónak állandósága attól függ, hogy annak keresztül vitele, amennyire csak lehet, minden jogi viszonyok és érdekek kimelésével történjék. Bármennyire egyetértünk tehát a fődologban szükséges, hogy a részletekre nézve is legalább magunk között egyetértünk s bizonyos, hogy ily egyetértés eszközzésére mindeddig mi sem történt. Kérlek, fogadj ez ügyben közbenjárást s tudasd velem az unió specialitására nézve saját s befolyásosabb honfitársaid nézetét, hogy e fontos kérdésben a közvéleménynek irányt adhassunk s megóvjuk a nemzetet attól, mit mi is, mások is annyira tapasztaltunk, hogy a nagy elvekben való egyetértés az apró részletek iránti vélemény- vagy érdekkülönbségeken szenvedjen hajótörést.

Ne vedd szerénytelenségnek e kérést, csak azon nagyon természetes váagnak kifolyása az, hogy miután hálámát kifejezni nem tudtam, ezt legalább azon buzgóság által tegyem, mellyel gyenge tehetségem szerint Erdélynek érdekeit szolgálni iparkodni fogok. S most az ég áldjon meg s tartsd emlékedben hiv barátodat:

Eötvös József

EÖTVÖS J. LEVELE gróf Mikó Imréhez 1860. IX. 4.-én Szt. Tornyan keltezve. Erdélyi Múzeum 36. kötet. 1932.

TARTALOM MUTATÓ

Molter Károly: Előszó	7
Csokonai Vitéz Mihály: Vágyódás Erdélybe	13
Kisfaludy Sándor: Találkozás Erdéllyel	14
Teleki Domokos: Egynéhány erdélyi út	16
Batthyáni Vince: Utazás ... Erdélynek egy részén által	25
Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek	34
Bethlen Elek: A székelyek	52
Széchenyi István: Erdélyi utazás	55
Déryné: Kolozsvári színház	66
Bolyai Farkas: Marosszéki lakodalmi szertartások	72
Szentiváni Mihály: Brassó	75
Kemény Zsigmond: Károlyfehérvár	87
Táncsics Mihály: Kolozsvár	92
Kőváry László: Székelyhon	99
Erdélyi János: Uti képek	108
Rácz Józsa: Szamosújvár	117
Csatáry Ottó: Gyorskocsin a Körös völgyében	121
Szilágyi Sándor: A havasok és mócaik	124
Petőfi Sándor: Uti levelek	133
" " Erdélyi út	139
Jóslka Miklós: A Maros völgye	141
" " Kolozsvár 1594-ben	143
Gyulai Pál: Néhány nap Erdélyben	146
" " Erdélyi benyomások	152
Mocsáry Lajos: Magyar társasélet Erdélyben	156
Jókai Mór: Uti levelek	162
" " Regényes kóborlások Erdélyben	170
Orbán Balázs: Torockói népviselet és néptünnepek	174
" " Hétfalusi népmulatságok	184
Eötvös József: Búcsú Erdélytől	197

**Ez a könyv az 1942. évi
Kolozsvári Művészeti Hetekre készült.
Összeállította Szeremlei László.**

**Az 1942. évi Kolozsvári Művészi
Hetekre megjelent**

**TREFÁS
ÉS
CSÜFOLÓDÓ
ERDELYI NÉPKÖLTÉSZET**

**SZENTIMREI JENŐ
• ELŐSZAVÁVAL •**

LEPAGE LAJÓS • KÖNYVKEZELÉSI • KOLOSZVÁR

Az erdélyi magyar nép jó kedvének, játékos és tréfás kedélyének soha még egy kötetbe nem gyűjtött versei és meséi kerültek ebben a gyűjteményben egymás mellé.

Lepage 1942. évi könyvnapj
újdonsága

TILLAÁROM HAJ!

ARANY JÁNOS
VIDAM VERSEI

ANDRÁSY ZOLTÁN RAJZAINAL
R. BERDE MARIÁ ELOSZAVIVAL

LEPAGE LAJOS · KÖNYVKERESKEDÉS · KOLOZSVÁR

A magyar mosoly verseit nyújtja ez a kötet, de úgy, ahogyan még eddig sohasem jelentek meg a magyar könyvpiacra — rajzokkal. Ebben a könyvben először közeledik művész — áhitattal és elbűvölten! — Arany János kisebb „víg-szomorkás” elképzeléseinek rajzbeli megörökítésére.

Az 1941. évi könyvnap
eseménye

VERSEKBEN
TŰNDÖKLŐ
ERDÉLY

Magyar költők erdélyi verseinek
gyűjteménye a
gyulafehérvári
foroktól mind
a mai napig.

EGYBESZEDTE:
SZENTIMREI JENŐ

KIADJA:
LEBEGÉ LAJOS KÖNYVKERESKES
KOLOZSVÁROTT
MCMXLI

Tillaárom Haj!

Arany János vidám versei

Andrásy Zoltán harminc rajzával

A magyar mosoly verseit nyújtja ez a kötet, de úgy, ahogyan még eddig sohasem jelentek meg a magyar könyvpiacra — rajzokkal. Ebben a könyvben először közeledik művész — áhitattal és elbűvölten! — Arany János kisebb „víg-szomorkás“ elképzeléseinek rajzbeli megörökítésére.

Tréfás és csúfolódó

Erdélyi népköltészet

Szentimrei Jenő előszavával

Az erdélyi magyar nép jó kedvének, játékos és tréfás kedélyének soha még egy kötetbe nem gyűjtött versei és meséi kerültek ebben a gyűjteményben egymás mellé.

Verseken tündöklő Erdély

Magyar költők erdélyi verseinek gyűjteménye kezdettől maig. Egybeszedte: Szentimrei Jenő

Madách: Az ember tragédiája

Jubileumi miniatűr kiadás

Szentimrei Jenő: Kalotaszegi ballada

Benedek Elek: Képes A. B. C.

R. Lóránt Erzsébet négyszínű rajzaival.

LEPAGE KOLOZSVÁR

